

Voorzitter: Dolman

Tegenwoordig zijn 126 leden, te weten:

Aarts, Andela-Baur, Van den Anker, Van Baars, B. Bakker, M. Bakker, Beckers-de Bruijn, Ter Beek, De Beer, Beinema, Van den Bergh, Blaauw, H. A. de Boer, J. J. P. de Boer, Bolkestein, De Boois, Borgman, Borm-Luijckx, Braams, Bremen, Brinkhorst, Van den Broek, Buikema, Van der Burg, Buurmeijer, Castricum, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, G. C. van Dam, M. P. A. van Dam, Deetman, Van Dijk, Dijkman, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Duinker, Epema-Brugman, Van Erp, Evenhuis, Eversdijk, Faber, Frinking, Gerritse, Geurtsen, Ginjaars, De Graaf, Gualthérie van Weezel, Haas-Berger, De Hamer, Van Heel-Kasteel, Van der Hek, Hennekam, Hermans, Hermsen, Van Houwelingen, Van Iersel, Jabaaij, Jacobse, Kappeyne van de Coppello, Van Kemenade, Keuning, Knol, Kolthoff, Kombrink, Konings, Korte-van Hemel, De Korte, Kosto, Krijnen, De Kwaadsteniet, Lambers-Hacquebard, Langedijk-de Jong, Lansink, Lauxtermann, Van Leijenhorst, Van der Linden, Lubbers, Mateman, Meijer, Mommersteeg, Moor, Van Muiden, Müller-van Ast, Niessen, Nijhof, Nijpels, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Paulis, Ploeg, Rempt-Halmmans de Jong, Rienks, Rietkerk, Roethof, Van Rossum, Van der Sanden, Schaapman, Schakel, Scherpenhuizen, Scholten, Van der Spek, Spieker, Stemerink, Van der Stoel, Stoffelen, Van Thijn, Toussaint, Tripels, Veldhoen, Van de Ven, Verbrugh, Verkerk-Terpstra, De Voogd, B. de Vries, K. G. de Vries, Waalkens, Waltmans, Wessel-Tuinstra, Wisselink, Wolff, Wöltgens, Worrell, Van Zeil en Zijlstra,

en de heren Wiegel, Vice-Minister-President, Minister van Binnenlandse Zaken, Van der Klaauw, Minister van Buitenlandse Zaken, De Ruiter, Minister van Justitie, De Geus, Minister van Defensie, Van der Mei, Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en Simons, regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Dankert, wegens verblijf buitenslands;

Voortman, wegens bezigheden elders, ook morgen;

Wuthrich-Van der Vlist, Voogd en Roels, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van **hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken) van de rijksbegroting voor het jaar 1981, met uitzondering van het NAVO-ge-deelte (16 400-V)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Aan het ene debat begint

men met meer genoegen dan aan het andere. Ik heb eigenlijk niet veel trek in dit debat. Ik heb het gevoel dat alles al een keer is gezegd en dat er nauwelijks iets nieuws is. De Minister weet wat ik van hem vind, maar dat is politiek niet relevant. Hij weet ook wat ik van zijn beleid vind en dat is wél relevant. Bij eerdere begrotingsbehandelingen heb ik dit al kenbaar gemaakt.

Het merkwaardige is dat de Minister met een vastberadenheid, een betere zaak waardig, de natuurwetten van de politiek heeft willen trotseren. Via de kolommen van een landelijk avondblad heeft hij het afgelopen weekinde naar een tweede termijn gesolliciteerd. Dit heeft hij gedaan aan de vooravond van dit debat, wat een buitengewoon goed gevoel voor timing is.

Dezelfde timing speelt de Minister vaker parten. Ik herinner mij nog levendig zijn Zwolse uitspraken aan de vooravond van een debat, die hij later in de Kamer moest terugnemen.

Omdat de Minister zijn publieke sollicitatie heeft gedaan, ontkom ook ik niet eraan, hem te vragen naar zijn pa-

Van der Stoel, Ter Beek en Van den Bergh (allen PvdA)

Ter Beek

pieren en referenties. Brengt de Minister de papieren van Urenco, de modernisering van kernwapens, het olie-embargo tegen Zuid-Afrika of Taiwan mee als bewijs dat hij de zaken aankan? Ik meen dat hij juist in deze kwesties aan de kant is gezet door de Minister-President, die het toen van hem heeft overgenomen. Moet misschien de Minister-President als referentie dienen?

Eén bijzonder wapenfeit heeft de Minister in ieder geval op zijn naam staan, dat het zelfs waard is, in het Guinness Book of Records te worden vermeld. Vanaf zijn aantreden heeft de Minister 42 landen een of meermalen bezocht. Alleen al het afgelopen jaar is hij 132 dagen in het buitenland geweest. Deze prestatie is ongeëvenaard. Ik heb echter niet de indruk – misschien wil de Minister dit tegen spreken – dat het opgebouwde gezag in het buitenland recht evenredig is aan het aantal dagen dat in het buitenland werd doorgebracht.

Dit betekent niet dat ik verder niet over de inhoud van het Nederlandse buitenlandse beleid wil spreken, alsof dat niets ertoe doet. Integendeel, het lijkt mij dat er alle reden toe is, een stevig, doortastend en doeltreffend Nederlands buitenlands beleid te verlangen. Niemand kan over zijn eigen schaduw heen springen, zeker niet een land zoals Nederland. De internationale situatie vraagt echter een uiterste krachtsinspanning om de ontwikkelingen te beïnvloeden. Het is geen tijd voor freewheelen.

Ik vermoed dat iedereen in de Kamer het snel erover eens is dat er sprake is van een verslechterde internationale situatie. De tegenstellingen zijn verscherpt en de verhoudingen zijn verhard, zowel in Oost-West-opzicht als in Noord-Zuid-opzicht. Een analyse van deze verslechtering is nodig.

De memorie van toelichting valt met de deur in huis; deze noemt onmiddellijk de inval van de Sovjet-Unie in Afghanistan. Laat er geen enkel misverstand over bestaan: dat is een zeer afkeurenswaardige actie. De afgelopen jaren zijn er echter meerdere interventies geweest dan deze alleen. 'Afghanistan' alleen moet dus onvoldoende zijn als verklaring voor de ommekeer in het internationale klimaat.

Ik heb het gevoel dat de economische crisis, met zijn onzekere economische perspectieven, ook doorwerkt in de internationale verhoudingen. Een neiging tot protectionisme is bespeurbaar; invloedssferen, die natuurlijk altijd al belangrijk zijn geweest, krijgen nog meer gewicht; aanvoerroutes van

grondstoffen moeten veilig worden gesteld; vitale belangen moeten worden beschermd.

Deze ontwikkeling zou ik de 'economisering van de internationale politiek' willen noemen. Deze economisering heeft vele effecten: zij werkt spanningverhogend in de Oost-West-betrekkingen; zij belemmert oplossingen voor de Noord-Zuid-tegenstelling. Ik vrees dat zij ook gevolgen heeft voor de prioriteitenstelling in de Nederlandse buitenlandse politiek.

De keuze van de PvdA is duidelijk. Juist nu, in deze situatie, is het zaak, voortdurend te blijven hameren op een consistent en moreel overtuigend mensenrechtenbeleid. Het is verleidelijk, juist in deze situatie de normen te verschuiven. In tijden van economische groei en volledige werkgelegenheid is het gemakkelijker, dat mensenrechtenbeleid ook te laten doorwerken in bij voorbeeld de economische betrekkingen.

Bij een teruggang in de economie gaat het werkgelegenheidsargument zwaarder wegen. Ik heb het in een ander verband ook wel eens gezegd: hoe smaller de beurs, hoe ruimer het getewen.

Mensenrechten mogen echter geen versiering van het buitenlands beleid zijn, afhankelijk van de conjunctuur. Zij moeten een wezenlijk bestanddeel zijn van dat beleid. Nu heeft de Minister verleden jaar in *Le Monde* van 20 november een interview gegeven en daarin een aantal behartenswaardige uitspraken gedaan. Hij heeft daarin ook een opmerkelijke uitspraak gedaan over het mensenrechtenbeleid van dit kabinet waardoor wij onaangenaam zijn getroffen. Hij heeft namelijk beweerd dat in feite de vorige bewindsman door een gebrek aan discretie mensenrechten-doelstellingen in gevaar zou hebben gebracht. Daarop zouden wij graag een nadere toelichting horen.

Wij hebben namelijk veeleer de indruk dat het mensenrechtenbeleid onder het vorige kabinet in de schijnwerpers heeft gestaan maar dat het nu, onder dit kabinet, meer een 'schemerlampbeleid' is geworden, dat bovendien ook nog dreigt, als een nachtkars uit te gaan.

Zoëven heb ik al de termen 'Urenco' en 'Brazilië' laten vallen. Ik wil daarop nu niet uitvoerig ingaan. Toch wil ik iets zeggen over het non-proliferatiebeleid. Ik heb de indruk dat INFCE min of meer heeft afgerekend met Amerikaanse ideeën over het toeroepen van een halt aan ontwikkelingen in de richting van een plutonium-

economie; dat veeleer de neiging bestaat regelingen te treffen die het plutonium onder controle kunnen brengen. Dan rijzen een aantal vragen. Hoe is nu de verhouding tussen de IAEA-expertgroep over het internationaal plutonium-opslagregime en de IAEA-Committee on Assurances of Supply'?

Is het mogelijk, een internationaal plutonium-opslagregime tot stand te brengen zonder dat een overeenkomst is bereikt binnen het CAS? Zo ja, welke gevolgen heeft dat dan voor het nucleaire exportbeleid? Houdt Nederland ten aanzien van het internationale plutonium-opslagregime nog steeds vast in de besprekingen daarover aan het beginsel van de extraterritorialiteit voor de opslag?

En ten slotte zou ook ik graag willen weten, hoe op dit moment de stand van de onderhandelingen is met het Verenigd Koninkrijk en de Bondsrepubliek met betrekking tot een gemeenschappelijk nucleair-exportbeleid van de Urenco-partners.

Mijnheer de Voorzitter! De Minister is net terug van een rondje Midden-Oosten. Ik zou willen zeggen dat de mogelijkheden om op korte termijn een doorbraak te bewerkstelligen, als uiterst somber moeten worden ingeschat. We verkeren op het ogenblik, dacht ik, in een soort interregnum. Daar is een aantal redenen voor.

In de eerste plaats zijn daar de tegenstellingen in de Arabische wereld: de oorlog tussen Irak en Iran, spanningen met Egypte, de houding van de PLO, Syrië, en zo zouden we nog wel even kunnen doorgaan. Daar komt dan nog bij dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elk op hun manier met uitingen van een Islamitisch reviel zijn geconfronteerd.

De tweede factor in dezen lijkt mij te zijn de verkiezingen in Israël, waarop iedereen toch een beetje zit te wachten. Daaraan voorafgaand verzwaart de huidige premier Begin nog even de nederzettingenhypothese. Ik ben nieuwsgierig naar het oordeel van de bewindsman daarover.

De derde factor is naar mijn mening dat er op dit moment weinig te verwachten valt van een mogelijk EEG-initiatief. Ik heb het gevoel dat ook daar geldt: wachten op aflossing van de wacht; Carrington als voorzitter in plaats van de huidige voorzitter.

Los van dit alles, mijnheer de Voorzitter, zou ik nog eens willen benadrukken dat het voor Nederland van het grootste belang is een eenduidige koers ten aanzien van een even-handel beleid te voeren. Uiteraard kunnen alleen de betrokken partijen vrede maken. Maar anderen kunnen mis-

Ter Beek

schien bijdragen aan de totstandkoming van de voorwaarden ervoor.

Samenvattend zou ik willen zeggen dat het Nederlandse beleid in en buiten EEG-kader, in en buiten de VN, gericht moet zijn op veilige en erkende grenzen voor Israël en zijn buurstaten en op de totstandkoming van een Palestijnse staat. Daarvoor is nodig dat Israël zich terugtrekt uit de bezette gebieden – waarbij dan uiteraard grenscorrecties in onderling overleg mogelijk zijn –, wederzijdse erkenning van Israël en de PLO, en deelname aan de onderhandelingen door alle Arabische buurstaten en de PLO.

De heer **Boikestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik leid uit de woorden van de heer Ter Beek af, dat hij het dus niet eens is met artikel 18 van het verkiezingsprogramma van de Israëlische Arbeiderspartij, waarin staat dat noch de PLO, noch enige andere organisatie die het bestaansrecht van de staat Israël ontkent, partner in de vredesonderhandelingen kan zijn.

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Toen ik de heer Bolkestein hoorde zeggen 'verkiezingsprogramma', dacht ik: 'Ah, hij heeft het door!', want wat ik hier zojuist voorlas, is de passage uit het verkiezingsprogramma van de Partij van de Arbeid, uit 'Weerwerk'. Daar sta ik achter en, naar ik hoop, ook het congres van mijn partij, dat eind deze maand plaatsvindt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zoëven al verwezen naar de meest recente reis van de Minister naar het Midden-Oosten. Hij is vrijdagochtend vertrokken naar Saoedi-Arabië. Toen is op Schiphol een joodse journalist achtergebleven. Deze journalist kreeg op vrijdagmiddag te horen, dat hem een visum was geweigerd. In dit stadium zou ik willen volstaan met één vraag: Waarom heeft de Minister van Buitenlandse Zaken gemeend anders te moeten handelen dan zijn voorganger Van der Stoep een aantal jaren geleden, die weigerde naar Saoedi-Arabië af te reizen toen bleek, net als nu, dat een joodse journalist niet welkom was.

Mijnheer de Voorzitter! Ten slotte kom ik te spreken over Zuidelijk Afrika. In deze Kamer is al een aantal malen aan de orde geweest de noodzaak tot het opvoeren van de druk op Zuid-Afrika. Ik heb de overtuiging dat de noodzaak van een olie-embargo voor Zuid-Afrika alleen maar groter is geworden. De Namibië-conferentie is mislukt. De verharding van het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika – onder andere tot uitdrukking komende in een stijgend aantal doodvonnissen – gaat door. Op Ango-

la en nu ook op Mozambique vinden aanvallen plaats.

In juni van het vorige jaar wilde, tijdens het inmiddels al beruchte debat van toen, de Minister-President een eenzijdig embargo door Nederland aléén, uitdrukkelijk niet uitsluiten. Op de vraag 'Wat doet u, wanneer het overleg met de Scandinavische landen en de Benelux-partners niet leidt tot een gemeenschappelijke lijn?', heeft de Minister-President niet willen uitspreken dat dan automatisch een eenzijdig embargo van Nederlandse zijde zou volgen, maar hij heeft ook niet willen zeggen dat dit niet het geval zou zijn.

Hij heeft eraan toegevoegd, dat deze uitspraak óók zijn betekenis heeft. Welnu, hoewel er gezegd is dat een eenzijdig embargo niet wordt uitgesloten, heb ik toch het gevoel dat de uitlatingen van de Minister – in het al eerder genoemde interview, maar bij voorbeeld ook na zijn ontmoeting met de Noorse Minister Frydenlund – erop duiden dat dit wél het geval is. Dat klemt des te meer nu de verslaggeving over de Scandiluxgesprekken van de Minister uitblijft. Ik overweeg daarover een motie in te dienen.

Gisteren heeft het Nederlandse parlement de zijde van de Minister van Buitenlandse Zaken gekozen. Het parlement heeft uitgesproken, dat geen onderzeeërs mogen worden geleverd aan Taiwan. Ik hoop dat deze steun van het parlement voor zijn opvatting door hem op waarde zal worden geschat.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst wil ik wat zeggen over het mensenrechtenbeleid. De president van de Verenigde Staten heeft aangekondigd, dat een verandering in zijn beleid ten aanzien van de mensenrechten zal plaatsvinden. Hij heeft namelijk geoordeeld, dat de bestrijding van het terrorisme een hogere prioriteit gaat krijgen dan het mensenrechtenbeleid. Ik vind dat een grote klap voor het mensenrechtenbeleid in het algemeen, een beleid dat door president Carter in de goede richting werd aangezet.

Ik vind het een ernstige zaak, omdat wij moeten vrezen dat het gevolg zal zijn, dat de Amerikaanse president en de nieuwe Amerikaanse regering veel meer steun zullen gaan geven aan allerlei repressieve regimes overal in de wereld. Ik vraag de Minister dan ook met nadruk, zijn mening te geven over deze drastische ombuiging van het Amerikaanse beleid. Hiermee wil ik niet zeggen, dat de bestrijding van het terrorisme geen ernstige zaak zou zijn.

Bovendien, bij de teruglopende economische situatie ziet het er naar uit dat de handhaving van de mensenrechten overal ter wereld van minder betekenis wordt.

Ik zou graag van de Minister horen, dat juist nu de economische problemen groter worden wij strak moeten vasthouden aan de mensenrechten. Noodzakelijk blijft een krachtig beleid in Europees verband op het gebied van de mensenrechten, omdat de bevordering van de bescherming ervan een machtsbasis vraagt.

Ik vraag mij wel langzamerhand af, hoe ernstig in het Nederlandse beleid mensenrechten nog worden genomen. Ik vind het droevig, dat de Minister niet de moed heeft genomen over een ernstige zaak als de Arabische boycot en de niet-jood-verklaringen bij zijn bezoek dit weekend aan Saoedi Arabië te spreken. Als hij het wel had gedaan, zou ik het hebben beschouwd als een teken dat wij zelfs in onze betrekkingen met belangrijke landen als Saoedi Arabië face to face over dit soort zaken niet zwijgen.

Ik wil ook graag de mening van de Minister horen over de reis van Staatssecretaris Van Eekelen naar Indonesië, een land dat in dit parlement en daarbuiten voortdurend is bekritiseerd als een land waar de mensenrechten op grote schaal worden geschonden. Wat gebeurt er? Uitgerekend de Staatssecretaris van Defensie gaat ernaar toe om materieel te verkopen en om allerlei vormen van militaire samenwerking tot stand te brengen. Ik vind dat het omkeren van het beleid.

Ook meen ik dat het Nederlandse mensenrechtenbeleid de laatste tijd te weinig initiatieven toont, met name niet ten aanzien van allerlei situaties in Zuid-Amerika. Ik vraag mij tevens af – bedenkend dat Buitenlandse Zaken bij uitstek de verdediger is van de mensenrechten – of Buitenlandse Zaken de laatste jaren niet meer en meer in de discussie met andere vakdepartementen het onderspit heeft moeten delven. Ik wil een voorbeeld geven. De Minister van Economische Zaken heeft aangekondigd, dat nu wel Fokker vliegtuigen geleverd worden; drie maanden geleden kon het niet. Ik refereerde verder al aan de wapenleveranties aan verschillende landen.

Hoe staat het overigens met de adviescommissie mensenrechten? Naar mijn smaak verloopt die zaak te traag.

Ik heb gezegd dat het mensenrechtenbeleid een machtsbasis moet hebben, ook in Europees verband. Ik houd de Minister daarom de volgende gedachte voor. Hij kent de discussie in de VN over de Hoge Commissaris van de mensenrechten. Wij moeten beken-

Van den Bergh

nen, dat die er helaas de komende jaren niet zal komen. Al enkele jaren wordt vervolgens gesproken over een regionalisering van die gedachte. Is de Minister bereid te bevorderen dat in Europees verband een commissaris voor de mensenrechten of een commissie voor de mensenrechten wordt ingesteld, met de volgende taken:

1. handhaving van mensenrechten in de eigen regio;
2. informatie te verzamelen over de handhaving van mensenrechten in landen die met de Gemeenschap zijn geassocieerd;
3. voorstellen te doen over de doorwerking van het mensenrechtenbeleid in het eigen economische beleid van de lid-staten van de Gemeenschap?

De heer **Scholten** (CDA): Hoe moet dit in de gedachtengang van de heer Van den Bergh zich verhouden tot de activiteiten binnen de Raad van Europa?

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben blij dat de heer Scholten deze vraag stelt. Ik zie de activiteiten in het kader van de Gemeenschap ruimer, ook met andere voorwaarden. Ik vind het hoogst onverstandig dat aan het belangrijke werk dat de Assemblée doet ten aanzien van mensenrechten niet mag worden gekomen. Ik zie de activiteiten in het kader van de Gemeenschap breder dan wat op het ogenblik in de Raad van Europa gebeurt, onverlet het grote belang dat ik aan het laatste hecht. Ik hoop dat de heer Scholten mijn opvatting op dit punt kan delen.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn volgende onderwerp is Turkije. Daar is sprake van een buitengewoon ernstige situatie. Ik verheer niet, dat wij van mening zijn dat de situatie voor 12 september jl. ook zeer ernstig was. Er was geen sprake van een functionerende democratie, er was sprake van terreur van links en rechts, enz. Wat is de situatie thans?

Ik ben van oordeel dat de situatie meer en meer aan het verslechteren is, ondanks het begrip dat je kunt hebben voor de moeilijke toestand. Er zijn in Turkije op het ogenblik 20.000 tot 30.000 politieke gevangenen die worden vastgehouden zonder enige procesvoering. Er is op grote schaal sprake van censuur van de pers. Er is sprake van een verbod van politieke partijen en vakbeweging. Waarschijnlijk zijn martelingen en folteringen aan de orde van de dag.

De conclusie van de Raad van Europa, de vorige week getrokken, was dan ook terecht: eigenlijk zou Turkije er nu

al uit moeten, maar wij zijn bereid druk uit te oefenen in de richting van bevordering van de democratie en de mensenrechten ten einde op een later tijdstip een beslissing te nemen over het lidmaatschap van de Assemblée. Hoe denkt de Minister over deze opvatting? Wat is hij bereid zelf te doen in het comité van ministers van de Raad van Europa? Als ik goed ben geïnformeerd heeft hij niets gedaan toen hij voorzitter was, zowel binnen de NAVO als binnen de Gemeenschap. Wij kunnen niet toestaan dat wij een tweede kwestie-Griekenland krijgen binnen de gemeenschap van de Westerse landen.

Minister **Van der Klaauw**: De heer Van den Bergh zegt dat ik niets heb gedaan toen ik voorzitter was van het comité van ministers van de Raad van Europa. Dat was ik een aantal jaren geleden. Be-doelt hij dat ik toen actie inzake Turkije had moeten ondernemen?

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Dat is een fout van mijn kant. Ik neem die woorden uiteraard terug. Ik verwarde die functie met de huidige functie van de Minister. Voor zover mij echter bekend is, heeft hij geen initiatieven ondernomen in het comité van de raad van ministers van de Raad van Europa.

Ik vind dat er een grote reden is tot zorg over wat er gebeurt in Zuid-Amerika. Het beleid van de Verenigde Staten geeft reden tot grote zorg. Ik wil de opvatting van de Minister daarover horen. Ik vrees dat het beleid van de Verenigde Staten zo zal zijn, dat men in toenemende mate steun zal geven aan repressieve regeringen. Ik vraag van de Minister begrip – hij zal het ook moeten bepleiten bij zijn collega's in de Verenigde Staten – dat het op grote schaal om sociaal-politieke en maatschappelijke bewegingen gaat en om mensen die strijden voor rechten die zij verdienen.

De Verenigde Staten zijn op dit ogenblik in de eerste plaats verantwoordelijk voor onderdrukking – men geeft er steun aan – terwijl zij een belangrijke bijdrage zouden kunnen leveren om hieraan een einde te maken. Ik hoop en verwacht dat de Minister daarover ook in Europees verband zal spreken.

Een heel specifiek punt betreft de situatie in El Salvador. Wat aldaar gebeurt, grenst aan het ongelooflijke. Ook daar spelen de Verenigde Staten helaas een zeer negatieve rol. De wapenleveranties zijn hervat; ook hierover zou ik graag het oordeel van de Minister horen. Wat dient te gebeuren ten aanzien van El Salvador? Is dit, dat

de Minister bevordert dat er gesprekken tot stand komen – deze werden voorbereid – tussen de regering van de Verenigde Staten en de oppositie, het Frente Democrático Revolucionario? Dat is de enige uitweg, omdat de maatschappelijke ontwikkeling van verzet tegen onderdrukking naar mijn mening niet tegen te houden zal zijn in Zuid-Amerika en terecht niet tegengehouden moet worden.

Wij moeten van de Verenigde Staten vragen, daarvoor begrip te tonen. Gelukkig zijn er mensen die dat doen; ik denk hierbij aan het interview in de New York Times van deze week van de afgezette ambassadeur Robert White. Dat betekent een stap vooruit.

Ik kom nu tot de problematiek van de terugkeer van Chileense vluchtelingen naar Chili. Een groot aantal wil terugkeren, maar dat lukt niet. Is de Minister bereid zijn invloed en zijn positie, ook in de Gemeenschap, aan te wenden om te bevorderen dat de mensen die het willen kunnen terugkeren?

Mijn slotopmerkingen betreffen het departement. Ik vind het zeer betreurenswaardig dat de kwestie van de integratie nog niet is geregeld. Drie en een half jaar wordt er nu over gesproken en als mijn informatie juist is, ligt het overleg praktisch stil. In toenemende mate worden diplomaten gedetacheerd op het departement. Er ontstaat frustratie bij departementsambtenaren over hun kansen.

Ik vrees dat de integratie de verkeerde kant opgaat. In de plaats van integratie van beide groepen ambtenaren, lijkt het erop alsof het in één richting gaat. Ik wil hierover het oordeel van de Minister horen en ik vraag hem nadrukkelijk, te garanderen dat voordat hij aftreedt – ik heb begrepen dat hij verwacht nog vier jaar te blijven zitten; dat geeft weinig hoop – de integratie is geregeld.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Van den Bergh zal weten dat ik zijn zorgen deel over de integratie, maar is hij niet met mij van mening dat de integratie in geen richting gaat in plaats van in een bepaalde richting?

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Er gebeurt niets; het overleg ligt stil. Er zijn allerlei frustraties en men vraagt zich af, wat er gaat gebeuren. Ik neem waar dat steeds meer mensen uit de buitenlandse dienst worden gedetacheerd op het departement. Er is dus een soort ontwikkeling aan de gang van de andere kant op.

De sfeer op het departement is gedemoraliseerd. Het departement is opener dan ooit. Men kan van ieder-

Van den Bergh

een horen wat men vindt. Dat komt omdat de huidige Minister te veel buitenlands is en geen politieke leiding geeft zodanig, dat iedereen weet waar hij precies aan toe is.

De heer **Scholten** (CDA): De heer Van den Bergh uit een vrij forse beschuldiging aan het adres van de bewindsmann, namelijk dat de sfeer op het departement zou zijn gedemoraliseerd. Wat verstaat de heer Van den Bergh daar precies onder en kan hij een begin van bewijsvoering daarvoor leveren?

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Ik versta daaronder dat er te veel mensen zijn op het departement, zo niet zeer velen, die het gevoel hebben dat men niet meer weet, waar men aan werkt en dat de positie van Buitenlandse Zaken in het overleg met andere departementen zeer veel verzwakt is. Dat leidt tot een gebrek aan motivatie en tot een sfeer van demoralisatie. Als men mij vraagt, een briefje te overleggen waarin getuigenissen zijn opgenomen, moet ik daarop negatief reageren. Ik neem echter aan, dat ook de heer Scholten zijn oor hier en daar te luisteren legt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik weet dat er op het departement ook financiële problemen een rol spelen. Wij zullen daar later op terug moeten komen, maar wij moeten nu toch constateren dat dit gedemoraliseerde departement een ander heer verwacht.

□

De heer **Mommersteeg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal enkele opmerkingen maken over de Europees-Amerikaanse relatie, over de plaats daarin van de Europese gemeenschappelijkheid en over het Midden-Oosten. De collega's Scholten en Van Weezel zullen meer gedetailleerd ingaan op een aantal onderwerpen, opgenomen in de memorie van toelichting. Collega De Boer zal het NAVO-ge-deelte behandelen.

Mijnheer de Voorzitter! Voor West-Europa – Nederland behoort daartoe; het is geen afgelegen zelfgenoegzaam eiland, al lijkt dit in bepaalde discussies in dit land te worden aangenomen – is de band met de Verenigde Staten een wezenlijke. Die band is veel méér dan een noodzakelijke militair-strategische verzekeringspolis. Die band vormt, buiten alle formele verdragsrelaties om, een complex informele, culturele en economische verwevenheden, waarin een pluriform waardenpatroon en de openheid van politieke systemen hun rol spelen.

Dit maakt in principe een ook echte dialoog mogelijk. In een wereld vol van economische en politieke crisisverschijnselen, vol economische spanningen, die ook de veiligheidssituatie beïnvloeden, is zulk een dialoog ook hard nodig. Zeker, er zijn uiteenlopende nationale belangen.

In samenhang met veranderingen in de wereld en de geleidelijk veranderde positie van Europa in die wereld, mede als gevolg van de ontwikkeling van de EG en de Europese politieke samenwerking, zijn de transatlantische spanningen de laatste jaren toegenomen.

De ontwikkeling van de Oost–West-verhouding in de afgelopen tien jaren van confrontatie naar ontspanning en naar een aanzet tot samenwerking is mogelijk geworden door de samenwerking van Europa en de Verenigde Staten. Zij werd mogelijk door de actieve rol van de Verenigde Staten als supermogendheid. Hierbij zijn echter ook verschillende percepties gegroeid tussen Europa en de Verenigde Staten met betrekking tot de betekenis van die ontspanning en met betrekking tot de eigenbelangen, die hierbij in het geding zijn. Ik wees daarop ook al tijdens het in juni gehouden Oost–West-debat.

Die verschillen hebben bijgedragen tot het toenemen van de transatlantische spanningen en onzekerheden in de relatie tussen Europa en de Verenigde Staten. De ontwikkelingen in Afghanistan en Polen – waar de laatste dagen de spanningen weer zijn toegenomen – hebben opnieuw gedwongen tot een herbezinning op de fundamentele band tussen Europa en de Verenigde Staten. Dat proces is aan de gang. Men merkt het in alle Europese hoofdsteden. Men merkt het ook in Washington. Het klinkt door in de communiqués van de laatste Europese Raad en van de NAVO-raad.

Er is een andere president in de Verenigde Staten. Er is ook een andere stemming in Amerika. In Nederland heeft dat tot enkele merkwaardige, paniekachtige uitspraken geleid, terwijl anderzijds de afgelopen jaren nogal eens kritiek te horen was op het beleid van de voorganger van president Reagan. Hoe dan ook, wij kunnen verwachten dat er een ander beleid zal worden gevoerd door de nieuwe Amerikaanse president.

Niet duidelijk is nog wat concreet de inhoud van dat beleid zal zijn. Het zal anders zijn. In de inaugurele presidentiële rede en in de eerste persconferenties, waarin overigens heel wat concrete vragen onbeantwoord zijn gebleven, van de nieuwe president en zijn minister van buitenlandse zaken sprin-

gen, zoals te verwachten, enkele punten naar voren: grote aandacht voor het herstel van de Amerikaanse economie, met vraagtekens, grote aandacht voor de versterking van de Amerikaanse defensie, een proces dat overigens al onder president Carter op gang was gebracht, minder gevoel voor, minder accent op of minder prioriteit voor de Oost–West-ontspanning.

Er is duidelijk een hardere toon tegenover de Sovjet-Unie, die zich overigens niet onbetuigd laat. Er zijn, lijkt mij, ook voldoende elementen aanwezig in de nieuwe lijn die de spanningen tussen Europa en de Verenigde Staten kunnen doen toenemen, ondanks de verklaring van de jongste Europese top over een samenwerking tussen een versterkt Amerika en een zelfbewust Europa.

Ik noem enkele punten, die onze fractie bijzonder interesseren, en ben daarbij zeker niet uitputtend.

Ten eerste is er het verschil in percepties en diversiteit van belangen tussen de Verenigde Staten en Europa inzake de Oost–West-ontspanning en daarbij de wens van Europa tot voortzetting, ondanks de toegenomen Oost–West-spanning, tot voortzetting van het SALT-proces en de TNF-bespreking, om te voorkomen dat de heilloze nucleaire bewapeningswedloop werkelijk uit de hand loopt en geheel buiten controle raakt. Recente berichten, onder meer in The International Herald van 3 februari, duiden erop dat in de kring van president Reagan in ieder geval opnieuw wordt gedacht aan hervatting van die bespreking.

Ten tweede is er verschil van visie op de feitelijke Noord–Zuid-interdependentie en de daaruit voortvloeiende, ook door het rapport van de commissie-Brandt aangetoonde, objectieve noodzaak van ontwikkelingssamenwerking en ook van ontwikkelingshulp. De berichten over de drastische reductie van de Amerikaanse ontwikkelingshulp en de wijze waarop die anders zou worden geformuleerd kwamen op mij als zeer verontrustend over. Goed, daar zijn weer andere berichten overheen gegaan.

Er zijn ook Brusselse signalen gekomen naar aanleiding van die voorstellen. Mijns inziens zijn die terecht gegeven. Nogmaals, dit is geen uitputtende opsomming, maar het zijn mijns inziens wel wezenlijke agendapunten voor een noodzakelijke intensieve en continue West–West-dialoog. In het Oost–West-debat in de zomer van het vorige jaar heb ik Theo Sommer al aangehaald. Ik citeer hem nu opnieuw:

Mommersteeg

'Welke ook de oorzaken mogen zijn van wederzijdse ontevredenheid en het af en toe proppen schieten op elkaar, zonder nauwe samenwerking tussen Europeanen en Amerikanen is er geen hoop op behoud van detente als zinvol proces, is er geen hoop op herstel van de wereldeconomie en geen hoop op een akkoord met een steeds zelfbewuster en zelfs opstandige derde wereld. De historische grondslag van het Amerikaans-Europese bondgenootschap is nu van evenveel betekenis als in het verleden.'

Mijnheer de Voorzitter! De dialoog, die ik bepleit, heeft twee noodzakelijke voorwaarden. In de eerste plaats moet er een echte, tijdige en continue wederzijdse consultatie plaatsvinden. In de tweede plaats moet er sprake zijn van een echte Europese gemeenschappelijkheid in EG en EPS. De Europese partners moeten de wil hebben, te voorkomen dat het dreigende 'ieder-voor-zich-en-God-voor-ons-allen' het vele Europese verworvene verder ondermijnt. Men moet ook de creativiteit hebben om de veel geprezen EPS en EG in convergentie te brengen. Horen daarbij ook niet de internationaal-politieke dimensies van het veiligheidsbeleid? Ik doel nu niet op het gemeenschappelijke Atlantische defensiebeleid als zodanig, dat binnen de NAVO moet blijven geconcentreerd en ontwikkeld. Ik heb hiervoor geen model. Tijdens de Atlantische Conferentie van november is hierover gesproken. In de gegeven Europese situatie lijkt het citaat van Stanley Hofmann, dat collega Brinkhorst aan het slot van zijn interessante beschouwingen in 'Nieuw Europa' van september jongstleden geeft op te gaan: 'An optimist or a dreamer'.

Er blijken echter meer optimisten en dromers te zijn. Zo de West-Duitse minister Genscher, die er nu niet bepaald uitziet als een dromer, in zijn rede van 6 januari in Stuttgart. Hij pleit daarin voor een Europees unieverdrag. Ik citeer:

Die Antworten auf die grossen Herausforderungen unserer Zeit dürfen von den Europäern nicht nur in der unbestreitbar wichtigen Reform des Agrarmarktes, im Streit über Marktordnungen und auch nicht in den Auseinandersetzungen zwischen den Organen der Gemeinschaft gesucht werden.

Ein Europa, dass sich nur darin versteinen würde, beschritte mit der Stagnation den Weg des Zerfalls.

Es meldete sich ab aus der internationalen Politik.

Europa braucht einen neuen politischen Impuls.

Es braucht einen sichtbaren Schritt in Richtung auf die Europäische Union. Ich frage: Ist es nicht endlich Zeit für einen Vertrag über die Europäische Union'?

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Welke elementen zouden volgens de heer Mommersteeg in zo'n nieuw unieverdrag moeten staan?

De heer **Mommersteeg** (CDA): Ik heb zoëven al gezegd, dat ik daarvoor geen model heb. Mijn bedoeling is, ook in deze Kamer een fundamentele discussie op gang te brengen.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Denkt u bij voorbeeld ook aan defensie?

De heer **Mommersteeg** (CDA): Ik verwijs naar een rapport, dat ik in 1973 als lid van het Europese Parlement heb uitgebracht. Ik heb zojuist de vraag gesteld: Horen daarbij niet de internationaal politieke dimensies van het veiligheidsbeleid? De heer Van der Stoel weet wel, wat ik bedoel met de internationaal-politieke dimensies. Ik heb daarbij gezegd dat daaronder niet hoort het gemeenschappelijke defensiebeleid als zodanig, omdat dit bij de NAVO geconcentreerd moet blijven.

Voor de Duitsers, die na de oorlog opnieuw zijn moeten beginnen, is het misschien gemakkelijker zich in te passen in een Europese unie en om daarover te spreken, gezien ook hun grote behoefte aan inbedding in Europa. Dat is veel moeilijker voor Frankrijk, Engeland en zelfs misschien Nederland, die langduriger nationale buitenlandse politieke tradities hebben, welke overigens mede worden beïnvloed door uiteenlopende nationaal-partijpolitieke constellaties.

Ik ben van mening dat een concrete bezinning op de relatie Europa/Amerika enerzijds en de vormgeving van de externe Europese politieke gemeenschappelijkheid anderzijds daarin, aan de orde zijn en ook onderwerp behoren te zijn voor een reeks goed voorbereide Europese raden. Ik begrijp dat hiervoor op korte termijn de Franse verkiezingen een belemmering kunnen vormen.

Ik meen echter dat deze niet onoverkomelijk mogen zijn. Ik vraag de Minister zijn visie op deze probleemstelling te geven en daarbij tevens te trachten de vraag te beantwoorden, wat voor Nederland hefbomen zijn om optimale invloed in die richting uit te oefenen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Voordat de heer Mommersteeg van dit onderwerp afstapt, wil ik hem vragen hoe hij de

vraag beantwoordt aan wie het leiderschap van het Atlantisch bondgenootschap van toevalt.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Het is duidelijk dat het leiderschap in samenwerking met een Europese gemeenschappelijkheid behoort te liggen bij de Verenigde Staten.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Zoals de heer Mommersteeg weet, voel ik mij door zijn gedachten over die Europese dimensie aangetrokken.

De heer **Mommersteeg** (CDA): U niet alleen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Gelukkig niet. Gelukkig begint hierover ook in deze Kamer in toenemende mate een gedachtenvorming te ontstaan. Uw antwoord op de vraag van de heer Bolkestein, namelijk dat het leiderschap ligt bij de Verenigde Staten in samenwerking met Europa, is toch iets anders dan een versterking van een gemeenschappelijk partnership, waarin de gedachte van een éénhoofdig leiderschap, dat wij 30 jaar gehad hebben, een wat ander accent krijgt.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Ik heb op een lapidaire vraag van de heer Bolkestein misschien wat erg lapidair geantwoord. Ik begreep de vraag van de heer Bolkestein zo dat, toen hij sprak over het Atlantisch bondgenootschap, hij daarbij doelde op het Navoverdrag en de geïntegreerde defensie-organisatie. Daarbij heb ik volmondig gewezen op het leiderschap van de Verenigde Staten.

□

De heer **Scholten** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het kabinet nadert het einde van de rit en is nu in een soort grijze zone beland. Immers, de politieke partijen zetten hun koers uit voor de toekomst, want binnenkort zullen verkiezingen worden gehouden. Daarbij is voor mijn partij – het is bekend – het kabinetsbeleid niet de eerste inzet, maar het eigen program, onze visie op de toekomst, ook wat betreft het buitenlands beleid.

Het kabinet zal spoedig demissionair zijn. Wat het buitenlands beleid betreft, is dit een opvallende status. Immers, het missionaire, het geladen karakter ervan, kwam niet altijd even sterk naar voren. Aan de goede intenties en de inzet van de Minister van Buitenlandse Zaken wordt door niemand getwijfeld, althans niet in mijn kring. Intentie en inzet alleen zijn echter niet voldoende voor een inspirerend en samenhangend beleid.

CDA-kamerlid Scholten

Overigens heb ik geen enkele waardering voor de opmerkingen die collega Van den Bergh zojuist maakte. Hij voerde het departement ten tonele als een gedemoraliseerd collectief, hetgeen hij, zonder daarvoor het bewijs te leveren, de Minister verweet. Niet de moraliteit van ambtenaren staat hier vandaag ter discussie, maar het beleid.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Is het de heer Scholten bekend dat er een groot verschil is tussen moraliteit en een sfeer van gedemoraliseerdheid? Niemand in deze Kamer stelt de moraliteit van de betrokken ambtenaren ter discussie.

De heer **Scholten** (CDA): Het is toch duidelijk wat ik bedoel. In vrij algemene termen voerde de heer Van den Bergh onlustgevoelens op het departement ten tonele, zonder dat hij daar ook maar een begin van bewijs voor kan leveren. In dat opzicht distantieer ik mij van zijn opmerkingen. De sfeer op een departement is belangrijk, maar wij hebben hier het beleid van de bewindslieden te beoordelen en niet de sfeer op een departement, waarvoor nooit een bewijs is te leveren. Ik vind dat een goedkope manier van politiek bedrijven, waarvan ik mij nadrukkelijk wens te distantiëren.

Ondanks goede intenties van de Minister van Buitenlandse Zaken, vertoont het beleid soms te weinig structuur, zijn de beleidsdoeleinden te vaag geformuleerd, of ontbreken ze op onderdelen. Zo voerde mijn fractie bij

herhaling een pleidooi voor een geëquipeerd en geïntegreerd beleid ten aanzien van Latijns-Amerika, ook vanuit de Europese Gemeenschap. Wij pleitten voor de stimulering van een onafhankelijk fonds, in het belang van de mensenrechten in dat werelddeel. De memorie van toelichting bevat diverse gegevens over dat werelddeel, maar een centrale visie hebben wij niet kunnen ontdekken. Wat heeft de Minister met onze pleidooien gedaan, ook binnen de EG?

Wat Europa betreft, verklaarde de Minister bij zijn eerste optreden prioriteit aan de zaak van Europa te zullen geven, ondanks de aanwezigheid van een Staatssecretaris voor Europese aangelegenheden. Dit beleidsterrein wordt door onze fractie steeds met grote interesse gevolgd. Is de Minister van oordeel dat hij zijn voornemen waar heeft gemaakt en zo ja, waar blijkt dat dan uit?

Waarderende woorden aan het adres van de Minister van Buitenlandse Zaken wil ik ook spreken. Zo bracht hij een goede nota uit over het mensenrechtenbeleid. Hij voerde een goed beleid inzake Iran en de Sovjet-Unie, naar aanleiding van de inval in Afghanistan. Hij wist met zijn aimabele optreden elders in den vreemde sympathie te verwerven voor Nederland. Aarzelend was zijn beleid soms ook, vooral ten opzichte van Zuid-Afrika. Dan weer nam hij goede aanloopjes – 'time is running out' – maar beet hij ten slotte ook weer niet goed door.

Soms ook vergiste hij zich ernstig en sprak hij over 'new voices', die alleen hij in dat werelddeel vernam.

Zoals gezegd, heeft de CDA-fractie in deze parlementaire periode steeds veel aandacht besteed aan Europa. In het kader van de beperkte spreektijd verwijs ik naar de betogen van de collega's Van Iersel en Van der Linden van het laatste halfjaar. In de jaren tachtig staat Europa voor een uitzonderlijke uitdaging, waarbij het zichzelf onder toenemende spanningen opnieuw zal moeten bewijzen.

Wij hebben er allen belang bij. Ik denk aan de economische teruggang van meer dan tijdelijk karakter, aan de bestaande sociaal-economische verschillen en die van de toekomst, in het bijzonder ten gevolge van de verschillende energieposities. Verder denk ik aan de gevolgen van de op zich zelf gewenste uitbreidingen en de budgettaire problemen. Het schetsen van de problemen indiceert een pleidooi voor de aanpak ervan. Hoe stelt de Regering zich deze voor?

Via het voorzitterschap heeft ons land een extra mogelijkheid tot het geven van impulsen in de goede richting. Kennelijk is het kabinet dit van plan, gezien het feit dat er tweemaal een Europese raad is gepland. Kan de Regering de Kamer informatie verschaffen over de zaken die zij hiervoor wil agenderen?

Mijn fractie zal het bijzonder waarderen, indien de relatie tussen Europees Parlement en Europese Raad wordt verbeterd. In dit verband pleiten wij ervoor dat de Minister-President zelf verslag uitbrengt aan het Europese Parlement. Zal dit ondanks verzet uit andere landen geschieden?

Ik kom nu bij de budgetproblemen in enge zin, de bijstelling door het Europese Parlement van de begroting voor 1981 door de overheveling van de zogenaamde onderuitputting van de begroting voor 1980. Hierover wordt, zoals bekend, in de lid-staten niet gelijk gedacht. Kan de Regering mij de stand van zaken meedelen? Is het beeld nog steeds dat sommige landen overwegen, slechts tot beperkte betaling van hun verplichte bijdrage over 1981 over te gaan? Welke landen zijn dit? Mijn fractie staat positief ten opzichte van de beslissing van het Europese Parlement. Wij vragen de Regering, het daarheen te leiden dat deze zaak zo nodig aan het Europese Hof wordt voorgelegd, indien een of enkele staten inderdaad niet aan hun verplichting willen voldoen. Gaarne krijg ik hierop een reactie van de bewindsman.

Gaandeweg is de afstand tussen de salariëring van Euro-ambtenaren en die van nationale ambtenaren te groot geworden. Ook de Europese Raad wenste correcties in het salarismechanisme aan te brengen, hetgeen leidde tot verschillen van inzicht met de betrokken ambtenaren. Mijn fractie ondersteunt de beleidslijn van de Raad nadrukkelijk. Minder meer en mischien gewoon minder is in deze tijd een vaak onontkoombare conclusie, dunkt ons ook voor Euro-ambtenaren. Gaarne verneem ik ook op dit punt de mening van de betrokken bewindsman.

Dat het Europese Parlement drie zetels heeft is efficiënt noch budgettair verantwoord. De CDA-fractie pleit ervoor dat het parlement één vaste zetel krijgt, bij voorkeur waar de Europese Commissie is gevestigd. Dit behoeft het parlement niet ervan te weerhouden, de ene keer hier en dan weer daar speciale zittingen te organiseren. Hoe beoordeelt de Regering de wens van mijn fractie en de mogelijkheden ter zake?

Ik vraag de Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, in te gaan op de actuele economische relaties tussen Japan en de Europese Gemeenschappen, die zich door opvallende spanningen kenmerken.

Wil de Minister de huidige stand van zaken met het internationale plutoniumopslagregime uiteenzetten? Op welke termijn verwacht hij een regeling? Streeft de Regering ernaar, dit belangrijke deel van een meeromvattende non-proliferatieregeling afzonderlijk af te ronden of juist niet?

In juni expireert het verdrag van Almelo, zij het dat het stilzwijgend kan worden verlengd. Hoe is de stand van de onderhandelingen? Is de Regering voornemens, tot een tienjarige verlenging over te gaan? Kan informatie worden verschaft over de besprekingen tussen Urenco en Australië?

Zoals gezegd waardeert mijn fractie het positief dat de Regering een nota over het mensenrechtenbeleid heeft uitgebracht; wij hadden hierom gevraagd. Wij wilden met deze aanpak meer structuur in het beleid brengen. Hoe waardeert de bewindsman zelf de beleidsmogelijkheden tegen deze achtergrond? Is er sprake van verbetering? Kan de Minister mij meedelen in welk stadium van voorbereiding zich de instelling van een commissie van advies voor de mensenrechten zich bevindt?

In de memorie van toelichting werd, eveneens op ons verzoek, voor het

eerst een overzicht gegeven van de mensenrechtensituatie in enkele landen. Welke systematiek zit achter de gepresenteerde gegevens? Ik meen dat de zogenaamde verdwijningen in de memorie van toelichting te licht worden geschat. Amnesty International spreekt over een aantal van 500.000 in de laatste tien jaar, wat een verschrikkelijk verschijnsel is.

Wil de Minister initiatieven nemen om het verzet tegen deze moderne vorm van misdadigheid te bundelen?

Mijn fractie blijft er voorstander van, de bestaande internationale kanalen optimaal te gebruiken voor de zaak van de mensenrechten: de EPS, de NAVO, de VN.

Ook de misstanden in eigen kring moeten wij niet over het hoofd zien. Ik denk aan de situatie in Turkije. Ik sluit mij aan bij de opmerkingen en vragen die collega Van den Bergh daarover heeft geformuleerd. Voor mijn fractie is iedere schending van de mensenrechten een gruwel. Hier is geen plaats voor selectiviteit.

Ieder mens heeft, als schepsel van God, ten opzichte van zijn medemens plichten, maar ook onvervreemdbare rechten. Waar deze worden geschonden, vooral wanneer zij de integriteit van de menselijke persoon aantasten of vernietigen, is een protest op zijn plaats. Wel selectief moeten wij zijn in de keuze van de middelen; immers, het doel is wel steeds hetzelfde, maar de weg om het te bereiken kan verschillen per situatie.

Naast veel ellende op het gebied van de mensenrechten zijn er ook lichtpuntjes. Zo is in Brazilië de situatie verbeterd, al blijft er veel te wensen over, en konden in Polen mensen rechten realiseren, zij het in een moeizaam en spannend proces. Hoe beoordeelt de bewindsman de situatie in Polen?

De CDA-fractie steunde in de afgelopen periode een drietal sanctiemaatregelen om de afkeer van een bepaald beleid elders onder woorden te brengen: ten aanzien van Iran, de Sovjet-Unie en Zuid-Afrika. Wat het laatste betreft, is de Regering nog niet zo ver als wij zouden wensen. Verleden jaar in juni aanvaardde de Kamer met grote meerderheid een motie, betrekking hebbend op Zuidelijk Afrika, waarin werd gepleit vóór een brede aanpak van de problematiek.

Sindsdien is onze overtuiging op dat punt alleen maar gegroeid dat juist die brede aanpak essentieel is. De motie bestond uit drie delen: ten eerste een Zuidelijk-Afrika-beleid, met steunverlening – dit is uiterst essentieel – aan de negen landen in Zuidelijk Afrika;

ten tweede een actieve Namibiëpolitiek; ten derde een Nederlandse deelname aan het bestaande olie-embargo tegen Zuid-Afrika.

Mijn fractie is van oordeel dat alle drie elementen nog steeds ten volle onze aandacht en inzet waard zijn. Een woord van waardering wil ik uitspreken voor de Regering inzake haar opstelling bij het eerste punt van de motie, 'Maputo', om het zo maar te zeggen. De eigen inbreng daarbij was prima. Hoe zit het echter met de Europese Gemeenschappen? Wat gaan wij in volgende jaren doen?

Ten aanzien van de bestrijding van de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika als zodanig blijft mijn fractie in meerderheid op het standpunt staan dat Nederlandse deelname aan het reeds bestaande olie-embargo zeer gewenst is. Ja, eigenlijk – ik ben het volkomen met collega Ter Beek eens op dat punt – is de zin en de noodzaak van een olie-embargo sinds het juni-debat alleen maar toegenomen. Die noodzaak wordt des te meer geaccentueerd nu Zuid-Afrika in Genève de Namibië-conferentie heeft laten mislukken.

Concreet doe ik de Regering de volgende drie verzoeken; in de eerste plaats: spoedige overlegging van een evaluatierapport waarin de drie onderdelen van mijn motie worden behandeld; in de tweede plaats: spoedige uitvoering van de motie-Scholten/Brinkhorst, handelend over de economische relaties tussen Nederland en Zuid-Afrika. Uitvoering van die motie had de Regering reeds vóór 1 oktober 1980 toegezegd; in de derde plaats: zeer spoedige afwerking van het Cultureel Akkoord wat de bijdrage van de Regering betreft.

Heeft de Minister-President in het juni-debat de Kamer niet toegezegd dat de Regering de zaak zo spoedig zou afhandelen, dat onmiddellijk na het zomerreces een debat zou kunnen plaatsvinden? Ik weet wel dat de Kamer – de fracties van de VVD en de SGP – door een bijdrage aan een laatste verslag wat dat betreft voor enige vertraging heeft gezorgd. De Regering wacht in haar antwoord echter thans al weer veel te lang met de afwerking van het geheel. Dat kan zo niet.

Ik vraag dit alles in een zodanig tijdsbestek dat vóór het paasreces nog een afrondend debat in deze Kamer zal kunnen plaatsvinden. Ik sluit mij aan bij het verzoek van collega Ter Beek. Ik hoop dat de Regering door haar antwoord een eventuele motie van hem onnodig zal maken. Ik dring er nogmaals op aan dat de Regering de wil van de overgrote meerderheid van de Kamer honoreert.

Scholten

Ten slotte heb ik enige vragen en opmerkingen over Madrid, waar de belangrijke vervolgonferentie wordt gehouden.

De heer **Bolkestein** (VVD): Voordat de heer Scholten daaraan toekomt, en dus het werelddeel Afrika verlaat, wil ik hem vragen wat zijn commentaar is op uitlatingen van de christen-democratische Europese politicus Jansen van Raaij over het geschilpunt tussen Polissario en Marokko.

De heer **Scholten** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn collega Van Weezel zal over dit onderdeel spreken. Met alle respect voor collega Bolkestein, hoop ik dat hij de wijsheid van collega Van Weezel op dit punt zo dadelijk zal willen incasseren.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nu dan toch enige vragen stellen en opmerkingen maken over 'Madrid'. De Regering zond de Kamer de vorige week een aantekening toe over de eerste fase van die bijeenkomst. In die aantekening blijkt een gematigd optimistische toon te zitten. Wil de bewindsman zijn argumenten daarvoor in de plenaire vergadering uiteenzetten? Mijn fractie acht het van grote betekenis dat 'Madrid' door de publieke opinie goed kan worden gevolgd. 'Madrid' moet geen zaak zijn van politici en diplomaten alléén, maar dient zo mogelijk tevens een dynamisch proces onder de mensen te bevorderen. Dit vraagt continue aandacht van de Regering.

Mijn fractie betreurt het dat de Minister zijn aan mij gedane toezegging om een notitie op te stellen over de meest gewenste benadering van 'Madrid', niet heeft gehonoreerd. Dit is een gemiste kans. Wij pleiten voor een structurele aanpak van de veiligheids- en vredesproblematiek in Europa, ook via dit soort maatregelen.

Ten aanzien van de tweede fase vraag ik, of deze nu is ingegaan of niet. Het Reagan-team vond het kennelijk nodig de eerste fase nog voort te zetten. Vorige week werd er althans wederom forse kritiek op de Sovjet-Unie geleverd, ondersteund – zo lazen wij – door de Nederlandse vertegenwoordiger. Kan de Minister hierover informatie verschaffen?

Men versta mij wel: de Sovjet-Unie heeft met name door haar inval in Afghanistan vrijwel alle beginselen van de eerste mand geschonden. Kritiek is noodzakelijk. Het Westen heeft dit gedaan en werd daarbij opvallend gesteund door neutralen en ongebondenen. Maar overdrijving schaadt en dit geldt ook hier, als men via 'Madrid' althans nog iets wil bereiken. Hoe be-

oordeelt de Minister de verhouding tussen het leveren van kritiek en de pogingen om, via nieuwe voorstellen, toch verder te komen?

Vervolgens wil ik de aandacht van de bewindsman vragen voor de aard van de namens het Westen ingediende voorstellen. Persoonlijk betwijfel ik, of pogingen om, laat ons zeggen, het zevende beginsel herbevestigd te krijgen, een zinvolle tijdsbesteding zijn. Dit beginsel ligt immers vast. Nu gaat het erom, het gerealiseerd te krijgen. Ik zou de bewindsman de vraag willen voorleggen, of niet veeleer via een reeks van kleine stapjes de mogelijkheden van de drie manden zouden moeten worden uitgebuit. Er liggen in 'Madrid' vele voorstellen. Is het niet verstandiger om vanuit deze optiek de zaak te benaderen? Gaarne verneem ik een antwoord van de Minister hierop.

Mijn fractie wil nog eens herhalen, dat zij de drie 'manden' in samenhang ziet. Ik vraag de Minister, waarom de Regering de motie-Waltmans inzake de tweede mand, niet heeft uitgevoerd. Ook wij hebben daarvoor bij herhaling gepleit.

'Madrid' ging onder een slecht gesternte van start. Ik memoreer de stagnerende processen van ontspanning en wapenbeheersing en noem aan Westerse zijde het door ons zeer betreunde ophouden van SALT II. De Russische interne repressie en externe agressie vormen een tweede bezwarende omstandigheid. Toch gaan wij door, want, zolang ook de andere partij bereid is tot reëel overleg, is er geen andere keus.

Ik kom tot een laatste vraag, over de Europese ontwapeningsconferentie. Mijn zorg is dat de posities over en weer zo zijn bevroren, dat de kansen op een mandaat voor een dergelijke conferentie gering lijken. Hoe taxeert de Minister dit? Is het niet mogelijk elementen van Westerse en Oostelijke zijde te combineren en, bij voorbeeld na een fase over CBM's en na een fase over conventionele-wapenvermindering, nucleaire problematieken aan snee te nemen? Gaarne verneem ik een reactie van de bewindsman hierop.

Ten slotte, in deze korte bijdrage heb ik de Minister geprezen omdat hij er ook recht op heeft en heb ik hem bekritiseerd, omdat dat mijns inziens ook nodig is. Dat neemt niet weg dat wij ten volle bereid zijn, de verdediging van het beleid door de Minister serieus te nemen. Ik hoop, dat hij de door mij geuite kritiek op een onderbouwde wijze zal weten te weerleggen.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Reeds bij de eerste begrotingsbehandeling van deze Minister is in deze Kamer uitvoerig gesproken over het personeelsbeleid en de betekenis daarvan voor de inhoud en vormgeving van de Nederlandse buitenlandse politiek. Sedert dit debat lijkt de betekenis van het departement, in met name de beleidssectoren, alleen nog maar te zijn toegenomen.

Oorzaken hiervan zijn

- de veelal technische en complexe aard van de materie,
- de snelle variatie in de internationale ontwikkelingen,
- de toenemende publieke belangstelling,
- de daarmee verwante druk van actiegroepen,
- de groeiende parlementaire bemoeienis en
- de specifiek coördinerende taak van dit ministerie. Europa, non-prolifera-tie, wapenbeheersing en internationale culturele betrekkingen vormen hierbij de sleutelwoorden.

Voegt men hieraan nog toe de taakverschuiving van Nederlandse vertegenwoordigingen in den vreemde van de traditionele diplomatieke patronen naar veelal commerciële terreinen, dan lijkt een nieuwe aanpak noodzakelijker dan ooit, al ware dit alleen al om de positie van Nederland als exportland en de verminderende importantie van traditioneel belangrijke Europese bilaterale posten nader te kunnen onderstrepen.

De verwachting dat juist deze Minister, met zijn diplomatieke en departementale ervaring, op dit terrein vooruitgang zou boeken was hoog gespannen. Met teleurstelling moet mijn fractie thans niet alleen vaststellen dat het bij voornemens is gebleven maar dat ook van de integratie van beide ambtenarenkorpsen, behoudens de aanstelling van een speciale loco-secretaris-generaal, nog niets gekomen is.

Ronduit dubieus is het voorts, dat over een nieuw aan weinigen bekend concept-reglement inmiddels wel het advies van het Ministerie van Binnenlandse Zaken ingewonnen is, maar dat van inspraak, laat staan medezeggenschap, bij de opstelling daarvan bij de direct betrokken ambtenarenbonden en Vereniging Buitenlandse Dienst, geen sprake is geweest. Sterker nog: het overleg tussen ministeriële top en organisaties is reeds geruime tijd geleden afgebroken en toch is men door-gegaan.

Gualthérie van Weezel

Daar de toekomst van ambtenaar en gezin centraal staat, wekt de gevolgde procedure een toenemende vrees voor faits accomplis en onzekerheden op. Dit leidt weer tot onrust op departement en posten. Bovendien zal het zijn uitwerking op de werving zeker niet missen. Kortom, de attractie om op dit ook voor de nationale economie belangrijke departement te gaan werken dreigt af te nemen. Minder spoeling betekent minder keus en derhalve achteruitgang in kwaliteit.

Wanneer de Minister ook nog de indruk wekt een met zijn financieel uitgedaagde ministerie te gemakkelijke prooi voor het Departement van Financiën te vormen, lijkt het niet vreemd dat de teleurstelling over het door hem gevoerde beleid toeneemt. Hoe ziet de Minister bij voorbeeld de plannen om de hypotheek op huizen van Nederlandse functionarissen in den vreemde niet langer aftrekbaar te stellen?

Mijnheer de Voorzitter! In ieder geval is thans, ongeacht het verdere verloop van de integratie, na jaren van onzekerheid, althans één gezamenlijk wervings- en opleidingsbeleid geboden. Het lijkt onzinnig dat nog steeds tot de aanstelling van twee soorten ambtenaren wordt overgegaan. Met het oog hierop zou ik mede namens collega Bolkestein een motie willen indienen.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Gualthérie van Weezel en Bolkestein wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,
gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat alhoewel van de integratie van de ambtenaren van het ministerie en van de buitenlandse dienst voor het functioneren van het Minister van Buitenlandse Zaken grote voordelen zijn te verwachten maar over de modaliteiten daarvan en in het bijzonder een toekomstig reglement tussen de direct betrokkenen (ambtenarenbonden en Vereniging van de Buitenlandse Dienst) nog steeds geen overeenstemming is bereikt;

overwegende, dat, nu op grond van het bovenstaande de fusie van de twee *afzonderlijke personeelsafdelingen* verder op zich laat wachten, voor de toekomst nog meer onzekerheid wordt geschapen;

spreekt als haar oordeel uit, dat onafhankelijk van de eventuele effectu-

ering van één reglement voor de twee *afzonderlijke personeelsdiensten* intussen op korte termijn tot één wervings- en opleidingsbeleid voor toekomstige ambtenaren dient te worden overgegaan;

verzoekt de Regering, de nodige maatregelen hiervoor te treffen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 53 (16 400-V).

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA):
Mijnheer de Voorzitter...

De heer **Brinkhorst** (D'66): Enkele jaren geleden heb ik te zamen met de heren Van Weezel en Van den Bergh een motie ingediend, die over deze *problematiek handelde*. In hoeverre wijkt deze motie af van de zoëven genoemde motie?

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Destijds werd gevraagd over te gaan tot het aanstellen van een speciale loco-secretaris-generaal, die de integratie van de grond moest tillen. In die motie stond niet, dat als de integratie om welke redenen dan ook achterwege zou blijven tot werving van één soort van ambtenaar zou worden overgegaan. De heer Brinkhorst kan de motie erbij halen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik herinner mij de tekst zeer goed, want ik was de opsteller van de motie. In die motie stond niet dat tot aanstelling van een loco-secretaris-generaal moest worden overgegaan. Ik begrijp de functie van de zoëven ingediende motie niet.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Ik begrijp deze opmerking wel. Het is wellicht wat pijnlijk de historie op te rakelen. Als eerste sprak ik destijds hierover. De heer Brinkhorst sprak hierover in een later stadium. In de motie werd ervan uitgegaan, dat er integratie zou moeten komen. Nu die achterwege blijft vraag ik aan de Minister – ongeacht de uitkomst van het concept-reglement – tot één wervings- en toelatingsbeleid te komen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): U gaat er dus vanuit dat de integratie niet tot stand komt? Dat is een nieuwe lijn van de fractie van het CDA, die in het verleden niet is gevolgd.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Mocht de heer Brinkhorst ooit Minister van Buitenlandse Zaken worden dan moet hij deze motie zien als een steun in de rug.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat vroeg ik niet. Gaat de fractie van het CDA ervan uit, dat de integratie niet door gaat? Dat zou een wijziging van een beleidslijn zijn. De heer Van Weezel heeft andere leden in deze Kamer niet gevraagd de motie mede te ondertekenen.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): U kunt die motie mede ondertekenen. Ik heb de nodige zorgen over de integratie. Ik ben op dit punt zeer pessimistisch gestemd.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Het zou aantrekkelijk zijn op dit punt voor een kamerbrede benadering te kiezen.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Nogmaals, de heer Brinkhorst kan die motie mede ondertekenen of er vóór stemmen.

Ter afsluiting nog het volgende. Alhoewel het generalisme van iedere behoorlijke ambtenaar of diplomaat een waarborg moet bieden voor een wisselende inzetbaarheid, blijft de aard van bepaalde functies, op departement en post dermate specialistisch of ervaringsgebonden, dat om specialisten niet heengegaan kan worden. Hierbij past geen krampachtig beleid, maar een open relatie tot andere departementen om op basis van tijdelijke ruil tot een wederzijds bevruchtende expertise te komen. Als voorbeeld van dit laatste moge bij voorbeeld de aanwezigheid van narcoticafunctionarissen op bepaalde ambassades dienen.

Naast de toenemende heroïne-stroom naar Nederland vanuit de z.g. Gouden Driehoek, geeft de groeiende smokkel vanuit Turkije steeds meer aanleiding tot zorg. Ten einde tot een beter inzicht hiervan te kunnen komen lijkt, zoals in Bangkok, een spoedige aanstelling van een Nederlandse politiefunctie in Turkije gewenst. Gaarne de visie van de Minister hierop.

Mijnheer de Voorzitter! Gezien het feit dat dit jaar de VN er in dit parlement wat bekaaid van afgekomen is, thans enige aandacht voor deze belangrijke organisatie. Belangrijk alleen al omdat, zolang gepraat wordt, vechten vermeden kan worden. Desalniettemin baart het huidige functioneren de nodige zorgen. Allereerst gaat het hier om de jaarlijks terugkerende geloofsbrievenprocedure, die dit jaar bijna tot de onaanvaardbare uitsluiting van Israël leidde en vorig jaar vanwege de problemen rond de Cambodjaanse vertegenwoordiging bijna tot uitstel van de Vergadering.

Wat verder opvalt is de resolutie-inflatie, die slordigheid en ineffectiviteit steeds meer in de hand werkt. Dit leid-

Gualthérie van Weezel

de o.m. in de Ontwapeningscommissie dit jaar tot een 50-tal resoluties (in 10 jaar vervijfvoudigd). Naar verluidt is op verzoek van de z.g. Barton-groep aan het Nederlandse Voorzitterschap gevraagd een rapport te schrijven waarvan de conclusies deel uit zullen maken van een discussie binnen het Comité Politique. Men kan zich afvragen in hoeverre het wapenbeheersingsgesprek, nu deze procedure wordt gevolgd, in New-York naast Genève nog wel zin heeft.

Kan de Minister hier enige mededeling over doen? Duidelijk is in ieder geval dat het merendeel der resoluties op tactiek is gericht, om het tegenstemmen uit te lokken. Om dit te voorkomen stemt in het bijzonder het westen dan vaak voor resoluties waarmee het het in wezen oneens is. Bovendien gaan door deze procedure de individuele opstelling en onderlinge nuancering teloor. Hierdoor wordt blokvorming in de hand gewerkt, waarvan met name de ongebonden landen lijken te profiteren. Zo kunnen trendsetters als Joegoslavië en Algerijë immers zwak vertegenwoordigde naties met eenvoudige manipulaties naar hun hand zetten. Kortom: het aanzien van de VN loopt achteruit.

Het jarenlang touwtrekken rond de instelling van een Hoge Commissaris van de Rechten van de Mens vormt het duidelijkste bewijs van de onmacht van de Secretaris-Generaal, tegen de politieke zin van de meerderheid of invloedrijke groep bepaalde zaken door te drukken. Het wekt daarom geen verbazing dat thans meer dan ooit tevoren van selectiviteit gesproken wordt. Het beeld dringt zich op dat de kleintjes in de strafbank geplaatst worden, terwijl de groten buiten schot blijven. Voor met name de ASEAN-landen vormde dit een reden om dit jaar niet voor de evenwichtige door Nederland mede ingediende Chili-resolutie te stemmen.

Verder wil ik enige aandacht besteden aan de Veiligheidsraad, waarvan met name de ongebonden staten tot een uitbreiding willen komen. Binnen de Tien bestaat hierover geen communis opinio. De permanente leden lijken echter mordicus tegen te zijn. Van hun oogpunt uit bezien, is dit terecht. Het gaat hierbij om een afspiegeling van politieke realiteiten en niet om getallen, waaraan de Verenigde Naties steeds meer lijken te gaan lijden. In ieder geval is duidelijk dat een uitbreiding van de Veiligheidsraad zal leiden tot meer agenda's, meer praten en meer veto's. Gaarne zal ik de Neder-

landse visie op een en ander verneemen. Het laatste geldt ook op de Nederlandse kandidatuur samen met Denemarken voor het roulerend lidmaatschap in de periode 1983/1984. Neemt Nederland – het gehannes rond de EG-Commissie indachtig – tijdig stappen om deze belangrijke positie te vererven?

Mijnheer de Voorzitter! Van de Verenigde Naties ga ik naar een andere belangrijke maar helaas nog steeds verwaarloosde pijler van ons buitenlands beleid: de internationale culturele betrekkingen. Weliswaar werd in het voorjaar 1979 in deze Kamer een speciale nota uitvoerig behandeld; tot concrete resultaten leidde zulks voor de belangstellende toeschouwer niet. Het heeft weinig zin, in dit korte bestek op alle bij die gelegenheid aangenomen kamermoties in te gaan.

Het gaat hierbij allereerst om een motie van collega Mertens, waarin gevraagd wordt om een vervolgnota over de multilaterale culturele betrekkingen. Hoe staat het hiermee? Ook zou ik de Minister nog eens willen wijzen op een mede door mij ingediende motie-Deetman over de oprichting van een Nederlands Cultureel Huis te Brussel. De harde hand van de Minister van Financiën heeft de Minister er waarschijnlijk toe gebracht de in deze motie vervatte aanvangsdatum van 1 januari 1980 niet alleen uit te stellen maar ook definitief te vergeten. Om zijn geheugen op te frissen en vanuit de wens niet langer te dralen, heb ik gemeend met collega Deetman u de volgende motie voor te moeten leggen, mijnheer de Voorzitter.

Motie

De **Voorzitter**; door de leden Gualthérie van Weezel en Deetman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de oprichting van een Nederlands Cultureel Huis in Brussel hoge prioriteit verdient en zulks door middel van een motie van het lid Deetman c.s. (14 206, nr. 8) op 18 juni 1979 tijdens een openbare commissievergadering voorgesteld is;

overwegende, dat deze kamermotie, waarin gevraagd werd vóór 1 januari 1980 met oprichting van een Nederlands Cultureel Huis te Brussel aan te vangen, met algemene stemmen aanvaard werd;

constaterende, dat zonder verdere opgave van redenen deze termijn intus-

sen ruimschoots overschreden is en van de uitvoering van deze motie verder niets gebleken is;

spreekt uit, dat nog dit jaar een feitelijk begin gemaakt dient te worden met de oprichting van een Nederlands Huis in Brussel;

verzoekt de Regering, daartoe passende maatregelen te Regering, en de Kamer daarvan op de hoogte te stellen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt de motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 54 (16 400-V).

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA):
Mijnheer de Voorzitter! Met grote belangstelling heb ik kennis genomen van de toekomstige samensmelting van de beide voorlichtingsdiensten en de directie culturele zaken tot een dienst. Op welke manier denkt de Minister op deze wijze 'cultuur' beter te kunnen exporteren? Hoe moet voorts de aanstelling van een reizende culturele ambassadeur in dit licht worden bezien? Hoe verhoudt zich deze functie alsmede die van de voorlichters tot de supercoördinator voorlichter?

Ten slotte nog dit: hoezeer cultuur geschikt is om de bekendheid en het belang van Nederland in den vreemde te vergroten, moge blijken uit het feit dat op 19 april 1982 zal worden herdacht dat tussen de Verenigde Staten en Nederland diplomatieke, vriendschaps- en handelsbelangen bestaan. Dit moet een optimale gelegenheid worden om de vriendschapskoppeling tussen de Verenigde Staten en Nederland te onderstrepen. Onder coördinatie van Buitenlandse Zaken zullen hierbij zoveel mogelijk ministeries betrokken moeten worden alsmede lagere overheden.

Ik moge de Regering dan ook verzoeken op adequate wijze – ik richt mij hierbij tot de heer Brinkhorst – aandacht aan deze viering te schenken en over te gaan tot het over en weer afleggen van staatsiebezoeken. Een komst van president Reagan naar Nederland zou een optimale gelegenheid zijn voor ons allen en voor de heer Brinkhorst in het bijzonder, met de nieuwe Amerikaanse president van gedachten te wisselen.

Ik verzoek de Minister aan deze viering zoveel mogelijk aandacht te schenken door op elkaar afgestemde activiteiten, die mede gericht zijn op Holland promotie in brede zin. Bij een actief cultureel beleid zou onder meer ook de Vereniging Nederlanders in

Gauthérie van Weezel

den Vreemde betrokken kunnen worden. Ik zou hierop gaarne de visie van de Minister vernemen.

Het is van belang dat in een periode waarin de invloed van Europa in de wereld afneemt, het Europees erfgoed in Latijns-Amerika in stand gehouden en ontwikkeld wordt. Helaas maken de politieke instabiliteit alsmede de grove schending van de mensenrechten in dit werelddeel een vruchtbare benadering dikwijls moeilijk. Wil de benadering zinnig zijn, dan kan zij echter niet alleen van deze negatieve factoren afhankelijk gemaakt worden.

Bij de omstrede en tanende invloed van de Verenigde Staten, wordt de verantwoordelijkheid van Europa voor met name gematigde landen binnen Latijns-Amerika en groeperingen des te groter en moet het doel zijn de regio zonder militaire inmenging van buitenaf, voor de vrije wereld te behouden. Het laatste geldt actueel in het bijzonder voor Centraal-Amerika alsmede het Caraïbisch gebied, waarbij de strategische betekenis een belangrijke factor vormt. Van Europese zijde zal moeten worden getracht de nieuwe Amerikaanse administratie van overreacties te weerhouden. Dit geldt in het bijzonder de situatie in El Salvador. Wellicht dat het bezoek van premier Van Agt en de Minister van Buitenlandse Zaken aan Washington een gelegenheid vormt om van de verontrusting van Nederland blijk te geven.

De heer **Waltmans** (PPR): Nu de woorden El Salvador vallen uit de mond van een CDA-politicus, zou ik hem willen vragen, of hij is verbonden met de Europese Volkspartij en met leden van het Europese Parlement?

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Inderdaad.

De heer **Waltmans** (PPR): Voor hun namen ben ik niet aansprakelijk: de een heet Geissler en de ander Klepsch.

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): De leden van het Europese Parlement zijn zeer actief, waar het Latijns-Amerika betreft. Over Polisario is een vraag gesteld door de heer Bolkestein.

De heer **Waltmans** (PPR): Op Polisario kom ik straks terug. De heer Geissler heeft verklaard, dat José Napoleon Duarte menselijk, christelijk en een vriend der armen is. Dat is bijna een heiligverklaring, maar dat is in uw kring niet ongebruikelijk. De heer Klepsch heeft gezegd dat Duarte vooruitgang, democratie en mensenrechten tot gelding wil brengen in El Salvador.

Daarop hebben Duitse correspondenten uit El Salvador gesteld, dat Duarte, als leider van de junta, rechtstreeks verantwoordelijk is voor het beestachtige optreden en het bloedbad, aangericht door de militaire commando's tegen de burgerbevolking. Welk standpunt deelt uw fractie?

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Ik kan deze vraag beantwoorden door een motie in te dienen, die u mogelijk kunt ondersteunen. Ik denk overigens dat de opmerking van de heer Klepsch is ingegeven door het feit, dat hij zich te veel concentreert op de figuur Duarte, die wellicht eens christen is geweest of het nog is, maar die overigens toch een geïsoleerde figuur is binnen de christen-democratische beweging. De christen-democratie in het algemeen heeft zich in elk geval van die man gedistantieerd.

De heer **Waltmans** (PPR): Met des te meer spanning wacht ik de indiening van de motie af.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Gauthérie van Weezel en Scholten wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat in El Salvador op systematische en grove wijze mensenrechten worden geschonden;

overwegende, dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een resolutie heeft aangenomen waarin het leveren van wapens aan El Salvador wordt veroordeeld;

verzoekt de Regering te bevorderen, de deëscalatie van de burgeroorlog plaatsvindt met name in overleg met de Regering van de Verenigde Staten van Amerika,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 55 (16 400-V).

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! In de motie wordt gesproken over de medewerking van de Verenigde Staten. Bedoelt men daarmee te zeggen, dat de Verenigde Staten zich nu op een onmogelijke manier wringen in de interne aangelegenheden van El Salvador en dat, omdat zij de aanstichters zijn, zij degenen zijn die tot verantwoording moeten worden geroepen?

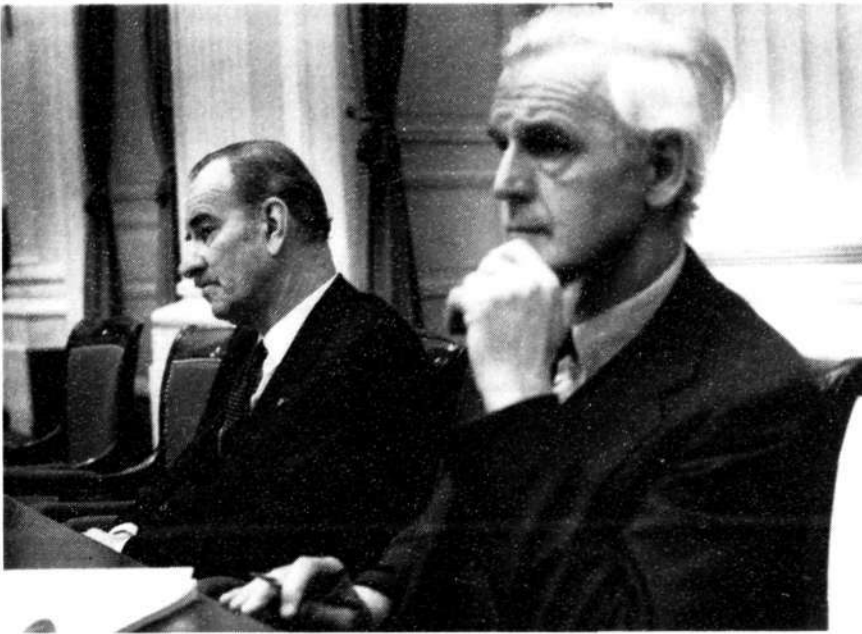
De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Ik heb grote zorgen over het beleid van de nieuwe Amerikaanse regering, vooral van de heer Haig. Immers, de regering-Carter nam ten aanzien van Latijns Amerika een grotere terughoudendheid in acht. Het ontslag van de Amerikaanse ambassadeur in El Salvador, een man die daar lang verbleef en die de situatie dus goed kende, is tekenend voor wat wij van de nieuwe Amerikaanse regering te verwachten hebben wat betreft Latijns Amerika.

De heer **Waltmans** (PPR): Op dat punt zijn wij het volkomen eens.

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het zullen vooral regionale organisaties moeten zijn, die het politieke evenwicht in Midde-Amerika moeten gaan herstellen en niet de VS anders dan als lid van de OAS. De olielanden Venezuela en Mexico kunnen hierbij door middel van financiële en economische hulp positieve invloed uitoefenen. Uitgangspunt moet zijn dat de instabiliteit in eerste instantie veroorzaakt wordt door sociale en economische factoren en niet zozeer door beïnvloeding door Cuba. Op grond van het bovenstaande is herbezinning wenselijk en zouden beleidslijnen uitgestippeld dienen te worden voor een toekomstige Nederlands/Europese politiek, die meer is dan de huidige, veelal door negatieve gebeurtenissen geleide incidentenpolitiek.

In het kader van uitgebouwde culturele, economische en politieke relaties en meer permanente betrokkenheid, kan gedacht worden aan een dialoog formule waarbij het proces van democratisering gestimuleerd kan worden en bij tegenovergestelde ontwikkelingen van verontrusting blijk gegeven kan worden. In algemene zin lijkt het wenselijk, dat er in westerse kring intensiever dan thans geconsulteerd wordt met betrekking tot ontwikkelingen in het Caraïbisch gebied. Zowel in NAVO- als in EPS verband, dient meer aandacht te worden gegeven aan deze sub-regio, mede in verband met de Britse, Franse en Nederlandse militaire aanwezigheid. Nederland heeft, vanwege zijn bijzondere betrekkingen met Suriname en de Antillen, een uitzonderlijke positie bij de handhaving van de stabiliteit in deze regio.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik merk dat u uw betoog wilt afsluiten maar ik zou nog wat wijsheid incasseren in verband met Polisario. De heer Scholten heeft wat dit betreft een toezegging gedaan.

Achter de regeringstafel Minister Van der Klaauw en Staatssecretaris Van der Mei

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Die vraag kan ik gemakkelijk retourneren. Immers, de VVD heeft in dit parlement een motie van de heer Waltmans en mij gesteund, waarin wordt gevraagd, het zelfbeschikkingsrecht van het volk van de westelijke Sahara te respecteren. Welnu, elke uitspraak die tegen die motie ingaat staat haaks op hetgeen niet alleen het CDA, maar de hele Kamer vindt. Met andere woorden: de uitspraken van de heer Janssen van Raay moeten op zijn persoonlijke conto worden geschreven en hebben verder met het CDA niets van doen.

□

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Het jaar 1980 zou wel eens de geschiedenis in kunnen gaan als het jaar dat lag op het breukvlak van de internationale betrekkingen. Wezenlijke veranderingen zijn tot uitdrukking gekomen, zowel in het kader van de Oost-Westverhouding als in de relaties binnen het westelijk bondgenootschap, terwijl er ook diepgaande veranderingen aan de gang zijn in de Derde Wereld. Hoe ernstig de Russische inval in Afghanistan eind 1979 ook was en hoe scherp zij ook terecht door praktisch de gehele wereld is veroordeeld, het zou te simplistisch zijn deze gebeurtenis alleen verantwoordelijk te houden voor de verslechtering van het Oost-West-klimaat.

De voortgaande bewapeningsspiraal, de niet-goedkeuring van het

SALT-II-akkoord, de interne crisis in het communisme, tot uiting komend zowel in een verharding van het optreden tegen zogenaamde dissidenten binnen de Sovjet-Unie als een toenemende hang tot emancipatie in de satellietlanden, vormen evenzovele componenten van een algeheel patroon. In de Russisch-Amerikaanse verhouding lijkt de rivaliteit het weer te gaan winnen van de dialoog. Recente uitlatingen van de nieuwe administratie in Washington en de Russische reacties daarop beloven in dit opzicht niet veel goeds.

De Noord-Zuid-relaties dreigen van de verharding in de Oost-West betrekkingen allereerst het kind van de rekening te worden. Terecht kwamen scherpe reacties vanuit de Europese Gemeenschap op de aankondiging van de verlaging van de buitenlandse hulp door de Verenigde Staten. Maar een beleid tegenover de Derde Wereld heeft niet alleen financiële implicaties. Meer in het algemeen dreigt het Oost-West-conflict zich al dan niet via stromannen of satellietlanden te verplaatsen naar de Derde Wereld. Terecht bestaat daartegen in deze landen groot verzet, of het nu gaat om het Midden Oosten, Afrika of Zuid-Oost-Azië.

In dat verband is het interessant om iets van de Minister te horen over de reacties in Saoedi Arabië en Algerije, twee vooraanstaande vertegenwoordigers van de Derde Wereld, waar hij zojuist vandaan komt. Is de Minister het met mij eens dat vanuit Europa aan de VS signalen moeten worden

gegeven, dat het bezien van de betrekkingen met de Derde Wereld uitsluitend vanuit het strategisch-diplomatieke vlak van de Oost-West-relaties contra-productief is en alleen kan leiden tot grotere instabiliteit?

Onderhandelingen over structurele hervormingen op het economische vlak zijn nodig. Daarbij gaat het niet alleen om de ontwikkelingssamenwerkingsdimensie, maar ook om de globale optiek van het buitenlands beleid. Alleen door aan deze problematiek aandacht te geven kan men de emancipatie van deze landen en de versterking van hun zelfstandigheid bevorderen.

Daarom betreuren wij de negatieve signalen die wij opvangen over de perspectieven van de Wereldtop in Mexico. Ook al is Nederland daarvoor niet uitgenodigd, het succesvol doorgaan van deze Top zal van buitengewoon veel betekenis kunnen zijn om de door mij gesignaleerde trend tegen te gaan. Graag hoor ik een reactie van de Minister over deze problematiek.

Vanmiddag spreken wij speciaal over de Oost-West betrekkingen vanuit het veiligheidsaspect. Maar hier wil ik toch reeds de algemene opmerking kwijt, dat in Europees verband een nauwere consultatie nodig is. Alleen door meer eensgezindheid – ook de heer Mommersteeg sprak daarover – kunnen krachtige signalen naar Washington uitgaan, niet vanuit de wens tot confrontatie met de Verenigde Staten, maar opdat tijdig rekening wordt gehouden met onze belangen. Het Nederlandse voorzitterschap biedt kansen voor initiatieven om een Europees-Amerikaanse dialoog voor te bereiden.

Indien wij dat nalaten, verschaalt deze dialoog tot een gesprek tussen ieder van de grote Europese landen afzonderlijk of gezamenlijk met Washington. In Washington doet het concept van de 'key-countries' opgeld en de gedachte van een directorium – hoe kan het anders – dook kortgeleden ook, wederom op in de persconferentie van de Franse president.

Deze noemde bijna met zoveel woorden de noodzaak te komen tot een politieke vierhoek in EPS-verband.

Hoe taxeert de Minister dit schot voor de boeg aan de kleinere landen? Anderzijds heeft minister Carrington het belang van een versterking van de EPS-structuur nog kortgeleden onderstreept en ook gewezen op de noodzaak tot een 'crisismanagement'.

In dit verband noem ik ook de recente rede van minister Genscher in Stuttgart, waar hij de politieke dimensie van de Europese samenwerking benadrukte. Wij worden veeleer tot die ge-

Brinkhorst

dachten aangetrokken dan door de uitspraken van de Franse president. Maar als wij niet spoedig reageren, dan misen wij de boot. Wij zullen ons beleid moeten richten op het tot stand komen van een grotere Europese eenheid in politiek opzicht of wij zullen binnenkort in de kou staan. Ik vraag aan de Minister of hij deze analyse in globale zin deelt, dan wel daar tegenover een andere visie stelt.

In allereerste instantie blijft de vraag essentieel of het niet verstandig is, op een versterking van het EPS-kader aan te dringen, ook in die zin – het lijkt alsof de heer Mommersteeg en ik elkaars speech hebben gelezen – dat de politieke dimensie van veiligheidsvraagstukken niet langer in dat kader buiten beschouwing moeten blijven, uiteraard onverminderd een intensieve NAVO-consultatie; dat spreekt vanzelf.

De Europese politiek krijgt natuurlijk vooral gestalte in concrete situaties. In dat verband wil ik nog kort ingaan op de problematiek rond Afghanistan, het Midden-Oosten en Zuidelijk Afrika. De mensenrechtenproblematiek in Latijns-Amerika bewaar ik voor de UCV, die is uitgeschreven voor mei. Over het EPS-voorstel tot 'neutralisering' van Afghanistan horen wij buitengewoon weinig meer. Uitgangspunt van dit voorstel was het vertrek van de troepen van de Sovjet-Unie. Inmiddels lijken wij ons, ondanks voortgaande bloedige gevechten in Afghanistan, neer te leggen bij de status quo.

Inmiddels heeft Pakistan een initiatief aangegrepen om te praten op voorwaarden die de Sovjet-Unie aangenaam moeten zijn, dat wil zeggen zonder het voorafgaande vertrek van de Russische troepen te eisen. Het lijkt een zwakgebod, voortkomende uit de onmacht in de regio. In dit verband wil ik de vraag stellen hoe het Franse voorstel met betrekking tot Afghanistan, dat wederom helaas niet in EPS-verband is voorbereid, door de minister wordt ingeschat. Voorlopig lijkt het mij vooral uit de nood geboren en blijft de Nederlandse steun voornamelijk verbaal.

Wat het Midden-Oosten betreft heeft het vertrek van Minister Van der Klaauw met achterlating van een Nederlandse journalist naar Saoedi-Arabië ons pijnlijk getroffen. Zijn voorganger trok een andere beleidslijn. Wij kunnen en mogen ons niet neerleggen bij discriminaties die andere landen ons opleggen op straffe van verlies van geloofwaardigheid en aantasting van ons eigen normbesef. Ik wil graag een duidelijke schets horen van de omstandigheden waaronder dit gebeurde.

In de komende weken gaat de Minister opnieuw op reis naar het Midden-Oosten, maar ditmaal als voorzitter van de EEG. Wat houdt het mandaat van de Minister hier eigenlijk in, behalve de basisverklaring van Venetië waarop het Midden-Oosten-beleid van de Tien gebaseerd is? Op korte termijn lijken niet veel nieuwe ontwikkelingen te verwachten nu de regering-Begin gevallen is en druk bezig is opnieuw zoveel mogelijk nederzettingen op de Westbank te plaatsen. Ook de Arabische verdeeldheid draagt niet bepaald tot een succesformule bij.

Deelt de Minister overigens mijn opvatting dat het geschil Iran-Irak weliswaar de tegenstellingen binnen de Arabische wereld heeft aangescherpt, maar dat het een dramatische vergissing zou zijn te denken dat het Israëlië-Arabische geschil zou wegvallen tegenover de inter-Arabische tegenstellingen? Daarvoor bestaan uiteindelijk te veel gemeenschappelijke elementen op het punt van ras, religie, cultuur en taal. Wij hebben de Amerikaanse en Europese houding tegenover het Midden-Oosten-vraagstuk nooit als tegenover elkaar staand, maar veeleer als complementair gezien. Langzamerhand zullen er maar weiniger meer zijn die denken dat de Camp-David-formule alléén, dat wil zeggen zonder de betrokkenheid van de Palestijnen, tot resultaten kan leiden.

In Taif heeft de Islamitische conferentie bevestigd dat Jordanië geen aanspraak op de Palestijnse vertegenwoordiging maakt. Daarom is het illusoir, te denken dat een vredesinitiatief in het Midden-Oosten kans van slagen heeft zonder de Palestijnen daarbij te betrekken.

Wat heeft de Minister hierover in Saoedi-Arabië gehoord? Is het juist dat lord Carrington heeft verklaard dat hij contacten met de PLO niet uit de weg zal gaan maar ze zal laten plaatsvinden op een voor hem opportuun ogenblik?

De heer **Bolkestein** (VVD): Bepleit de heer Brinkhorst dat Nederland de PLO erkent als enige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk?

De heer **Brinkhorst** (D'66): De wijze waarop wij de PLO als zodanig erkennen dient achter te staan bij de vraag of wij de bereidheid hebben contacten aan te gaan. De wijze en het niveau waarop, zijn dan afhankelijk van de omstandigheden. Ik meen, dat dit de verstandigste lijn is.

De heer **Bolkestein** (VVD): De Arabische staten dringen erop aan – ook bij ons – de PLO te erkennen als enige

vertegenwoordiger van het Palestijnse volk. Wat is op dit ogenblik uw reactie daarop?

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijn reactie is dat ik geen andere groepering ken die de pretentie heeft de Palestijnen te vertegenwoordigen. De vraag of wij de PLO als enige vertegenwoordiger moeten erkennen, moet worden bezien tegen de achtergrond van de vraag hoe de Arabische wereld de positie van de PLO ziet.

De heer **Bolkestein** (VVD): De heer Brinkhorst weet, dat hierover slechts één opinie in de Arabische wereld is: de PLO is de enige organisatie die de Palestijnen vertegenwoordigt.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat zal uiteraard zwaar moeten meewegen maar dat hoeft niet te betekenen dat wij de pretenties, zoals die voorkomen in het handvest van de PLO, zouden moeten delen. Ik verwijs naar de motie, die op dit punt door de Kamer is aangenomen.

De vraag, of de contacten uit de weg moeten worden gegaan, is mijns inziens de meest essentiële. Ik vrees dat dit op het ogenblik helaas in te sterke mate het geval is. Ik noemde daarom niet voor niets de uitspraken van de heer Carrington.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik constateer dat de heer Brinkhorst op dit ogenblik nog niet bereid is, de PLO te erkennen als enige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De vraag is niet interessant of ik bereid ben de PLO te erkennen als enige vertegenwoordiger van het Palestijnse. Ik constateer dat er in de gehele Arabische wereld geen instantie te vinden is, die naast de PLO stelt de vertegenwoordiger van het Palestijnse volk te zijn. Ik vind dat wij daarmee in ons beleid sterk rekening moeten houden.

De heer **Bolkestein** (VVD): De heer Brinkhorst wil niet duidelijk zijn. De vraag is echter volstrekt duidelijk: Is hij bereid, nu te bepleiten dat Nederland overgaat tot erkenning van de PLO als enige vertegenwoordiger van het Palestijnse volk? Ja of neen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik denk dat dit in eerste instantie misschien een vraag is, die hij aan de Minister zou willen stellen. Mijn antwoord hierop is dat dit moet worden bezien in het licht van een totaalpakket in een gesprek met de PLO. Daarvoor is in eerste instantie nodig, ook op politiek niveau gesprekken aan te gaan. Ik wijs nogmaals op de formule van Carrington. Ik dring er niet op aan, dat dit morgen of overmorgen gebeurt. Wij zullen moe-

Brinkhorst

ten afwachten of de Minister dit in zijn hoedanigheid van EEG-voorzitter gaat doen. Ik bepleit wel dat in ieder geval het principe, dat wij het uit de weg gaan van politieke contacten niet handhaven.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): De heer Brinkhorst zegt dat het vraagstuk van de erkenning van de PLO moet worden gezien in het licht van het gewicht, dat de Arabische staten daaraan geven. Misschien is hem echter bekend dat de Arabische staten niet de enige partners zijn bij een vredesakkoord, maar dat er ook nog een andere staat bij betrokken is. De heer Brinkhorst weet dat men in die staat niets voelt voor een erkenning van de PLO en een erkenning door andere niet op prijs stelt. Mijn vraag is, of de heer Brinkhorst deze opvatting van de Israëliëse regering niet wil meewegen bij het belang, dat hij geeft aan de PLO in zijn – en mijn – streven een vredesoplossing tot stand te brengen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Wat Israël betreft, denk ik dat de vraag, wie uiteindelijk het recht hebben de Palestijnen te vertegenwoordigen niet zo'n zwaarwegend element zal kunnen zijn. Daar gelden andere elementen, waarmee wij ernstig rekening hebben te houden, zoals de erkenning van de staat Israël en de erkenning van het recht achten veilige grenzen te leven. Ten aanzien van de vertegenwoordiging van de gesprekspartner is mijn neiging het accent sterker te leggen bij de Arabische wereld en de Palestijnen zelf. Ik vind dat de gesprekspartner in eerste instantie door die groeperingen moet worden aangewezen.

De heer **Van den Bergh** (PvdA): Begrijp ik daaruit, dat de heer Brinkhorst van mening is dat, alvorens het tot dit soort formele stappen zal komen – zowel van onze kant in de richting van de PLO als ook van Israël in de richting van de PLO (die ontwikkeling zal ook eens moeten plaatsvinden) – ook van de zijde van de PLO het bestaansrecht van de staat Israël moet worden erkend, inclusief het afzien van het streven om een einde te maken aan het bestaan van die staat.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Ik denk dat u mijn woorden nu niet juist hebt weergegeven. Het gemeenschappelijk einddoel moet zijn de erkenning van de staat Israël door de Arabische wereld en de erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van de Palestijnen, inclusief de mogelijkheid voor een aparte staatsvorm, welke van de zijde van Israël wordt gegeven. De uiteindelijke

formule, waarlangs dit wordt bereikt, lijkt mij niet in dit Huis te worden bepaald. Men zal vanuit de Europese optiek met beide componenten rekening moeten houden.

De heer **Scholten** (CDA): Is de heer Van den Bergh het daarmee eens?

De heer **Van den Bergh** (PvdA): De heer Brinkhorst beantwoordt mijn vraag niet.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De negatieve uitkomst van de Genèveconferentie over Namibië doet de vraag rijzen wat nu? Deze vond natuurlijk plaats op de slechtst denkbare tijd en Zuid-Afrika heeft de conferentie alleen willen gebruiken voor propagandadoeleinden, maar heeft daarvoor wel een hoge prijs betaald. Weinigen zullen nog sympathie kunnen opbrengen voor de z.g. interne partijen van de DTA.

Druk van de vijf Westerse landen is nu des te noodzakelijker om Zuid-Afrika aan de onderhandelingstafel terug te brengen. Met name dient aan de Amerikaanse president duidelijk te worden gemaakt dat West-Europa een ombuiging van het constructieve Amerikaanse beleid onder president Carter zou afkeuren. Is de Minister bereid in EPS-verband initiërend op te treden in die zin dat de drie grote Europese landen weliswaar geen mandaat, maar wel een duidelijke duw in de rug krijgen?

Dit brengt mij op het beleid in het algemeen tegenover Zuid-Afrika. Wij wachten nog op een evaluatie van de mislukte gesprekken tussen Scandinavië en de Benelux-landen inzake een olie-embargo. Wat dit betreft, sluit ik mij kortheidshalve geheel aan bij de vragen en opmerkingen van de heren Ter Beek en Scholten.

In dit debat kan Polen niet onvermeld blijven. De situatie aldaar blijft balanceren op het scherp van de snee. Ik wil hier volstaan met de opmerking dat wij niet van interventie beticht kunnen worden, indien wij met name met concrete korte-termijnhulp de Poolse bevolking bij kunnen staan, de zwaarste crisis in haar bestaan sinds de Tweede Wereldoorlog te overwinnen en uiteindelijk een maatschappij van grotere pluriformiteit tot stand te brengen.

De Regering heeft 120 miljoen gulden hulp gegeven. Hoe verhoudt zich dit tot de steun van andere landen?

Ik sluit af met enkele opmerkingen over de interne situatie op het ministerie. Allereerst de integratie. Zoals ik twee jaar geleden al voorspelde, zal de Minister niet de geschiedenis ingaan als integrator, maar als cunctator.

Wij zijn zeer teleurgesteld dat de integratie zo blijft stagneren en dat wij ondanks vragen onzerzijds geen inzicht hebben gekregen in de belangrijkste knelpunten. Anderzijds dan de heer Van Weezel, hebben wij ons niet bij dit feit neergelegd. Ik hoop dat de Minister hier alsnog op wil ingaan.

De heer **Gauthérie van Weezel** (CDA): Ik heb niet gezegd dat ik de integratie heb afgeschreven. Ik maak mij grote zorgen over de effectuering ervan. De heer Brinkhorst kan niet ontkennen dat sinds het indienen van zijn motie, mede door mij ondertekend, in feite nog niets is gebeurd. Ik ben bang dat er zeker in de periode van deze bewindsman niets meer zal gebeuren. Mocht de heer Brinkhorst (Minister van Buitenlandse Zaken worden, moet hij deze motie van mij als steuntje in zijn rug zien.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De motie van de heer Van Weezel gaat uit van de noodzaak van gezamenlijke werking van personeel in een situatie waarin er geen integratie is. In zijn tweede termijn moet hij dan maar eens aangeven wat hij als rechtspositieve basis voor zo'n werking ziet, als integratie geen perspectief is.

Ik wil mijn betoog afsluiten met de financiën.

Normaal wordt tijdens deze begrotingsdebatten geen aandacht geschonken aan de financieringskant van Buitenlandse Zaken. Dat moet nu wel, omdat er ontwikkelingen dreigen die het functioneren van Buitenlandse Zaken en daarmee de mogelijkheid van het voeren van een creatief beleid wezenlijk aantasten. Kort gezegd: Buitenlandse Zaken zinkt financieel steeds verder weg in een moeras. Die conclusie dringt zich op bij vergelijking van de (ontwerp-)slotwetten bij de begrotingen van respectievelijk 1978, 1979 en 1980.

De tekorten liepen in deze jaren op van 1 miljoen, via 10,9 naar 18,5 miljoen. Macro-economisch betekent het misschien weinig, maar voor het functioneren van het departement is het essentieel.

Vorig jaar is daar reeds incidenteel op gewezen, maar langzamerhand wordt de situatie onhoudbaar. Ingrepen op korte termijn zijn nodig. Ik schat dat bij ongewijzigd beleid ongeveer 12 miljoen gulden structureel nodig zal zijn om de huidige tekorten te dekken.

Het is echter duidelijk dat daarmee de problemen nog niet over zijn. Hier wreekt zich het feit dat Buitenlandse

Brinkhorst

Zaken als non-spending ministerie jarenlang te weinig aandacht aan deze problematiek heeft gegeven.

Er vindt steeds meer een erosie plaats van de beleidsruimte op financieel gebied. Deels is dit probleem verheld, omdat Ontwikkelingssamenwerking regelmatig is bijgesprongen, maar wij vinden dat een oneigenlijke ontwikkeling. Strikt genomen is het niet voor de hand liggend dat het documentatie-instituut inzake de mensenrechten alleen wegens financiële armlastigheid van Buitenlandse Zaken nu voor f 300.000 gesubsidieerd wordt door Ontwikkelingssamenwerking, terwijl het gaat om een kernpunt van buitenlands beleid.

Ik denk aan de problemen destijds rond het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten. Verder is het te gek dat er nog steeds geen oplossing is gevonden om het voortbestaan van de Haagse Academie voor Internationaal Recht te waarborgen. Andere landen zijn alleen bereid bij te springen als wij ook te kennen geven enige prijs te stellen op handhaving van deze instelling.

Als signaalfunctie om een actief buitenlands beleid zou het wenselijk zijn dat Buitenlandse Zaken iets meer armslag zou hebben om operationele activiteiten mogelijk te maken. Daarbij moet ook meer aandacht worden gegeven aan personele en materiële voorzieningen in het buitenland.

Naast de mogelijke bezuinigingen op grotere posten in verband met verschuiving van onze beleidsgerichtheid, zijn er talloze kleinere posten die niet of onvoldoende kunnen functioneren door gebrek aan mankracht en materiële voorzieningen. Nog afgezien van behoeften aan posten in cruciale landen als b.v. Jordanië waar wij geen eigen ambassade hebben – wij hebben deze nodig in verband met ons Midden-Oostenbeleid – is het nodig om bepaalde posten te versterken, zonder daarbij ogenblikkelijk alleen te denken aan de ontwikkelingsdimensie of de handelsbevordering. Ik laat nu na om landen of namen te nemen, maar krijg toch graag een reactie van de Minister op dit punt. Ik heb overwogen om op dit punt een amendement in te dienen, maar gezien het gebrek aan dekking dat thans voor de begroting voor 1981 bestaat, zal ik dit niet doen. Ik overweeg – hopelijk met steun uit de Kamer – om in tweede termijn een motie in te dienen.

De kamerleden Brinkhorst (D'66), Ploeg (VVD), Ter Beek (PvdA) en Van den Bergh (PvdA)

Ik heb ervan afgezien, een algemene beoordeling van het beleid van de Minister te geven en te spreken over zijn kwaliteiten als bewindsman. Ik heb dat verleden jaar gedaan. Mijn opvattingen zijn intussen niet gewijzigd.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de ontwerpen van (rijks)wet:

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen inzake het koningschap (16 034, R 1138);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de Koning en de ministers alsmede de staatssecretarissen (16 035);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet strekkende tot opnemng van een bepaling inzake de ministerraad alsmede tot wijziging van de bepaling inzake het contraseign (16 036, R 1139);

Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot

verandering in de Grondwet van de bepalingen inzake de Raad van State, de Algemene Rekenkamer en vaste colleges van advies en bijstand (16 040, R 1141).

De **Voorzitter**: De algemene beraadslaging over deze wetsontwerpen is reeds gevoerd.

Naar mij is gebleken, worden alle op deze wetsontwerpen voorgestelde amendementen voldoende ondersteund.

In behandeling komt het ontwerp van rijkswet nr. 16 034 (R 1138).

Over artikel I en de aanhef van artikel II wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over het opschrift van hoofdstuk 2 van artikel II, waarop is voorgesteld een amendement-De Kwaadsteniet (stuk nr. 14).

□

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben een amendement ingediend op de titel van hoofdstuk 2. Men vindt de weerslag van dat amendement ook elders terug.

Ten aanzien van het amendement op stuk nr. 15 bij wetsontwerp 16 035 heeft de Minister welwillende woorden gesproken. Dat vind ik buitengewoon plezierig. Aansluitend daarop

De Kwaadsteniet

houd ik toch nog een pleidooi voor het vervangen van de aanduiding 'Regering' in het huidige voorstel in 'Koning en Ministers'.

Ik heb dat uitdrukkelijk bepleit, met argumenten gestaafd. Paragraaf 1 handelt over de koning; paragraaf 2 over koning en ministers; het gehele hoofdstuk handelt over koning en ministers. Het lijkt mij beter, dat ook in de titel van het hoofdstuk tot uitdrukking te laten komen. Ik doe dan ook een beroep op de Minister en op de Kamer, dit amendement te honoreren. Ik heb hierbij uitdrukkelijk stil gestaan, ook in verband met de positie van de koning.

Mijnheer de Voorzitter! Gisteren deelde u mee dat nog een petitie was binnengekomen. Zoals van alles, is ook daarvan uiteraard kennis genomen. Daarin staat overigens een aardige stelling, die ik aan de Minister van Binnenlandse Zaken wil voorleggen. Ik weet niet of hij haar kan beantwoorden. 'Wie anders dan het hoofd van de Regering kan een formateur aanwijzen bij de vorming van een nieuw kabinet?'

Naast de opvatting die ik daarover zelf heb, is het goed dat, ter verrijking van het ongeschreven staatsrecht, de bewindslieden hierop ook een reactie geven. Daartoe nodig ik de Minister graag uit.

Overigens ben ik zeer erkentelijk voor de nadere beschouwing door de Minister-President van het betoog dat ik in eerste instantie over koning en kabinetsformatie had gehouden.

□

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft al gememoreerd dat ik mij ten aanzien van één van zijn voorstellen redelijk welwillend heb uitgelaten. Hij is nog teruggekomen op de toelichting op zijn amendement op stuk nr. 14, waarin hij bepleit, de titulatuur 'Regering' van hoofdstuk 2 te veranderen in de titulatuur 'Koning en Ministers'. Ik blijf toch bezwaren houden tegen dat voorstel, omdat één van de heel belangrijke organen van ons staatsbestel, de Regering, op die manier aan het oog zou worden onttrokken. Overigens is het toch wel bezwaarlijk, aan een hoofdstuk en aan een paragraaf uit dat hoofdstuk dezelfde titel mee te geven. Dat vind ik er niet zo evenwichtig uitzien. Dit is een overweging van systematische aard. Zeker een systematisch man als de heer De Kwaadsteniet zou

zich hierdoor aangesproken moeten voelen. Ik heb hieraan verder geen nieuwe argumenten toe te voegen.

De heer De Kwaadsteniet vroeg mij ten slotte, nog even uit de losse pols in te gaan op een bepaalde strofe uit een petitie die hem heeft bereikt. Gezien de aard van de materie, vind ik het toch wat al te gemakkelijk, dat hier à l'improviste te doen omdat ik het papier niet voor mijn neus heb en ik op dit ogenblik dus ook niet de vrucht van mijn uitvoerige studie daarover aan de Kamer kan meedelen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen 2.1.1, 2.1.2 en de daarop voorgestelde amendementen, 2.1.3, 2.1.4, 2.1.5 en het daarop voorgestelde amendement en 2.1.6 en de daarop voorgestelde amendementen wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel 2.1.7, waarop zijn voorgesteld:

twee gewijzigde amendementen-Van der Sanden (stukken nrs. 23, I en II);

een gewijzigd amendement-Waltmans (stuk nr. 22).

□

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Na het debat over Buitenlandse Zaken, waar het om zeer praktische zaken gaat, gaan wij dan nu over naar de, zoals de Minister dit heeft genoemd, wat theoretische vraagstelling van art. 2.1.7.

Het voorstel van de Regering gaat uit van het volgende. Eerst moet er getracht worden een opvolger te vinden. Indien dit om welke reden dan ook niet lukt, ontstaat er een situatie die door de Grondwet niet wordt geregeld. Dan ontstaat pas de mogelijkheid om te kiezen voor voortzetting van de monarchie of verandering van de staatsvorm. Een verandering van staatsvorm moet gebeuren bij grondwetsherziening, omdat de Grondwet in diverse bepalingen uitgaat van de monarchie.

In lid 1 van artikel 2.1.7 in het voorstel van de Regering wordt, in tegenstelling tot lid 2, bepaald dat het voorstel tot benoeming van een opvolger door of vanwege de Koning wordt ingediend. Ik kan dit niet anders verstaan, dan dat het initiatiefrecht van de Kamer wordt uitgesloten. Nu wil de heer Van der Sanden, als ik het goed begrijp, dit laatste doortrekken in lid 2.

De strekking is het uitsluiten van het initiatief van de Kamer, indien na over-

lijden of afstand blijkt dat er geen opvolger van de Koning aanwezig is. Deze strekking druist in tegen de strekking van mijn amendement. Kan in lid 2 in het voorstel van de Regering de Kamer zelf komen met een voorstel omtrent de benoeming van een Koning – dit betekent dat de Kamer ook kan komen tot een besluit om géén opvolger te benoemen –, de heer Van der Sanden wil dit niet. Dat hij dit laatste niet wil, blijkt ook uit de vervanging door zijn amendement van het woord 'opvolger' door 'Koning'.

In de ogen van het CDA (voorlopig verslag, blz. 13, tweede alinea) betekent de formulering 'besluiten omtrent de benoeming van een Koning', dat de mogelijkheid wordt opengelaten om géén Koning te benoemen. De juistheid van deze opvatting werd door de Regering bevestigd in de memorie van antwoord, blz. 16, derde alinea.

Het amendement sprak uiteraard alleen over 'vanwege de Koning' en niet over 'door en vanwege de Koning', omdat lid 2 handelt over een situatie waarin er geen Koning meer is.

De conclusie is, dat in het eerste deel van het amendement een tweeledige strekking is opgenomen: de uitsluiting van het initiatiefrecht van de Kamer en het tot uitdrukking brengen dat eerst moet worden gezocht naar een opvolger. Ook bij het ontbreken van een opvolger wordt uitgegaan van de opvatting dat het koningschap zal worden voortgezet.

Het tweede gedeelte van het amendement van de heer Van der Sanden bouwt logischer wijze voort op het eerste gedeelte. In de ogen van de heer Van der Sanden kan bij benoeming alleen maar sprake zijn van een benoeming tot Koning. In wezen is dit laatste ook de visie van de Regering.

De Regering laat de mogelijkheid wel open dat bij ontbreken van een opvolger de Kamer besluit tot wijziging van de staatsvorm, maar stelt dat er dan een situatie ontstaat die een grondwetsherziening noodzakelijk doet zijn.

Ik dacht dat mijn amendement op het eerste lid dit anders maakt. En om deze reden kon het wel eens onjuist zijn om te spreken van 'benoeming van een Koning' in plaats van 'benoeming van een opvolger'.

Immers, het benoemen van een opvolger houdt rekening met de mogelijkheid dat er een soort 'interim-President' wordt benoemd, die in afwachting van de voorbereiding van de

Waltmans

grondwetsherziening zoals deze bij verandering van staatsvorm nodig zal zijn, tijdelijk als staatshoofd gaat functioneren, daarbij voorlopig in de plaats van de Koning tredende.

Wanneer men nu het voorstel van de Regering leest betreffende het begin van het eerste lid van art. 2.1.7, luidende: 'Wanneer vooruitzicht bestaat dat een opvolger zal ontbreken, kan deze worden benoemd bij een wet.', en vervolgens mijn voorstel leest, luidende:

'Wanneer het vooruitzicht bestaat dat een opvolger zal ontbreken en de Kamers het besluit nemen tot aanwijzing van een nieuwe koning, wordt deze benoemd bij een wet.', dan moet geconcludeerd worden dat hier enig licht tussen ligt, zoals de Minister dit in de beantwoording heeft gezegd.

Mijn vraag aan de Minister is nu, of hij vindt dat mijn amendement op het artikel 2.1.7 impliciet is opgenomen in het voorstel van de Regering en dat derhalve de toevoeging die ik voorsta, luidende: 'en de Kamers het besluit nemen tot aanwijzing van een nieuwe koning', in zijn ogen overbodig is. Zou dit inderdaad impliciet besloten liggen in de door de Regering voorgestelde formulering van artikel 2.1.7, en zou de Minister 'ja' antwoorden op mijn vraag, dan heeft dit nu al betekenis voor de toekomstige besluitvorming. Daar gaat het mij natuurlijk om.

□

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Over dit artikel is tijdens de algemene beraadslaging uiteraard al het nodige gezegd. De Minister heeft in tweede termijn gezegd, dat hij er geen behoefte aan heeft, de ruimte die de Grondwet biedt, te elimineren via het amendement dat ik heb ingediend.

In tweede termijn heb ik met name in discussie gebracht het eerste lid van dit artikel en ook daaraan heeft de Minister enige beschouwingen gewijd. Een situatie, waarin er vermoedelijk geen opvolger van de Koning aanwezig zal zijn, doet zich uiteraard voor tijdens het leven van de laatste Koning.

Ik herhaal in dit verband dat we volstrekt theoretisch bezig zijn, maar dat hoort tot deze materie. Die periode zal er niet een zijn van pakweg zes maanden of een jaar. Daarom verwacht ik ook dat het beraad dat de Grondwet in het eerste lid van artikel 2.1.7 voorschrijft, zeer tijdig zal kunnen plaatsvinden.

Mochten zich calamiteiten voordoen, waardoor bij het leven van de Koning niet in zijn opvolging wordt voorzien en het tweede lid derhalve in werking moet treden, dan, zo heb ik eerder betoogd, lijkt het mij uitgesloten, dat het de Tweede Kamer, c.q. de beide Kamers, c.q. de Verenigde Vergadering zal kunnen zijn die op zoek zal gaan om vervolgens met een initiatiefvoorstel bij de Verenigde Vergadering te komen. Dat acht ik een procedure die niet wenselijk is.

Ik heb wel betoogd – dat wil ik uitdrukkelijk herhalen – dat de uitkomst van het debat omtrent de benoeming van een Koning zal kunnen zijn – de interpretatie van het woord 'omtrent', zoals de Regering die gaf accepteer ik dus – dat er geen Koning wordt benoemd en dat dus voor een eventuele persoon die ervoor in aanmerking kan komen, geen grondwettelijke meerderheid in de Staten-Generaal aanwezig zal zijn.

Als die situatie zich voordoet, dan moet die zich kunnen manifesteren via een voorstel dat bij de Kamers wordt ingediend. Vandaar dat ik graag de suggestie van de Regering heb overgenomen om mijn amendement te wijzigen en in plaats van 'vanwege de Koning' te lezen: door of vanwege degene, die het koninklijk gezag waarneemt.

Het debat dat de heer Waltmans bedoelt en waaraan hij zoveel waarde hecht, zal, zo zal blijken als men zich inleeft in bedoelde situatie, al hebben plaatsgevonden onder vigeur van het eerste lid. Als dat niet zo is dan doen wij er wel erg verstandig aan een stuk te hebben waarover we kunnen discussiëren.

Het lijkt mij in de context die ik zojuist heb geschetst vanzelfsprekend, dat dat stuk dan afkomstig is van de Regering.

□

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): . Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de heer Waltmans vragen, of ik hem goed heb begrepen dat hij voor het geval de Koning overleden is en er geen troonopvolger is de mogelijkheid ziet, dat ook onder het systeem van de huidige Grondwet een soort van interim-staatshoofd wordt benoemd, niet zijnde een troonopvolger in de zin van de Grondwet.

Als dat zo is, lijkt mij dat volstrekt strijdig met de Grondwet en niet mogelijk, omdat wanneer tot zo'n benoeming wordt overgegaan, even daargelaten de vraag of dat wel mogelijk is, wordt vooruitgegrepen op een heel

nieuw systeem van inrichting van de staat, waartoe niet volgens de geijkte wijze van grondwetswijziging is besloten.

Wat is de visie van de Minister hierop? In die interimperiode zal er altijd wel een orgaan zijn, dat het staatshoofd vervangt: of de bij wet benoemde regent of de Raad van State, die dan het koninklijk gezag waarneemt.

Ten slotte heb ik nog een vraag aan de heer Van der Sanden. Hij wil, dat de Regering in de wat schemerige situatie, als niet duidelijk is of een troonopvolger kan worden benoemd, in ieder geval met een voorstel komt. Zou een dergelijk voorstel ook de formele mededeling kunnen zijn, dat de Regering geen voorstel wenst in te dienen?

□

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Tot de heer Waltmans zou ik willen zeggen, dat in het voorstel van de Regering een aantal wezenlijke elementen zit, dat in het amendement van de heer Waltmans ontbreekt. In het amendement wordt een veel ruimere marge gekozen dan de Regering voor wenselijk acht.

Wat dit betreft, staan de amendementen van de heren Waltmans en Van der Sanden tegenover elkaar. De heer Van der Sanden wil een zekere inperking van de ruimte. De Regering heeft hieraan geen behoefte. De heer Van der Sanden heeft er terecht op gewezen, dat over een theoretisch geval wordt gesproken.

Juist als wij spreken over de grondwet, moet met alles rekening worden gehouden. Het beraad over de vraag, wat met de opvolging dient te gebeuren kan tijdig plaatsvinden. Ik heb al gezegd dat ik ervan uitga, dat in een dergelijke situatie een dergelijk beraad waarschijnlijk is.

De Regering zal zich dan intern beraaden; eventueel kan de volksvertegenwoordiging hierbij worden betrokken. Men mag echter niet uitsluiten, dat het beraad niet tijdig plaatsvindt. Het is naar onze opvatting niet per se nodig, dat overleg wordt gevoerd op basis van een voorstel van de Regering. Het is zeer wel mogelijk – misschien zelfs waarschijnlijk – dat de Regering zich op het standpunt stelt, dat een bepaald voorstel aan de Verenigde Vergadering moet worden voorgelegd. De formulering van de Regering laat hiervoor de ruimte.

Er kan een debat in de Verenigde Vergadering plaatsvinden, zonder dat er een formeel voorstel van de Regering is. Ik zou die ruimte willen houden. Ik heb aan die inperking geen behoefte. Aan een verruiming van de ge-

Wiegel

kozen constructie heb ik ook geen behoefte, integendeel, ik zou aanneming van het amendement-Waltmans sterk willen ontraden.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat hiermee de meningen over het voorstel van de Regering en mijn voorstel duidelijk zijn geschetst, hetgeen waardevol is.

Wat de vraag van mevrouw Kappeyne van de Coppello betreft, merk ik dat ik heb gesproken over een soort interim-president. Dat duidde er al op, dat ik een wat studentikoze uitdrukking heb gebruikt. Dat heeft betrekking op het volgende. Concreet betekent het een regent, c.q. de Raad van State. De politieke opdracht, die besloten ligt in de terminologie 'een soort interim-president', loopt vooruit op de situatie die daarna zou kunnen ontstaan. Meer heb ik er niet mee bedoeld.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mevrouw Kappeyne van de Coppello heeft ook mij een vraag gesteld. Ik denk dat ik daarop bevestigend moet reageren. Zij heeft gevraagd: zou het kunnen betekenen, dat de Regering geen voorstel wenst in te dienen? Ik denk dat de nota, die de Regering dan op tafel legt in de Verenigde Vergadering, zou kunnen inhouden, binnen dezelfde context waarover wij nu praten, dat de Regering overwogen heeft wie de mogelijke gegadigde voor de Troon der Nederlanden zou zijn, dat zij heeft gedacht aan prins A en prinses B, dat evenwel gebleken is dat deze zover van de Nederlandse samenleving zijn vervreemd dat de Regering het niet verantwoord acht in de huidige situatie, met een voorstel tot benoeming van een Koning te komen.

Deze mogelijkheid wil ik zeker niet uitsluiten. Deze sluit ook aan bij de gedachte, die ik in mijn amendement heb neergelegd. Wij moeten voorkomen dat een discussie in het wilde weg ontstaat. Er moet iets op tafel liggen waarover de Staten-Generaal in Verenigde Vergadering kunnen beraadslagen. De afweging van de mogelijke kandidaten kan het beste door de Regering plaatsvinden. Ik geloof niet dat de Kamers geëquipeerd zijn om een dergelijk onderzoek in te stellen en tot een afweging ten aanzien van mogelijke kandidaten in brede zin te komen. De beslissing, waarvoor wij staan, is dan een zeer essentiële. Ik meen dat daarbij de uiterste zorgvuldigheid moet worden betracht. Ik ben het wel eens met de

Minister dat het niet per se nodig is, maar dat het wel waarschijnlijk is.

Als het dan waarschijnlijk is, dat het langs deze kanalen zal gebeuren, dat het inhoudelijk datgene kan betekenen wat mevrouw Kappeyne van de Coppello vragenderwijs heeft verondersteld en dat de uitkomst van het be raad datgene kan zijn waarover in deze Kamer overeenstemming bestaat, zeg ik: laten wij het dan alsjeblijft vastleggen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Mag ik de conclusie trekken dat het uw bedoeling eigenlijk alleen maar is om een initiatiefrecht van de kant van de Kamer uit te sluiten?

De heer **Van der Sanden** (CDA): Niet alleen maar. De inventarisatie, die noodzakelijk is in een zo uitzonderlijke situatie, kan het beste van de kant van de Regering komen. Daarom denk ik, hoewel het uitdrukkelijk uitsluiten natuurlijk de consequentie is van aanneming van mijn amendement, dat het niet het vooropgezette doel is. Ik denk, zoals ik al heb gezegd, dat de Kamers onvoldoende geëquipeerd zijn om een initiatiefvoorstel in zo'n situatie te doen.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Uit de antwoorden van Regering, zowel in de stukken als in twee instanties in de Kamer, is duidelijk dat de Regering ruimte ziet in zowel artikel 2.1.7, eerste lid als in artikel 2.1.7, tweede lid voor een brede oriëntatie van de Staten-Generaal over de gewenste oplossing als een opvolger komt te ontbreken. Wij achten de antwoorden van de Regering op dit punt bevredigend en wij zullen daarom beide amendementen, die om verschillende redenen zijn ingediend, niet steunen.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de geachte afgevaardigde de heer Patijn voor zijn interventie. Het zal de Kamer niet zijn ontgaan, overigens, dat ik ten aanzien van het amendement van de heer Waltmans toch ietwat andere bewoordingen heb gekozen dan ten aanzien van het amendement van de heer Van der Sanden.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen 2.1.8., 2.1.9 en het daarop voorgestelde amendement, 2.1.10 en het daarop voorgestelde amendement, 2.1.11 en het daarop voorgestelde amendement, 2.1.12 en 2.1.13, 2.1.14 en de daarop voorgestel-

de amendementen, 2.1.15 tot en met 2.1.18 wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over het amendement-Van der Sanden (stuk nr. 19) tot invoeging van een artikel 2.1.19.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dacht dat wij hierbij een typisch voorbeeld hadden van wat ik in eerste termijn heb genoemd, het nogal krampachtig vasthouden aan een eenmaal door de Regering ingenomen standpunt.

Materieel zijn de Regering en de fractie van het CDA het eens, dat handhaving van de titel Prins of Prinses van Oranje een goede zaak is, gezien de 'bijzondere plaats die de vermoedelijke troonopvolger inneemt'. De nieuwe Grondwet maakt het mogelijk, het onderscheid tussen mannen en vrouwen te laten vervallen, waardoor ook Prinses van Oranje boven de horizon gaat verschijnen.

De Regering zegt in dit verband: Vanwege de beknoptheid mag deze bepaling niet meer in de Grondwet. Dat gaat ons iets te ver. Ik denk dat ik er niet diep op behoef in te gaan. Ik vraag de Regering slechts in het licht van het betoog dat ik namens de fractie van het CDA heb mogen houden, het wat afstandelijke dat in deze afwijzende motivering overheersend doorklinkt te laten varen en te bedenken dat het bij het politieke beleid vaak niet alleen gaat om kille, harde feiten, maar ook om de presentatie daarvan.

Ik denk dat in dit voorbeeld heel nadrukkelijk geldt dat de Grondwet meer kan geven dan thans wordt geboden. De toekenning van deze titel dient naar onze overtuiging dan ook van rechtswege te geschieden en niet afhankelijk te zijn van een Koninklijk besluit.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het eens met de geachte afgevaardigde, als ik zijn betoog zo mag verstaan, dat uit een oogpunt van traditie de titel Prins van Oranje een waardevolle is. De geachte afgevaardigde zal het naar ik aanneem ook met mij eens zijn, dat die titel staatsrechtelijk gezien geen betekenis heeft. Is het niet vreemd – ik herinner mij een eerder gehouden gedachtenwisseling in deze Kamer over een ander grondwetsvoorstel – dat de geachte afgevaardigde de heer Van der Sanden nu een bepaling over een specifieke adellijke titel in de Grondwet wil opnemen, terwijl mede met steun van de fractie

Wiegel

van het CDA de algemene bepaling over de adeldom is geschrapt?

Ik begrijp dat de geachte afgevaardigde zich heeft gerealiseerd, dat hij met zijn amendement een nog niet bestaande titel, namelijk die van Prinses van Oranje, introduceert. Als niet wordt gekeken naar de kille, harde feiten – de feiten zoals die uit de Grondwet naar voren komen, zijn in de perceptie van de geachte afgevaardigde te kil en te hard – maar naar de traditie en de geschiedenis, is het dan vanuit die optiek juist om een titel die in de geschiedenis nooit heeft bestaan, namelijk die van Prinses van Oranje, in te voegen?

Ik zou de heer Van der Sanden, die oog heeft voor traditie en voor de verbondenheid met het Huis van Oranje, de vraag willen voorleggen, of het in die optiek past, dat een nieuwe titel die er dus nooit is geweest, nu even zou worden ingeschoven? Dat zou ik niet juist vinden.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Gaat de behoefte aan het voortzetten van een traditie bij de heer Van der Sanden zó ver, dat hij de titel, die nu behoort bij een bepaald huis of bij een bepaalde familie – die titel zet zich overigens in vrouwelijke lijn voort – ook wil behouden wanneer in het aller-uiteerste geval het koningschap aan een heel andere familie zou worden toegekend, die zelfs in de sfeer van de aanverwantschap geen enkele relatie meer zou hebben met het huis van Oranje?

Bij het Nederlandse volk bestaat er een grote behoefte aan het voortzetten van het koningschap maar als het huis van Oranje is uitgestorven en er verder geen bloed- of aanverwanten van de laatst overleden koning, behorend tot het huis van Oranje, kan worden besloten, het koningschap op te dragen aan een heel andere familie. Als het amendement-Van der Sanden wordt aangenomen, krijgen de erfopvolgers van die familie van rechtswege de titel 'Prins van Oranje'. Is dat de bedoeling van de heer Van der Sanden?

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Sluit de formulering van het amendement-Van der Sanden uit dat de echtgenote van de Prins van Oranje de titel van 'Prinses van Oranje' voert?

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft

mijn amendement behandeld aan de hand van twee elementen, de titel 'Prins van Oranje' en de titel 'Prinses van Oranje'. Hij meent dat op een donkere dag in februari even de titel 'Prinses van Oranje' wordt geïntroduceerd. Ik vind toch dat dit elegant zou zijn in het licht van de Grondwet, die wij nu met elkaar bespreken. Voor mij hóeft het echter niet om de doodeenvoudige reden dat, als wij over de Koning spreken, wij ook de mogelijkheid van de Koningin niet uitsluiten. Sinds 1890 is dat in de praktijk het geval.

Wij hebben hiervoor in de Grondwet maar één terminologie, namelijk het woord 'Koning'. Als de Minister zegt dat het voor hem aanzienlijk gemakkelijker wordt, het amendement te omarmen als uitsluitend de term 'Prins van Oranje' wordt gehandhaafd, heb ik daar geen moeite mee. Immers, de intentie, waarmee de Grondwet straks zal opereren, zal dan dezelfde zijn als bij de formulering, die wij voor het koningschap gebruiken.

Mevrouw Kappeyne vroeg, of de bedoelde titel ook zou blijven bestaan als een ander huis de kroon der Nederlanden zou overnemen. Ik denk, dat die vraag niet zo relevant is omdat in dat geval ook artikel 2.1.1 waarschijnlijk aan een nadere overweging zou moeten worden onderworpen. Daarin staat thans dat de kroon der Nederland is en blijft opgedragen aan Zijne Majesteit Willem Frederik, Prins van Oranje enz.

De heer **Patijn** (PvdA): Of zijn wettige opvolger!

De heer **Van der Sanden** (CDA): Dat is juist maar ik wil erop wijzen, dat wij bij deze grondwetsherziening ook niet meer spreken over Willem Frederik maar over een andere aanduiding van dezelfde persoon, die sinds 1814 in de Grondwet als 'Willem Frederik' is aangeduid. Daarover heeft niemand gesproken.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik heb er wél over gesproken, zij het op een andere manier.

De titel 'Prins van Oranje' is verbonden aan een bepaalde familie en die titel wordt voortgezet in de vrouwelijke lijn, zodat

De heer **Van der Sanden** (CDA): Daarover handelt mijn volgende opmerking.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): dan zal ik daar graag naar luisteren.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Neen, dat hoeft niet meer. Omdat het koningschap onder het huis van Oranje ook in vrouwelijke lijn wordt voortgezet en

daar terecht nimmer bezwaren tegen zijn geuit, denk ik dat – indien artikel 2.1.7, eerste lid of tweede lid van toepassing zou zijn – de Verenigde Vergadering of de afzonderlijke Kamers best bereid zouden zijn om ook dit artikel nader te bezien.

Als de Regering had voorgesteld wat in mijn amendement staat, zou er in de Kamer waarschijnlijk weinig discussie over zijn geweest. Nu de Regering eenvoudigweg tot schrapping wil overgaan, terwijl het vertrekpunt van de Regering vrijwel identiek is aan dat van mijn fractie, zie ik geen reden bij deze grondwetsherziening uitsluitend om redenen van beknoptheid het artikel te schrappen. Daarom kom ik met een amendement. Gaat het om de suggestie, even een nieuw begrip in te voeren, namelijk Prinses van Oranje, dan ben ik bereid dat element te laten vallen, naar analogie van het ook niet makken van een onderscheid tussen Koning en Koningin in de Grondwet.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik denk toch dat de heer Van der Sanden mij niet helemaal heeft begrepen. Ik heb gemerkt dat zijn benadering van de voortzetting van het koningschap een andere is dan die van de Regering.

De **Voorzitter:** Mag ik de leden verzoeken, te bevorderen dat wij de behandeling van dit wetsontwerp en de andere drie voor de lunchpauze afronden? Als ik mij voor één keer een materiële opmerking mag veroorloven: ik vind dat over dit ene punt onmatig lang wordt gesproken.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik vind van niet.

De **Voorzitter:** Ik zal daar inmiddels wel rekening mee houden.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik zal mijn vraag samenvatten. Thans is er bij de voortzetting in de vrouwelijke lijn altijd nog een band met de voorouder van het Huis van Oranje. Gaat het koningschap over op een andere familie, die geen familie is van de vooroverleden Koning, dan ontbreekt die band. Wat is dan de reden om de titel over te dragen?

De heer **Van der Sanden** (CDA): Die reden is er dan waarschijnlijk niet. In die situatie kan de titel best worden geschrapt. Dat heb ik zojuist al gezegd.

Minister **Wiegel:** Mijnheer de Voorzitter! De laatste opmerking van de heer Van der Sanden in antwoord aan mevrouw Kappeyne van de Coppello lijkt mij, redenerend vanuit de optiek van de heer Van der Sanden, juist. Ik zou

Wiegel

ten opzichte van het amendement een wat andere opstelling kiezen als het zich strikt bepaalde tot het handhaven van de titel Prins van Oranje in de Grondwet. Ik zou er dan minder afwijzend tegenover staan.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mag ik dan mijn amendement wijzigen in deze geest, dat de woorden 'onderscheidenlijk Prinses van Oranje' in mijn amendement komen te vervallen?

De **Voorzitter**: Dat moet u maar rond maken met de griffie.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Zo simpel gaat het natuurlijk niet. Ook bij een kleine wijziging moet de formulering zorgvuldig zijn. Er moet met name op worden gewezen, dat het gaat om de oudste zoon van de Koning.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik wil de Minister vragen hoe afwijzend 'minder afwijzend' is.

Minister **Wiegel**: Dat moet de heer Waltmans zelf maar weten.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik wil weten wat de Regering ervan vindt. Wat ik ervan vind is volstrekt duidelijk.

Minister **Wiegel**: Ik meen al in mijn interventie te hebben aangegeven welke kritische kanttekeningen ik heb bij het amendement van de heer Van der Sanden. Eén kritische kanttekening, uit een reeksje van drie, was dat met het oorspronkelijke amendement een nog niet bestaande titel in de Grondwet zou worden geïntroduceerd. Wordt het amendement van de heer Van der Sanden op dat punt gewijzigd, dan vervalt een van mijn drie bezwaren. Mijn standpunt wordt dan dus wat minder afwijzend.

De heer **Van der Sanden** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat ik de Minister niet kan volgen in zijn suggestie inzake de oudste zoon, want dat zou strijdig zijn met de nieuwe Grondwet. Ik denk dat wij de formulering 'nakomeling' zullen moeten gebruiken.

De **Voorzitter**: Wij zien wel hoe de tekst van het gewijzigde amendement zal luiden.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over de artikelen III en het daarop voorgestelde amendementen IV alsmede over de beweegreden wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

In behandeling komt het wetsontwerp nr. 16 035.

Beraadslaging over de considerans, waarop is voorgesteld een amendement-De Kwaadsteniet (stuk nr. 21, I).

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb hierover al gesproken bij wetsontwerp 16 034, want het betreft hetzelfde probleem.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over artikel I wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over de aanhef van artikel II, waarop is voorgesteld een amendement-De Kwaadsteniet (stuk nr. 16).

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Dit amendement heeft dezelfde strekking als de reeds besproken amendementen op dit punt.

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 2.2.1, waarop is voorgesteld een amendement-De Kwaadsteniet (stuk nr. 15).

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb met vreugde ervan kennis genomen dat de Minister geen problemen heeft met dit amendement.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over artikel 2.2.2 en het daarop voorgestelde amendement wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel 2.2.3, waarop zijn voorgesteld 4 amendementen-De Kwaadsteniet (stukken nrs. 14I en II, 17I en 19).

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het gaat hier om de termen 'ministerieel departement' of 'ministerie'. Uit de discussie is wel gebleken dat het taalgebruik niet zo eenvoudig is en wat dat betreft denk ik dat het beter is het woord 'ministerieel departement' te handhaven. Ik denk ook niet dat daartegen overwegende bezwaren zullen bestaan.

In de stukken is gesteld, dat het goed zou zijn het huidige aantal ministers te handhaven met op elk departement 1 of 2 staatssecretarissen. In het rapport-Vonhoff en ook in sommige verkiezingsprogramma's wordt aange-

drongen op beperking van het aantal ministeries. Hoe moet ik dan de mening van de bewindslieden verstaan, zoals die is weergegeven in de stukken?

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb mij suf gepeinsd wat ik eigenlijk zou moeten verstaan onder een niet-ministerieel departement. Misschien kan de heer De Kwaadsteniet daar nog iets meer over zeggen.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Het antwoord op de vraag van de heer Waltmans zou kunnen zijn: een departement voor handel en nijverheid.

De heer **Waltmans** (PPR): Dat is een slecht antwoord want de koning vindt u ook bij de schutterij.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Dat antwoord zou ik ook niet hebben geven.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Inderdaad laat ik wat betreft amendement nr. 14 het oordeel aan de Kamer over, in antwoord op de vraag van de heer De Kwaadsteniet over het aantal ministers wil ik het volgende opmerken. Ik heb al laten doorklinken dat het rapport van de commissie-Vonhoff een zeer waardevol stuk is, dat overigens is uitgebracht nadat de stukken, waarover de heer De Kwaadsteniet sprak, waren verschenen. Toen ik enkele jaren geleden het verkiezingsprogramma van mijn partij mocht schrijven, heb ik een rigoureuze beperking van het aantal ministers voorgesteld. Wat dat betreft is er overeenstemming met de lijn van het rapport van de commissie-Vonhoff. Mijn standpunt is nog steeds dat een beperking van het aantal materiële departementen zeker moet worden overwogen. De huidige praktijk en ook het rapport van de commissie-Vonhoff bieden daarvoor belangrijke aanknopingspunten.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Ik heb er zoals ik in eerste termijn ook heb gezegd geen enkel bezwaar tegen het woord 'ministerieel' voor het woord 'departement' weg te laten. Ik denk dat het begrip 'departement' in het kader van de Grondwet volstrekt duidelijk is. Aangezien dit woord echter toch enige betekenis heeft, omdat het erin stond en men van de zijde van Regering daaraan toch in enige mate hecht, heb ik gezegd. Laat het maar staan zoals het er nu staat' maar neem in ieder geval niet het woord 'ministerie'.

Voorzitter

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over het amendement-De Kwaadsteniet tot invoeging van een artikel 2.2.3a (stuk nr. 17, II).

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): ik denk niet dat dit amendement nadere toelichting behoeft. Ik neem aan dat de bezwaren die er aanvankelijk van de kant van de Regering waren beduidend zijn afgenomen.

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 2.2.5, waarop zijn voorgesteld:

een amendement-Brinkhorst (stuk nr. 20);

twee amendementen-De Kwaadsteniet (stuk nr. 21, II en III).

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! De Minister heeft zojuist opgemerkt, dat hij zich voelt aangesproken door de gedachte het aantal departementen te reduceren. Dat is ook de wijze van zien van mijn fractie. Die ontwikkeling leidt op een goed moment toch in de richting van het tot stand brengen van onderministers om op die wijze een zekere ontlasting van de betrokken ministers, die dan grotere departementen beheren, te komen. Vanuit die optiek heb ik mijn amendement op stuk nr. 20 geformuleerd.

Ik wijs erop dat het een 'kan-bepaling' is en geen verplichting. Dit hangt af van de omvang van het afzonderlijke ministerie. In bepaalde gevallen kan dit meer noodzakelijk zijn dan in andere gevallen. Ook ten aanzien van de vraag, welke politieke kleur de betrokkene heeft, zijn wij het met elkaar erover eens, dat een dergelijke taakverdeling dwingt tot meer gemeenschappelijkheid in politieke kleur dan nu in de huidige context met verschillende soorten van Staatssecretarissen het geval is. De doorslaggevende reden, waarom ik dit amendement heb geformuleerd is, dat het mij gewenst lijkt dat, als er een bepaalde onderminister naast één of meer andere staatssecretarissen zou zijn, dan ook de betrokken functionaris die titel zou hebben en dat het dan ook duidelijk is dat het om een aparte figuur gaat.

Mijn fractie voelt niet zoveel voor het amendement-De Kwaadsteniet, dat erop is gericht de term 'staatssecretaris' door het woord 'onderminister' te vervangen, omdat daardoor het onderscheid tussen verschillende soorten staatssecretarissen minder tot uitdrukking komt. Een onderminister is

naar onze mening iets anders dan een vakstaatssecretaris voor een specifiek deel van het beleid. Een onderminister daarentegen heeft in meer algemene zin een vervangende functie voor de Minister.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik pleit niet voor twee soorten staatssecretarissen, zeker niet in de Grondwet. Ik weet ook niet precies, hoe ik hiermee uit de voeten moet. Nog erger vind ik het dat men twee soorten staatssecretarissen heeft, waarvan men de een de titel 'staatssecretaris' geeft en de ander de titel 'onderminister'. Mij gaat het erom door een naamsverandering van staatssecretaris in onderminister een duidelijker taalgebruik binnen en buiten de grenzen te bevorderen. Ten aanzien van de titel 'onderminister' behoeft niet bij voorbaat te worden uitgegaan van een andere taakstelling van de staatssecretaris. Die taakstelling zou overigens in de toekomst best kunnen veranderen. Ik denk dat het begrip 'onderminister' in de toekomst ook beter is.

Wat de taakstelling van de verschillende staatssecretarissen betreft, meen ik dat hierover bij de kabinetsformatie afspraken worden gemaakt, terwijl ook verder die taakstelling door de desbetreffende minister wordt ingevuld. Daarvoor is geen andere terminologie van deze bewindspersonen noodzakelijk.

De heer **Van Thijn** (PvdA): Mijn fractie heeft een onderscheid willen maken tussen de evolutie van het ambt en de vraag van de titelatuur. Als wij onze stem niet uitbrengen voor de titel 'onderminister', betekent dit niet, dat wij onderschrijven wat in het rapport-Vonhoff wordt aanbevelen ten aanzien van de evolutie van het ambt.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De VVD-fractie heeft aan geen van beide amendementen behoefte.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ook de Regering heeft geen behoefte aan deze amendementen. Ik ben het eens met de heer Van Thijn dat de evolutie van het ambt ook binnen de door de Regering gekozen terminologie kan plaatsvinden. Die evolutie is onmiskenbaar. Wij kunnen deze ontwikkeling zich verder laten voltrekken,

maar wij moeten er niet al te zeer op vooruit lopen door de term 'Staatssecretaris' in de Grondwet te vervangen.

Met de heer De Kwaadsteniet ben ik het eens, dat de heer Brinkhorst de zaken in zijn amendement ingewikkeld maakt. Hij zegt dat een minister voor zijn ministerie één staatssecretaris als onderminister kan aanwijzen. Daarmee wordt de term beperkt geïntroduceerd, maar ontstaan in de Grondwet drie soorten bewindslieden, met alle verwickelingen van dien. Onder verwijzing naar de situatie op Buitenlandse Zaken tijdens het vorig kabinet, verstaalde de heer Van Thijn het als volgt: *minister Van der Stoep, onderminister Kooijmans en staatssecretaris Brinkhorst*. Dat geeft de praktische problemen al enigszins aan. De brave staatssecretaris die geen onderminister wordt, krijgt het dan nog moeilijker dan hij het nu al zou hebben. Hij krijgt dan twee bazen boven zich. Voor de twee bazen zal het ook niet al te eenvoudig zijn, zeker als wij denken aan de waakhondfunctie van het instituut staatssecretaris.

Om al deze redenen hecht de Regering eraan, haar voorstel ongewijzigd te laten. Ik dank de heer Van Thijn en Mevrouw Kappeyne van de Coppello voor hun steun.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik vond het belangwekkend, te horen dat de Minister een evolutie niet uitsloot en dat hij de gedachting uit het rapport van de commissie-Vonhoff op zichzelf onderstreepte. Ook de heer Van Thijn deed dit. Mevrouw Kappeyne zei het niet met zoveel woorden, maar ik neem aan dat zij niet afkerig zal zijn van de gedachten uit het rapport-Vonhoff.

Aangezien er onvoldoende steun in de Kamer is voor mijn amendement en ik geen ontwikkeling wil blokkeren, door deze uitdrukkelijk te laten afwijzen, trek ik mijn amendement op stuk nr. 20 in.

De **Voorzitter**: Aangezien het amendement-Brinkhorst (stuk nr. 20) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp werkelijk niet welke bezwaren de Regering en de heer Van Thijn kunnen hebben ten aanzien van de naamsverandering. Op geen enkele wijze wordt vooruit gelopen op de taakin-vulling. Het gaat

De Kwaadsteniet

slechts om het begrip 'staatssecretaris'. Wij zijn van mening dat deze term in de huidige tijd beter kan worden vervangen door die van 'onderminister'.

De beraadslaging wordt gesloten.

Beraadslaging over artikel 2.2.7, waarop zijn voorgesteld:

een amendement-Waltmans (stuk nr. 13);

drie amendementen-De Kwaadsteniet (stukken nrs. 18, I en II en 21, IV).

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een opmerking van procedurele aard maken. Zoals men heeft kunnen zien, heb ik bij mijn amendementen een uitvoerige toelichting gegeven. Het zou de beraadslagingen aanzienlijk verkorten als mijn collega's dit voorbeeld volgden bij hun amendementen.

De **Voorzitter**: Dat is een uitstekende opmerking. Het geldt overigens ook voor het stellen van mondelinge vragen op donderdag.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben over het contraseign al breedvoerig gesproken. Ik bedoelde een formele bepaling in de Grondwet voor het contraseign van de Minister-President en hechtte hieraan geen inhoudelijke betekenis. Ik heb begrip voor bezwaren die op dit punt bestaan, maar wilde deze opmerking gemaakt hebben.

De beraadslaging wordt gesloten. Over de artikelen 2.2.8 en het daarop voorgestelde amendement, A 2.2.8 van artikel III, artikel IV en het amendement-De Kwaadsteniet tot invoeging van drie nieuwe artikelen, alsmede over de beweegreden wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

In behandeling komt het ontwerp van rijkswet nr. 16 036, (R 1139).

Over artikel I en de aanhef van artikel II en het daarop voorgestelde amendement wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel 2.2.4, waarop zijn voorgesteld:

een amendement-Van Thijn (stuk nr. 10);

drie amendementen-De Kwaadsteniet (stukken nrs. 13, 15 en 17);

een amendement-De Kwaadsteniet en Brinkhorst (stuk nr. 14)

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik meen dat de Minister-President gisteren geen sterke argumenten gebruikte tegen het schrappen van de woorden 'te zamen', zoals in het amendement op stuk nr. 13 staat. Wanneer deze woorden vervallen, is het volstrekt duidelijk dat het niettemin om de ministers gaat. Er staat immers dat de ministers de ministerraad vormen. Het is dus duidelijk dat niet slechts enkele ministers de ministerraad vormen. Naar mijn mening kunnen de woorden zonder bezwaar vervallen.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben het hierover niet eens met de geachte afgevaardigde. De woorden 'te zamen' onderstrepen nog eens de collectiviteit van het instituut van de ministerraad en geven het artikel een extra dimensie, die het wordt ontgenomen, als het amendement wordt aanvaard.

De heer **De Kwaadsteniet** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het is precies zoals de Minister zegt: de woorden 'te zamen' onderstrepen wat er staat. Derhalve zijn zij volstrekt overbodig. De beraadslaging wordt gesloten.

Over artikel 2.2.6 en de daarop voorgestelde amendementen, artikel III, alsmede over de beweegreden wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

In behandeling komt het ontwerp van rijkswet nr. 16 040, (R 1141).

Over artikel I, de aanhef van artikel II, artikel 4.1 en de daarop voorgestelde amendementen, artikel 4.2 en de daarop voorgestelde (gewijzigde) amendementen wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel 4.2a, waarop is voorgesteld een amendement-Patijn (stuk nr. 17).

De heer **Van Dam** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Legt de heer Patijn in zijn amendement niet extra nadruk op de afdeling wetgeving van de Raad van State?

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het gaat niet om de afdeling wetgeving in ons amendement. Naar ons oordeel moet de wet voor alle afdelingen de taken en bevoegdheden aangeven. Ons amendement beperkt zich niet tot de afdeling wetgeving, maar betreft ook de afdelingen geschillen van bestuur en rechtspraak en heeft betrekking op al datgene wat nu afzonderlijk in de Grondwet is genoemd, namelijk de plenaire raad en de drie afdelingen.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Dit is juist, maar neemt niet weg dat het effect van het amendement is dat de afdeling wetgeving nevensgeschikt naast de plenaire raad komt. De optiek van het amendement van de heer Van Dam en mij is juist dat de afdeling wetgeving een afgeleide is en in ieder geval ondergeschikt is. De strekking van het amendement van de heer Patijn is anders.

Minister **Wiegel**: Mijnheer de Voorzitter! Nu uit de Grondwet blijkt dat in deze voorstellen de opdracht wordt gegeven tot regeling van de inrichting, de samenstelling en de bevoegdheid van de raad, van het grotere geheel dus, lijkt het mij voor de hand te liggen dat in die opdracht ook een opdracht tot regeling van de onderdelen daarvan ligt besloten. Dat lijkt mij zo klaar als wat. Zou bij aanvaarding van het amendement van de heer Patijn door de uitdrukkelijke vermelding van de afdelingen niet een extra accent aan die afdelingen worden gegeven, waarvan sommigen misschien zouden kunnen zeggen dat het afbreuk doet aan de eenheid van de raad? Het amendement is dus niet nodig, en het kan een verkeerde indruk wekken.

De heer **Van Dam** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik merk nog even op dat de toelichting die de heer Patijn mondeling heeft gegeven, met een beroep op alle drie afdelingen, niet klopt met de toelichting die hij onder zijn amendement heeft gezet. Die houdt namelijk alleen verband met de instelling van de Afdeling Wetgeving.

De heer **Patijn** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Na de, vragenderwijs gemaakte, opmerking van de Minister, waarin hij wel gelijk heeft, geef ik de heer Van Dam toe dat de toelichting

Patijn

niet geheel klopt, en trek ik het amendement hierbij in. Ik zal wel zien wat de wet regelt.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Aangezien het amendement-Patijn (stuk nr. 17) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Over de artikelen 4.3, 4.4, 4.4a, het amendement tot invoeging van een artikel 4.4b de artikelen 4.5, 4.6, artikel III, alsmede over de beweegreden wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, aanstaande dinsdag over de wetsontwerpen en de daarop voorgestelde amendementen te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt van 13.25 tot 14.00 uur geschorst.

De **Voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van deze vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **Voorzitter**: Ik stel nader voor, het wetsontwerp Goedkeuring van de Beschikking wijziging investeringsbijdragen (Stcrt. 1980, 101) alsmede van de beschikking van 30 mei 1980, nr. 080-1158 (Stcrt. 103) tot wijziging van die beschikking (16 279) van de agenda van deze week af te voeren en toe te voegen aan de behandeling van hoofdstuk XIII (Economische Zaken) 16 400-XIII.

Ik stel voor, aan de orde te stellen in de vergadering van dinsdag 10 februari a.s. onmiddellijk na de Regeling van Werkzaamheden het opmaken van een voordracht ter vervulling van een vacature in de Hoge Raad (16 589).

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Buurmeijer, die het heeft gevraagd.

De heer **Buurmeijer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb het verzoek, mede namens de heer Weijers van de CDA-

fractie, om de brief van de Minister van Sociale Zaken, betreffende werwing van Joegoslaven ten behoeve van de ADM (16 598) op de agenda van de Kamer te doen plaatsen. Bij voorkeur zou dit op zo kort mogelijke termijn dienen te geschieden. Ik dacht dat het misschien de volgende week mogelijk zou zijn.

De **Voorzitter**: Ik zal morgen een voorstel doen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van **hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken) van de rijksbegroting voor het jaar 1981, met uitzondering van het NAVO-gedeelte (16 400-V)** en van:

de motie-Gualthérie van Weezel en Bolkestein over één wervings- en opleidingsbeleid voor toekomstige ambtenaren bij Buitenlandse Zaken (16 400-V, nr. 53);

de motie-Gualthérie van Weezel en Deetman over oprichting van een Nederlands Cultureel Huis in Brussel (16 400-V, nr. 54);

de motie-Gualthérie van Weezel en Scholten over de situatie in El Salvador (16 400-V, nr. 55).

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De **Voorzitter**: De Minister van Buitenlandse Zaken is er nog niet. Blijkbaar zijn alle aanwezige ambtenaren niet in staat geweest hem tijdig te bereiken, opdat hij hier zou zijn.

Wat wil de Kamer? Wil zij beginnen in de aanwezigheid van de Staatssecretaris, of wil zij wachten?

De Regering dringt erop aan, dat wij nog voor de avondpauze ook het NAVO-gedeelte in eerste termijn afhandelen. Het wordt nu wel moeilijk, aan dit verzoek van de Regering te voldoen. De Regering maakt het zichzelf op deze manier onmogelijk.

Ik schors de vergadering totdat de Minister er is.

De vergadering wordt van 14.07 uur tot 14.09 uur geschorst.

□

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mijn beschouwing beginnen door een ontwerp aan de orde te stellen dat bij dit soort gelegenheden zelden of nooit aan bod komt, namelijk de begroting van Buitenlandse Zaken. Deze valt uiteen in twee delen: het ministerie en buitenlandse dienst. Het is mij duidelijk geworden dat de financiële ruimte in het bijzon-

der voor de buitenlandse dienst onder zeer grote druk is komen te staan. Dat is niets nieuws, zal men zeggen; bij andere begrotingshoofdstukken is de toestand niet anders.

Ik erken dat, maar maak daarbij toch de kanttekening dat wij ons brood voor een groot gedeelte verdienen op de wereldmarkt. Een goed functionerende buitenlandse dienst behoort daarbij een essentiële rol te spelen, zoals ik bij andere gelegenheden reeds meermalen heb betoogd. Wanneer wij onze buitenlandse dienst niet geven wat hij nodig heeft, beknibbelen wij op onze toekomst.

Maar goed, ik ben niet in staat, op dit ogenblik de prioriteiten af te wegen van een ambassade in Ecuador tegenover een willekeurige uitgave voor sociale zaken of onderwijs. Ik betwijfel overigens of iemand daartoe in staat is, wat – indien waar – een vraag oproept over de slagvaardigheid van het bestuur in Nederland; dat is echter een verhaal apart. Ik houd mij aan de begroting zoals zij voor ons ligt en herhaal: de financiële armslag voor de buitenlandse dienst is bijna geheel verdwenen.

De post gebouwen is f 3,6 miljoen plus de opbrengst van wat er in het buitenland wordt verkocht. Alleen wordt er in het buitenland niets meer verkocht want alles wat te verkopen is, heeft de dienst reeds verkocht. In Düsseldorf moeten veel visa worden verstrekt aan Turken, in Paramaribo aan Surinamers. Ontwikkelingssamenwerking wil haar kwaliteit verhogen – wat begrijpelijk is – hetgeen uitbreiding op de posten nodig maakt. Volgens de verdeelsleutel draagt buitenlandse zaken daarvan 75%.

In een aantal plaatsen zou men wegens de inflatie veel beter huisvesting kunnen kopen dan huren. Voor dat alles is geen geld.

De tweede post is materieel. Het jaarlijks accrès van 4,5% is onvoldoende voor onderhoud en vervangingen. Een aantal van onze ambassades dreigt duidelijk te versjofelen. Daarbij bestaat een bijzonder risico, waaraan begrotingsposten in het binnenland niet onderhevig zijn, namelijk de wisselkoers.

De begrotingen voor de posten luiden in gulden. Wanneer lokaal de inflatie hoog is maar de wisselkoers past zich niet of onvoldoende aan, dan duurt het niet lang voor zo'n ambassade is uitgekleeft. Een voorbeeld is Japan. Hoe lang kan ambassadeur Kaufman het volhouden bij een inflatie van 10 of 20%, een krachtige yen en een budget in gulden dat slechts langzaam stijgt? Hoe lang kunnen posten

Bolkestein

het uithouden in landen waarvan de munteenheid is vastgekoppeld aan de dollar, wanneer die dollar 10% of 15% stijgt?

Het is duidelijk dat dit alles grote problemen veroorzaakt. Ons apparaat in het buitenland wordt te groot om het te kunnen betalen. We staan dan voor een keuze: houden we het huidige apparaat in stand, versjofeld en wel, of krimpen we in, op verstandige wijze, en geven we het geld dat zo vrij komt aan de andere posten zodat die goed kunnen functioneren? Mij dunk dat de tweede handelswijze, hoe onaangenaam ook, juist is dan de eerste, die bij de huidige gang van zaken uiteindelijk toch niet is vol te houden.

Ik ontveins mij echter niet dat inkrimping op korte termijn weinig soelaas zal geven. Integendeel, het sluiten van posten kost geld. Het afkopen van contracten, het instellen van honoraire consuls, het opbouwen van communicatiekanalen vanuit de post waaronder het land gaat ressorteren, dat alles kost geld. Op termijn komt er echter geld vrij en daarmee kan, zoals gezegd, de rest beter functioneren.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Bolkestein heeft al een keuze gemaakt. Er moet worden besnoeid op Buitenlandse Zaken. Ik heb gezegd in mijn betoog dat het macro-economisch gezien, betrekkelijk weinig uitmaakt. De keuze voor besnoeiing is bepaald niet de meest voor de hand liggende keuze. De heer Bolkestein heeft zelf gezegd, dat het enige tijd duurt voordat het wat oplevert. Het is de vraag of dit de beste methode is.

De heer **Bolkestein** (VVD): Men kan het probleem natuurlijk oplossen door meer geld te geven aan Buitenlandse Zaken. Gelet op de huidige begroting, zijn er twee mogelijkheden: of het apparaat, versjofeld en wel, wordt in stand gehouden of er wordt op een verstandige wijze ingekrompen. Gegeven de budgettaire beperkingen lijkt de tweede optie verstandiger.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dit alles bij een gelijkblijvende begroting. Sluit de heer Bolkestein in het kader van zijn prioriteiten uit, dat het noodzakelijk is om een betrekkelijk gering bedrag extra te besteden? Als dat het geval is, dan is hij bij voorbaat bezig met de afbraak van het apparaat. Dat zal toch niet de bedoeling zijn?

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat is inderdaad niet de bedoeling. Gezien de dramatische toestand van 's rijks financiën vind ik het echter moeilijk een verruiming van de begroting te bepleiten.

De heer **Brinkhorst** (D'66): De heer Bolkestein zal zich herinneren, dat des tijds de posten in Ecuador en Sri Lanka zijn gesloten. Dat inkrimpen heeft geld gekost. Na enige tijd gingen die posten weer open, omdat hieraan prioriteit werd gegeven. Denkt de heer Bolkestein werkelijk dat hiermee geld wordt gespaard?

De heer **Bolkestein** (VVD): Op termijn wel. Ik heb aan de Regering een vraag gesteld over de afweging van prioriteiten.

Hoe moeten verschillende ambassades tegen elkaar worden afgewogen. Welke ambassade is belangrijker: die in Ecuador of die in Angola; die in Cuba of die in Ethiopië? Ik neem aan dat de Minister zichzelf soortgelijke vragen ook heeft gesteld. Welke criteria hanteert hij daarbij? Sommige gebieden zijn in opkomst, zoals de OPEC-landen en Brazilië, andere hebben wellicht bij nader inzien niet het belang dat er eens aan werd gehecht. Bestaat er een plan voor de komende tien of vijftien jaar waarin wordt voorzien op welke wijze de accenten tussen de verschillende posten onderling zullen moeten worden verlegd?

Dit betreft de afweging tussen de posten onderling. Daarnaast is een afweging denkbaar die betrekking heeft op de wijze waarop de verschillende functies worden vervuld. Zodanige functies zijn o.a. politieke rapportage; handelsbevordering; culturele betrekkingen en hulp aan Nederlandse onderdanen. Ontwikkelingssamenwerking laat ik terzijde, want die wordt apart behandeld.

Het is duidelijk dat zowel handelsbevordering als culturele betrekkingen aanwezigheid ter plaatse vereisen, want in beide gevallen brengen we iets eigens aan de man: iets materieels of iets immaterieels. Hulp aan Nederlanders vereist die aanwezigheid uiteraard ook. Hoe belangrijk is de politieke rapportage?

Ik stel met nadruk en voorop dat ik geenszins bepleit dat het Nederlandse buitenlandse beleid een minder 'politieke' inslag zou behoren te hebben. Het gaat mij om de wijze, waarop die politieke inslag tot stand komt en wel – gezien de huidige budgettaire moeilijkheden – om de vraag, welke wijze de grootste kost-effectiviteit heeft. Gesteld, de ambassadeur te Damascus schrijft een rapport over de reactie van de Syrische regering op de inval in Afghanistan. Dan rijzen drie vragen:

1. Hoe belangrijk is dat rapport voor de bepaling van het Nederlands beleid terzake?

2. Hoe belangrijk is dit Nederlands beleid voor de toestand in Afghanistan en voor de internationale betrekkingen van Nederland?

3. Wat is de meerwaarde, gemeten naar de uiteindelijke effectiviteit, van dit rapport boven een rapport dat is samengesteld op het ministerie op basis van de twaalf beste dagbladen?

Wat is de meerwaarde van een rapport over de rol van Mexico onder de niet-gebonden landen, gemeten naar de uiteindelijke effectiviteit die haar neerslag vindt in de internationale verhoudingen, boven een zorgvuldige analyse van de berichten van internationale persbureaus?

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Ik geloof dat een ambassadeur, die een samenvatting stuurt van wat in rapportages van internationale persbureaus is te vinden, eigenlijk zijn taak slecht vervult. Heeft de heer Bolkestein in zijn beschouwing meegewogen dat een ambassadeur die zijn taak verstaat ook krachtens zijn functie meer vertrouwelijke en belangrijke achtergrondinformatie kan verkrijgen? Dan komt die zaak natuurlijk wel in een iets ander daglicht te staan.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Waarom het mij gaat is wat de meerwaarde is van de vertrouwelijke informatie, waarop de heer Van der Stoel doelt, zoals die zijn neerslag vindt in de uiteindelijke effectiviteit voor de internationale betrekkingen van Nederland, en wel gemeten naar hetgeen men kan bereiken met de rapportage die in het openbaar verkrijgbaar is. Nogmaals, het gaat mij niet om een vermindering of een wijziging van de politieke inhoud van het beleid, maar om de wijze waarop het in deze moeilijke tijden tot stand komt. Ik vat de probleemstelling nog een keer samen.

Welke is de kost-effectiviteit van politieke rapportage door ambassades, vergeleken met een zorgvuldige samenvatting van materiaal dat elke dag tegen zeer geringe prijs in enorme hoeveelheden beschikbaar komt?

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Ik proef uit de woorden van de heer Bolkestein een zekere onvrede met de huidige gang van zaken. Ik denk dat hij naar de onbekende weg vraagt, omdat wat hij vraagt in feite niet meetbaar is. Alleen wordt de indruk gewekt dat hij eigenlijk van de politieke rapportage grotendeels af wil en dat hij vervolgens de zaak op het Ministerie van Buitenlandse Zaken zelf wil laten klaren. Eigenlijk stelt hij voor het Mi-

Bolkestein

nisterie van Buitenlandse Zaken te laten abonneren op alle internationale persagentschappen om op basis daarvan de gedragslijn uit te stippelen.

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat is onjuist, mijnheer de Voorzitter. Ik herhaal wat ik tegen de heer Brinkhorst heb gezegd. Men kan de huidige problemen, die de buitenlandse dienst heeft, oplossen door hem meer geld te geven. Als dat geld voorradig is, is dit uiteraard de oplossing, die ook ik zou kiezen. Wanneer men zich echter houdt aan de begroting, die voor ons ligt, zeg ik, gezien de beperkingen waaraan zij onderhevig is, dat men moet komen tot afwegingen: wat zijn de prioriteiten? Ik heb gesproken over de ambassades.

Ik heb gevraagd hoe de Minister daaromtrent een afweging zou maken. Ik kom dan ook toe aan een afweging van de verschillende wijzen waarop de functies van de buitenlandse dienst kunnen worden vervuld. In het kader van die problematiek, in het kader van het afwegen van prioriteiten en van de kost-effectiviteit stel ik deze vraag aan de bewindslieden.

De **Voorzitter**: Ik zie dat men weer wil interrumperen. Ik ben pessimistisch over het antwoord op de vraag of wij ook nog het NAVO-gedeelte in eerste termijn voor de avondpauze kunnen afhandelen. Ik moet er bij de Kamer op aandringen, de eerste vragen over het wetsontwerp inzake de wijziging van de Wet Rechtsbijstand vanavond af te handelen. Dit betekent dat wij maar een klein deel van de begroting van Buitenlandse Zaken en het NAVO-gedeelte na de avondpauze zouden kunnen behandelen. Als vijf minuten na het begin van het betoog van de heer Bolkestein al zo vaak geïnterrupteerd wordt, zal dit niet mogelijk zijn. Ik dring dus in alle vriendelijkheid bij de leden op matiging aan.

De heer **Bolkestein** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wat betreft de begroting voor het Ministerie wordt men vooral getroffen door de nagenoeg totale afwezigheid van flexibiliteit. De uitgaven voor personeel en materieel liggen praktisch vast. De bijdragen aan de internationale organisaties zijn verplicht. De pot 'subsidiën' is ontoereikend voor de vele aanvragen en in elk geval zeer klein, evenals die voor staatsbezoeken.

De post 'diversen' is een vergaarbak van allerlei zaken waaruit ook niets te peuren valt en wat overblijft, is f 1,2 miljoen voor internationale culturele betrekkingen. Dit betekent dat er geen flexibiliteit is om in te spelen op zich plotseling wijzigende omstandighe-

den, want aan de post 'internationale culturele betrekkingen' mag beslist niet worden getornd. Aan die betrekkingen doen wij toch al veel te weinig.

'Men heeft in Nederland geen hoge pet op van de eigen cultuur', zei mevrouw Kappeyne van de Coppello bij de behandeling van de Nota over de internationale culturele betrekkingen op 18 juni 1979. Volgens haar komt dit door een soort minderwaardigheidscomplex. Ik geloof dat zij daarin gelijk heeft. Dat complex kan zich overigens ook uiten in een overdreven internationalisme.

Met het vervagen van de economische grenzen spelen de culturele grenzen echter een steeds belangrijker rol. Wij moeten culturele identiteit verstevigen. Dat doen ook andere landen, waarvan sommige een veel actiever, zo niet agressiever cultuurbeleid voeren dan wij, pogende de eigen invloed in het buitenland langs culturele weg te vergroten.

Het voeren van een krachtig internationaal cultureel beleid is dus in ons welbegrepen eigenbelang. De derde beleidsdoelstelling van vorenbedoelde nota luidt dan ook: 'Het ondersteunen van de algemene positie van Nederland in de wereld', of, zoals de woordvoerdster van mijn fractie het kernachtig formuleerde: 'Wie niet van zich laat horen, komt niet aan de bak'.

Tijdens de openbare commissievergadering is van alles toegezegd, maar waar blijft het? Waar blijft het toegezegde overzicht van de culturele verdragen, te zamen met de normen die daaraan behoren te worden gesteld? Waar blijft de toegezegde nota over het gehele terrein van de internationale culturele betrekkingen, dus niet alleen de bilaterale maar ook de multilaterale, de culturele ontwikkelingssamenwerking en de wetenschappelijke samenwerking? In die nota zou ook een echt beleid worden uitgestippeld, hetgeen niet gebeurt in de 3 1/2 bladzijden die de memorie van toelichting aan deze stof wijdt. Wij willen niet alleen weten wat er is gebeurd en wat men van plan is, maar vooral waaruit het beleid bestaat en wat de prioriteiten zijn. Dat weten wij nu niet.

De eerste prioriteit voor mijn fractie ligt bij het bewaren en verspreiden van de Nederlandse taal. Ik ben aanwezig geweest bij de opening van het Erasmus Huis te Djakarta in 1970. Die opening geschiedde in het Engels. Ik heb mij daar buitengewoon aan geërgerd. Onze taal is de eigenlijke drager van onze cultuur. Die taal hebben wij gemeen met zes miljoen Belgen. Een samenwerking met België op dit terrein ligt dan ook voor de hand. Bestaat die samenwerking?

Op 23 mei 1981 wordt het Belgische Huis in Amsterdam geopend. Waar blijft het Nederlandse Huis in Brussel? Een motie die vroeg om vóór 1 januari 1980 een feitelijk begin daarmee te maken, is bijna twee jaar geleden aangenomen. De heer Gualthérie van Weezel heeft daar vanochtend naar verwezen. In de huidige memorie van toelichting staat dat de vormgeving ervan in studie is. Het antwoord op vraag 145 verwijst naar onderzoek of bij andere instellingen belangstelling bestaat.

Het vermoeide proza lijkt bestemd om iedere cultuurminnaar te ontmoedigen. Ik erken dat er geen geld is. Het Nederlandse Huis in Brussel zou een investering van 10 à 15 mln. kosten plus lopende kosten van een paar miljoen gulden per jaar. Ik zal de Regering maar niet vragen hoe zij het belang hiervan afweegt tegen dat van de NCO, die elk jaar 12,5 mln. krijgt. Dat is de interdepartementale afweging waarop ik in het begin van mijn betoog doelde.

Ik wil alleen maar zeggen dat een cultuur die leeft, moet betalen voor haar toekomst. In allerlei opzichten consumeren wij te veel en investeren wij te weinig en dat is ook hierbij het geval.

In een motie heeft mijn fractie aangedrongen op een leerprogramma voor de culturele attachés evenals een algemene instructie voor hen. Ook dit is door de Staatssecretaris toegezegd. Waar is die instructie echter? Het heeft weinig zin de Kamer iets te beloven en dan verder niets te doen. Het gaat om de kwaliteit van onze internationale culturele inbreng.

Kwaliteit moet overigens worden gevergd van alle ambtenaren van de buitenlandse dienst. Deze eis brengt mij op de integratie. Kwaliteit vereist specialisatie. Ik geloof niet in het Britse beginsel van de begaafde amateur; de Britten trouwens ook niet meer. Specialisatie betekent de zogenaamde circuits. Deze staan echter op gespannen voet met de eveneens vereiste flexibiliteit. De integratie bevindt zich dus in het spanningsveld tussen kwaliteit en flexibiliteit. Hoe lost de Minister dit dilemma op? Hoe staat het overigens met de integratie?

Ik krijg de indruk dat niemand er meer warm voor loopt. Als dat zo is, heeft het dan nog veel zin ermee door te gaan? Misschien is het verstandiger, een gezamenlijk reglement te maken voor Ministerie en Buitenlandse dienst, van kracht voor alle nieuwe ambtenaren, zodat wij ten minste over dertig jaar een geïntegreerde dienst hebben. Dit komt neer op de oplossing

Bolkestein

'van de grond af', zoals indertijd door minister Schmelzer is verdedigd. Daarom heb ik de motie van de heer Gaulthérie van Weezel medeondertekend.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Dat is nu tien jaar geleden en sindsdien is er niet veel gebeurd. Hoe denkt u in de komende dertig jaar de spanning, door u gesignaleerd tussen kwaliteit en flexibiliteit, op te lossen? Dat betekent inderdaad dat men dertig jaar lang met drie diensten te maken krijgt. De vraag is, of dáármee nu de kwaliteit van de buitenlandse dienst wordt gediend. Waarom legt men zich neer bij het niet doorgaan van de integratie? Dat bezwaar heb ik tegen de motie.

De heer **Bolkestein** (VVD): Kiezen tussen kwaliteit en flexibiliteit kan geen zwart-wit-aangelegenheid zijn. Wel wil ik het accent leggen op de kwaliteit.

Ik erken dat er nadelen zijn verbonden aan het ontstaan van drie diensten maar het heeft óók weinig zin om van bovenaf een regeling op te leggen indien zowel het Ministerie als de ambtenaren van de buitenlandse dienst daartegen zouden zijn. Ik zeg niet dat het zo is. Ik leg de vraag aan de Minister voor. Als men er niet warm voor loopt, rijst de vraag, of het wel zin heeft, zoiets dwingend voor te schrijven.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Natuurlijk is het laatste, zonder inspraak, niet goed. Bent u echter bereid om een politieke impuls te geven en te stellen dat de Kamer het grote belang van de integratie ziet waarna de betrokkenen kan worden gevraagd, iets in te leveren. Het is niet te miskennen dat in de afgelopen periode de groepen uit elkaar zijn gegaan omdat er twijfels bestonden of het allemaal wel door zou gaan. Dat is een begrijpelijke reactie.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik sta nog steeds achter het plan-Thomassen; de integratie acht ik nog steeds gewenst.

Mijnheer de Voorzitter! Een van de prioriteiten van mijn fractie voor de internationale culturele betrekkingen betreft Oost-Europa. Ik wil daar in breder verband op ingaan maar eerst wil ik weten hoe het staat met het internationale initiatief om in Dachau een stuk grond aan een gedenkteken te wijden. Wat doet Nederland? Wat doen de andere landen? Wanneer komt het gedenkteken er?

De communistische heerschappij in Oost-Europa – ik laat de Sowjet-Unie en Joegoslavië buiten beschouwing – is niet een natuurlijke ontwikkeling maar door het Rode Leger opgelegd.

Zij neemt niet weg dat Oost- en West-Europa één enkele culturele traditie gemeen hebben. Wij mogen ons dan ook nooit neerleggen bij de kunstmatige tweedeling van ons werelddeel. Wenen, Praag en Boedapest vormden eens de drie hoek in het hart van Europa.

Het is mijn diepste overtuiging dat zij dit eens weer zullen doen. Oost-Europa kijkt naar het westen en niet naar het oosten en geen tanks zullen daarin duurzaam verandering kunnen brengen. Zoals Talleyrand zei: 'Je kunt veel doen met bajonetten maar je kunt er niet op zitten'.

De Sowjet-heerschappij over Oost-Europa is tot verval gedoemd. Hoe kan het afsterven van de partijstaat echter doorgaan zonder dat de Sowjet-Unie ingrijpt? Niemand wil een herhaling van 1956 of 1968. Het blijft evenwel onze historische opgave om te werken aan de uiteindelijke hereniging van Europa. Dat vereist behoudzaam manoeuvreren. De marges zijn reëel maar smal. Ons beleid moet bestaan uit de volgende drie onderdelen: de ideeënstrijd; de economische contacten; de militaire middelen. Deze laatste zijn hoofdzakelijk bedoeld tegen de Sowjet-Unie. Zij komen elders ter sprake. Ik beperk mij nu tot de opmerking dat behoedzame maar gestage druk hier het parool moet zijn. Geen collaboratie met, geen provocatie van, maar behoedzame en gezamenlijke weerstand tegen de Sowjet-Unie moet de Oosteuropese van de ruimte verschaffen, waarin ze zich kunnen ontplooiën.

Een toename in het handelsverkeer en dus een nauwere associatie met de Oosteuropese economieën lijkt mij wenselijk. Handel is op zichzelf niet belangrijk genoeg om de grondslagen van een politiek te veranderen maar kan bepalend zijn wanneer regeringsleiders kunnen kiezen uit alternatieven. Een gevolg van die associatie is meer menselijk contact. Op de lange duur zullen handelscontacten hun liberaliserende invloed niet missen. Ik maak een uitzondering voor bepaalde goederen van direct-strategisch belang. Zij moeten worden onderworpen aan een embargo, waaraan alle westerse landen behoren mee te werken.

Het eerste middel is de ideeën-strijd. De ideologische aantrekkingskracht van het Westen op het Oosten is veel groter dan andersom. Wij kunnen hierop inspelen door middel van culturele samenwerking, door beurzen beschikbaar te stellen en door de uitwisseling van maatschappelijke groeperingen. Uitbreiding van deze samenwerking wordt verhinderd door geldgebrek.

Heeft de Regering het belang ervan echter wel eens afgewogen tegen dat van de communicatiehulp via de UNESCO, waarvoor f 1,2 mln. is uitgetrokken? Voorts moet de toegankelijkheid voor informatie, zoals geformuleerd in de derde mand van Helsinki, onophoudelijk worden benadrukt.

Wat ik hier zeg, geldt bij uitstek voor Polen. De gebeurtenissen in dat land betekenen een afgang voor de communistische partij daar. Dus zal een interventie door de Sowjet-Unie blijven dreigen. Het is namelijk niet in te zien, hoe de gang van zaken er een keer ten goede voor de Sowjet-Unie kan nemen. Polen zal dus voor lange tijd onze opperste aandacht vergen.

Mijn fractie neemt deze gelegenheid te baat om blijk te geven van haar bewondering voor de moed en de zelfbeheersing van de vrije vakbonden in Polen.

Zoals president Reagan in zijn inaugurele rede zei, geen wapen in de arsenalen van de wereld is zo formidabel als de wil en de morele moed van vrije mannen en vrouwen.

Bij een prioriteitsafweging tussen landen of landengroepen staat Oost-Europa voor mijn fractie hoog op de lijst. Hoeveel mensen werken op het bureau Oost-Europa van het Ministerie?

Wat ook hoog op de lijst behoort te staan, is Afrika. Het overheersende kenmerk van Afrika is verscheidenheid. Dat maakt elke Afrika-politiek ook tot zo'n hachelijke zaak. Deze zou zich moeten richten op de constanten in Afrika. Maar welke zijn die? De OAE zit met hetzelfde probleem. Er zijn voor haar slechts twee vaste punten: de strijd tegen de apartheid en de nadruk op territoriale integriteit.

Wie in 1965 tegen de Hoge Commissaris in Kenya zou hebben gezegd dat 15 jaar nadien Cubanen de militaire dienst zouden uitmaken in Luanda en Addis Abeba, Oost-Duitsers in Aden en zwarte marxisten in Mozambique, zou zonder twijfel als acuut geval van zonnesteek naar huis zijn gestuurd. Als dat alles in de afgelopen 15 jaar is gebeurd, wat kan er dan niet gebeuren in de komende 15 jaar? Aan de ene kant zijn de Russen Egypte, de Soedan en Somalië uitgezet. Aan de andere kant doet men er onverstandig aan de communistische activiteiten te veronachtzamen. Waarom zouden de Russen niet van hun fouten kunnen leren?

De Franse Afrika-politiek heeft een paar spectaculaire ogenblikken gehad. Tijdens zijn persconferentie van juni 1978 zei de Franse president dat deze acties tot drie doelen hadden geleid:

Bolkestein

1. zij hadden bijgedragen tot de stabilisatie van Afrika;

2. zij hadden aangetoond dat Frankrijk in staat is tot handelen en de wil heeft om zijn beloften waar te maken;

3. zij hadden Fransen die in het buitenland zitten het vertrouwen gegeven dat ze worden beschermd. Mijns inziens zijn die doeleinden slechts ten dele bereikt. Bovendien heeft deze politiek natuurlijk ook haar minder gelukkige episodes gekend, zoals die met Bokassa.

Begin juli 1978 heeft Genscher als voorzitter van de Raad van Ministers in het Europees Parlement gepleit voor een gemeenschappelijke Afrika-politiek. 'Na onafhankelijk te zijn geworden, dreigt Afrika opnieuw te worden onderworpen', zei hij, en wel door het Oostblok. In zijn woorden viel een duidelijke verandering van de Duitse buitenlandse politiek in meer activistische zin te bespeuren.

Een communautair beleid zou twee hoofdelementen moeten bevatten. Ten eerste is dat steun bij de economische ontwikkeling. Zonder die ontwikkeling blijft het symptomen in plaats van oorzaken aanpakken. De genadeloze roofoconomie van Zaïre maakt dat duidelijk. Dat ligt op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking. Het tweede element is: een bijdrage leveren tot de politieke stabiliteit. Non-interventie moet de regel blijven, maar wanneer een Afrikaanse staat het slachtoffer is van agressie, dan heeft die staat recht op hulp. Dergelijke steunoperaties moeten echter steeds voldoen aan drie voorwaarden:

1. zij moeten defensief zijn;
 2. zij moeten in de tijd beperkt zijn;
- en
3. zij moeten gericht zijn op politieke oplossingen.

Naar verluidt, heeft de Sowjet-Unie in november 1980 twee dozijn SS-12 raketten in Libië geplaatst. Meestal hebben deze raketten een kernkop of een kop voor chemische oorlogvoering, maar de in Libië geplaatste raketten, die een bereik van 800 km hebben (voldoende om de Assoeandam te raken), schijnen een conventionele kop te hebben. Het zou de eerste keer zijn dat deze wapens buiten het Oostblok zijn geplaatst. Berusten deze geruchten op waarheid? Hoe dan ook, de Libische activiteiten in Tsjaad zijn zonder meer verontrustend. Het Franse streven om daaraan tegenwicht te geven, verdient dus te worden ondersteund.

Een van de moeilijkheden die de Fransen hier ondervinden, is evenwel de afstandelijkheid van Nigeria. Deze

is een gevolg van de Franse steun aan Biafra. Tijdens de Nigeriaanse burgeroorlog heeft Frankrijk vierkant op het verkeerde paard gewed. Dit moet voor ons een waarschuwing zijn, de Franse politiek niet zonder zorgvuldige analyse te volgen. Dat geldt voor Afrika, dat geldt ook voor het Midden Oosten.

De Franse pogingen om invloed te winnen in Irak zijn bekend. Bagdad heeft 60 Mirages besteld, waarvan een aantal net is geleverd. Bovendien bouwen Franse technici een onderzoeksreactor bij Bagdad. Volgens de ex-hoge commissaris voor atoomenergie in Frankrijk Perrin, kan deze reactor dienen voor de constructie van een kernwapen.

Irak heeft weliswaar het NPV ondertekend maar kan dat altijd opzeggen en heeft bovendien getoond geen overdreven gewicht te hechten aan internationale verdragen. Ondertussen is de reactor door Phantoms gebombardeed. De Franse technici zijn teruggetrokken en Irak laat geen inspecteurs van het IAEA toe, hoewel het daartoe volgens het NPV verplicht is.

Deze ontwikkelingen zijn buitengewoon verontrustend en niet alleen voor Israël. De Saoedi's hebben Pakistan \$ 800 miljoen aangeboden voor de ontwikkeling van kerntechnologie op voorwaarde dat Pakistan geen kennis zou verkopen aan de Iragi's. Deze laatste kunnen nu verrijkt uranium uit China betrekken. Ik vraag de Regering om commentaar op dit alles. Heeft zij Parijs benaderd om haar verontrusting uit te spreken en, zo ja, op welke wijze? Wat was het antwoord?

De oorlog tussen Iran en Irak was een gelegenheid voor de Tien om de onpartijdige en constructieve rol te spelen die zij zo vurig begeren.

Daarvan is echter weinig gebleken. En wat betreft het conflict rondom Israël? Het rapport-Thorn somt een aantal mogelijkheden op, die ieder afzonderlijk reeds bekend waren. De heer Van der Klaauw gaat meningen sonderen. Dat is zeker nuttig maar wij mogen daarvan geen overspannen verwachtingen hebben. Het komt neer op het aanbieden van goede diensten.

Wij wensen de Minister en de heer De Ramitz daarbij uiteraard veel succes. Een Arabisch initiatief is er trouwens evenmin. Zeker, zeggen zij, de Palestijnen vormen onze oogappel. Natuurlijk, zeggen zij, de Israëliërs moeten oprassen van de Westoever. Iedere Arabische leider wil echter dat 'zijn' Palestijnen daar de dienst gaan uitmaken. Zodra het aankomt op bijzondere – de plaats waar, de mensen met wie, de wijze waarop – raakt men verstrikt in de tegenstellingen.

Ik ontken niet dat de bezetting van de Westoever een groot probleem vormt. Daar zijn methodes nodig die het gehalte van de Israëliërs samenleving dreigen aan te tasten. Wij helpen de zaak echter niet door de PLO op te waarderen, zeker niet na het beruchte Fatah-congres van juni 1980 te Damascus. De Israëliëse socialist Peres zei onlangs in Amsterdam: 'De PLO heeft haar houding niet veranderd. Europa werd alleen meer pro-PLO'. Dat is juist. Waarom zou de PLO een prijs betalen die niet eens wordt gevraagd?

Vóór de verkiezingen in Israël en in deze vroege fase van de nieuwe Amerikaanse regering heeft een Europees initiatief weinig zin. Misschien daarna wel. Ook dan wil ik de Regering inscherpen dat de Kamer in juni 1980 met grote meerderheid een door mij ingediende motie heeft aanvaard, waarin de Regering wordt verzocht alleen dan met een Europees initiatief akkoord te gaan, indien het is ontstaan na tijdig en goed overleg met de Regering van de Verenigde Staten.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Denkt de heer Bolkestein dat het mogelijk is een vredesinitiatief van de grond te krijgen zonder dat de PLO daarbij wordt betrokken?

De heer **Bolkestein** (VVD): Zoals ik heb gezegd, ben ik van mening dat wij buitengewoon voorzichtig moeten zijn met wat Europa in het Midden-Oosten onderneemt. Voor mij is een absolute voorwaarde dat dit gebeurt na goed en tijdig overleg met de Verenigde Staten. Dat betekent ook dat dit moet gebeuren in goed overleg met Israël. Gezien het feit dat in andere landen van de Europese gemeenschap een duidelijke neiging bestaat de PLO 'op te waarderen', zoals dat wordt genoemd, meen ik dat – en dit heb ik in het verleden ook gezegd – het voor Nederland een taak is, wat dat betreft een remmende rol te spelen en een zekere behoedzaamheid te betrachten. Op dit ogenblik zou ik willen pleiten voor terughoudendheid.

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijn vraag was, of u denkt dat er een dergelijke kans voor een vredesinitiatief is, zonder dat de PLO (de Palestijnen) daarbij betrokken is.

De heer **Bolkestein** (VVD): De Palestijnen moeten hierbij in ieder geval wel betrokken worden.

De heer **Ter Beek** (PvdA): De heer Bolkestein is aan het einde gekomen van zijn als immer boeiende lezing. Ik heb deze met grote aandacht gevolgd. Er is mij één ding opgevallen, namelijk dat

Bolkestein

de heer Bolkestein zich volledig onthouden heeft van enig oordeel, noch in positieve, noch in negatieve zin, over het beleid van de Minister. Zou ik de diepere grond van deze absentie mogen vernemen?

De heer **Bolkestein** (VVD): De diepere grond is uw strenge hand, mijnheer de Voorzitter. Ik heb mij reeds moeten bekorten in wat ik ging zeggen. Er staat mij nog een tweede termijn ten dienst. Wanneer de heer Ter Beek mij dat toestaat, wil ik van die gelegenheid gebruik maken.

De heer **Ter Beek** (PvdA): U kunt toch ook gewoon in antwoord op mijn interruptie mededelen, hoe u het beleid van de Minister beoordeelt.

De **Voorzitter**: Dat zal dus in tweede termijn gebeuren. Het woord is aan de heer Van Rossum.

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Wanneer wij zo de tussenkopjes van de inhoudsopgave van de begroting nalopen dan duidt bijna iedere aanduiding van het betreffende aandachtsveld wel op spanningen die meestal nauw met weer andere spanningsvelden samenhangen. Een wereld vervuld van wrevol. Ongetwijfeld lopen daar de grote wereldpolitieke lijnen van Oost-West en Noord-Zuid, met op hun kruispunt de altijd voortsmeuulende brandhaard van het Midden-Oosten, dwars doorheen.

Is ook de Regering van mening dat er met het wegvallen van de Sjah in Iran in het Midden-Oosten een gevaarlijk machtsvacuüm is ontstaan wat tot nu toe de spanningen ernstig heeft verhoogd als we denken aan het conflict met Irak en de kwestie van de Amerikaanse gegijzelden? Deze laatste affaire is inmiddels voor het overgrote deel opgelost, maar heeft de nasleep niet tevens geleid tot de eerste botsing tussen Reagan en het Kremlin? Met andere woorden, alles moet er aan gelegen zijn dat het ontstane machtsvacuüm zo snel mogelijk weer ten voordele van het Westen wordt hersteld, mede gelet op de samenhang die de memorie van toelichting op blz. 15 terecht signaleert tussen het Arabisch-Israëliësch conflict en de ernstige crises elders in de regio. Ik zou willen vragen welke mogelijkheden de Regering, mede in Europees verband, ziet om de gewenste stabiliteit aldaar te bevorderen. In hoeverre speelt het Nederlandse voorzitterschap hier een rol van betekenis? In hoeverre is het reëel van de oplossing van het gijzelingconflict een

matigende werking op het conflict Irak-Iran te verwachten, of moet veeleer gevreesd worden dat de weg voor wapenleveranties nu weer geheel vrij is? Ik denk aan de levering van de Franse Mirage aan Irak!

Van een alomvattende, rechtvaardige en duurzame vredesregeling kan naar het oordeel van de Regering alleen dan sprake zijn indien zij tot stand is gekomen op basis van een integrale toepassing van de Veiligheidsraadresolutie 242 en 338. Daarbij zullen het bestaansrecht en het recht op veiligheid van alle staten in de regio, waaronder ook Israël tussen veilige en erkende grenzen, moeten worden gerespecteerd, aldus het regeringsstandpunt over het Midden-Oosten. Inmiddels is de Minister druk aan het pendelen als Europees voorzitter, maar ook als Nederlands Minister is hij actief. Mag ik die pendel terecht als moeizaam typeren? Bevatte de boodschap die hij van de Arabische leiders in januari jl. meekreeg niet een keiharde en onbuigzame kern: Erkenning van de PLO als enige en wettige vertegenwoordiger van het Palestijnse Volk. Is Camp David een verachtelijk erfenisje van Carter en fungeert het oliewapen nog steeds als pistool gericht op de borst van Europa? Als ik te somber ben, dan hoor ik het graag. Is er niet duidelijk sprake van verharding van standpunten?

Is het niet symptomatisch dat de Emir van Qatar het zelfs bestond te verwijzen naar de besluiten van de Arabische topconferentie van Amman? Ging het daar in feite niet om opheffing van de Joodse staat? Mag ik aannemen dat de Regering zich tegen dergelijke verwijzingen met hand en tand zal verzetten? Ik zou het op prijs stellen een evaluatie te ontvangen van de conferentie van Taif. Wil de Minister de letterlijke tekst van de besluiten zo spoedig mogelijk aan de Kamer overleggen?

Van de crises in het Midden-Oosten naar het beleidskopje 'Verhouding Europa-Amerika' is maar een klein stapje. Ik zal niet ontkennen dat de blz. 20 en 21 van de memorie van toelichting met diplomatiek talent zijn opgesteld. Reële spanningen in die verhoudingen worden niet ontkend maar geschilderd in de zachte tinten van nuanceren, relativering en vooral: wederzijdse consultaties. De Regering wil waken voor een gevaarlijke verzwakking van de vitale interdependentie tussen Europa en Amerika.

In hoeverre is de Regering bereid de grootst mogelijke politieke steun te verlenen aan het Amerikaanse streven, het machtsverval in het Midden-Oosten te herstellen? Erkent zij,

om concreet te worden, bij voorbeeld de noodzaak van de aanwezigheid in Perzische Golf en Indische Oceaan van een zeer aanzienlijke Amerikaanse vlootmacht? Er zijn grenzen voor de Europese mogelijkheden, zo lees ik op blz. 20 van de memorie van toelichting. Worden die grenzen echter niet overschreden door een eigen Europees vredesinitiatief voor het Midden-Oosten? Dreigt niet het gevaar dat Europa door de Arabische leiders tegen Amerika wordt uitgespeeld en dat de resultaten van Camp David gefrustreerd worden? Dat de ontspanning ondeelbaar is, zal de Minister zeer bekend in de oren klinken.

Ik zou de principiële vraag willen stellen, of de transatlantische samenwerking niet eveneens ondeelbaar is, in die zin dat wij niet aan de ene kant onder de paraplu van de Amerikaanse nucleaire bescherming kunnen zitten om vervolgens aan de andere kant een zelfstandige koers te varen inzake één van de meer relevante beleidsterreinen van buitenlandse politiek, namelijk het Midden Oosten? Zou het niet dienstig zijn om de VS op de een of andere wijze formeel bij de EPS te betrekken? Zou de Regering daartoe een initiatief willen nemen? Wellicht sluit dit aan bij het Nederlandse pleidooi tijdens de ministeriële zitting van de NAVO van eind juni '80 te Ankara?

Onder het kopje 'Azië en Oceanië' spreekt de Regering van belangrijke politieke en economische ontwikkelingen die kenmerkend zijn voor dit deel van de wereld. Zou de Minister een beschouwing willen geven van de gevolgen van het nauwer aanhalen van de band tussen Japan en de ASEAN-landen voor de betrekkingen tussen Japan en de VS? Is het niet zeer kenmerkend voor de vermindering van de Amerikaanse invloed dat de heer Suzuki voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog als nieuw premier meende allereerst een bezoek te moeten brengen aan de ASEAN inplaats van aan de VS?

In hoeverre zou de ASEAN voor Japan kunnen gaan functioneren als vervangende afzetmarkt, nu Japan in zijn betrekkingen met de VS en Europa bijna dagelijks met ontelbare moeilijkheden wordt geconfronteerd? Wellicht dat de ASEAN, met Japan als economisch vliegwieltje, de druk op de westerse betalingsbalansen langzaam maar zeker kan wegnemen. Hoe kijkt de Regering aan tegen de opvatting van Singapore's premier Lee die een groot voorstander is van een nauwe militaire samenwerking tussen de VS, West-Europa en Japan?

Van Rossum

Op welke wijze zou er van een vruchtbare samenwerking tussen Japan en de ASEAN een positieve invloed uit kunnen gaan op de beslechting van het Cambodjaanse probleem? In de Neue Zürcher Zeitung van 23 januari jl. werd gerept van de toespelende rede in Bangkok maakte op de mogelijkheid dat Japan moeite zou kunnen doen om de nog niet volledig genormaliseerde verhouding tussen China en de ASEAN te harmoniseren. Hoe groot acht de Minister de kans dat Japan inderdaad een stabiliserende rol zou kunnen spelen, waardoor de spanningen in de Zuidoost-Azische regio zouden kunnen afnemen? Onder verwijzing naar het antwoord op de vragen 19 en 55 zou ik willen vragen in hoeverre deze toenadering tussen Japan en de ASEAN eveneens zou kunnen passen in het opvullen van het machtsvacuüm dat na de terugtrekking van de VS uit de regio aldaar dreigde te ontstaan? Het zal duidelijk zijn dat mijn fractie waardering heeft voor het streven van de Regering naar intensivering van de betrekkingen met de ASEAN. Wij beschouwen de ASEAN als een belangrijke buffer tegen verdergaande communistische aspiraties.

Onze waardering geldt duidelijk niet het beleid inzake Zuidelijk Afrika. De beantwoording van de vragen 58 en volgende sterkt ons daar alleen nog maar in. Doorkruist het sanctieachtige beleid van de Regering in feite niet juist een ontwikkeling van een verder terugdringen van de apartheid, zoals die zich inmiddels in het Zuid-Afrika van de heer Botha heeft ingezet? Heeft een toename van druk op Zuid-Afrika op een moment dat premier Botha alle zeilen bijzet om zijn positie middels het uitschrijven van algemene verkiezingen te consolideren, niet eerder een averechtse uitwerking? Wij geloven dat sommigen Zuid-Afrika de tijd voor vreedzame veranderingen eenvoudigweg niet gunnen en met blindheid geslagen allerhande veranderingen haitain negeren. Deze veranderingen worden binnen Zuid-Afrika zelf wel degelijk als ingrijpend ervaren!

Mijn fractie beluistert er wel degelijk 'new voices' en zal er dan ook niet om treuren als er van een olieboycot niets terecht komt. Zuid-Afrika zal er bovendien met zijn grote Sasol-projecten om lachen. Is een dergelijke maatregel overigens wel in overeenstemming met de vrij algemene internationale tendens van hernieuwde erkenning van Zuid-Afrika's strategische positie

met de Kaaproute, economische kracht (7% groei per jaar) en militaire paraatheid?

Vraag 95 handelt over gemeenschapsrecht; ik zou in dat kader willen vragen hoe het staat met de richtlijn om tot een Europese vennootschap te komen. Is de medezeggenschapsproblematiek inmiddels opgelost?

Naar aanleiding van antwoord 105 zou ik de vraag willen voorleggen in hoeverre bij een volstrekt vrije markt de zekerheid voor ontwikkelingslanden ten aanzien van hun afzet inderdaad beduidend kleiner zou zijn geweest. Zou de afzet via het prijsmechanisme niet eerder groter zijn geweest vanwege de kostenvoordelen verbonden aan textielproductie in de ontwikkelingslanden?

Rest mij onze waardering uit te spreken voor de wijze waarop aan de motie-Verbrugh/Van Rossum inzake West-Irian uitvoering is gegeven. Hierop zullen wij bij een andere gelegenheid graag terugkomen.

□

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Blijkens het regeerakkoord en de regeringsverklaring bij het aantreden van dit kabinet, was het primaire doel het gezond maken van de Nederlandse economie. Daar is, – zo stel ik vast – niet veel van terecht gekomen.

Op buitenlands politiek terrein heeft deze Regering absolute voorrang gegeven aan wat zij zelf 'trouw aan de NAVO' noemt. De defensie-uitgaven werden verhoogd, er werd een reeks grote materieelaankopen gedaan. Als het aan het huidige kabinet had gelegen, was de neutronenbom ingevoerd en was al lang besloten tot de plaatsing van 48 kruisraketten in Nederland.

In het algemeen kan men vaststellen dat dit kabinet centrale aandacht besteedt heeft aan de exportbevordering. Van initiatieven op het gebied van de ontwapening of inzake het Zuid-Afrika-beleid was geen sprake en voor zoveel de Regering actief werd, moest de meerderheid van de Kamer haar daartoe dwingen.

Verder is de Regering er op haar eigen onnavolgbare vreemdsoortige manier in geslaagd, in een open ruzie te geraken met het volkrijkste land ter wereld. Het debat over de productie en stationering van Pershing 2 en/of kruisraketten blonk uit door de rookgordijnen, maar niet door duidelijkheid. Het blijkt dat de uitstekende diplomaat Van der Klaauw in tegenstelling tot wat de heer Heldring van hem

zegt, zelf geen nieuwe beleidsdoelstellingen kon ontwikkelen en er nog minder in slaagt zijn beleid over het voetlicht te krijgen.

Ik herinner ook aan de slappe houding van de Regering tegenover alles wat met uranium te maken heeft en het gemak waarmee de bedoelingen van de Ontwapeningsnota ten aanzien van de export van strategisch materiaal werden ontkracht. Ons staat nog helder voor de geest het geschutter rond de olieboycot van Zuid-Afrika. Ik teken daarbij aan, dat het de Regering door blijvende meningsverschillen in het kabinet, in de regeringscoalitie en binnen het CDA ook niet altijd makkelijk is gemaakt.

Ik wil een aantal probleemgebieden behandelen, te beginnen met Zuidelijk Afrika.

Toen premier Botha van Zuid-Afrika op 15 augustus 1978 zijn plan voor de toekomst ontvouwde, zei hij: 'Mijn partij heeft mijn garantie en mijn belofte dat de regering op geen enkele wijze verandering zal brengen in de beginselen van de Nasionale Partij, zonder de instemming van haar congres. Maar de regering dient de vrije hand te hebben ten aanzien van beleid en uitvoering.'

De effecten van deze 'totale strategie' zijn binnen Zuid-Afrika merkbaar: het creëren van een grotere tegenstelling tussen zwarten in de industriële sector en op het platteland;

grotere controle op de pers, de vakbonden en andere vormen van organisatie;

doorgaan met het zinloze creëren van de zogenaamde 'onafhankelijke thuislanden'.

De repressie van de blanke regering zal de komende jaren binnen het land toenemen. Het uitbuiten van de afhankelijkheid van de frontlijnstaten zal nog onbeschaamder zijn.

De aankondiging van vervroegde verkiezingen op dit moment is tragisch, de uitslag zal de Nasionale Partij ongebreidelde macht geven. Premier Botha zal de geschiedenis ingaan als degene die zijn historische mogelijkheden ongebruikt heeft gelaten: verzoening tussen blank en zwart om haast te maken met een gelijkwaardige toekomst voor alle inwoners. Van de blanken valt geen doorbreking van de impasse te verwachten, de regering moet zich eens wat meer oriënteren op de initiatieven van zwarte kant.

Buiten Zuid-Afrika hebben wij de brutale aanval in Matola gezien, 60 km in Mozambique! Ook soortgelijke aanvallen in Angola zijn aan de orde van de dag. Het 'christelijke' Zuid-Afrika

Waltmans

stelt blijkbaar niet meer het grootste vertrouwen in God, maar in militarisering en in het Reagan-bewind in de VS. Waarom anders hebben zij het Namibië-beraad in Genève laten mislukken?

De heer **Verbrugh** (GPV): De heer Waltmans weet zelf wel dat het ANC, dat in de buurt van Maputo werd bestraft, was begonnen met het opblazen van de Sasol, althans van een deel daarvan. Dat is het grote verschil tussen het ANC en acties van Buthelezie.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik zou dat 'grote verschil' niet zo scherp aanduiden als u nu doet.

De heer **Verbrugh** (GPV): Dit heeft de heer Tambo zelf gezegd in de vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik heb nu te maken met mijn inschatting van datgene wat in Zuid-Afrika gebeurt, niet met datgene wat iedereen zegt. Ik stel vast dat het ANC activiteiten ontplooit op velerlei gebied die zijn gericht op de bevrijding van Zuid-Afrika en op de participatie van de zwarte bevolkingsgroep in de regering van dat land. Dat is een bevrijdingsactie, die ik wel degelijk anders beoordeel dan geweldadige acties die uitgaan van elites ter handhaving van hun machtsposities.

De heer **Verbrugh** (GPV): Het verwijt van Tambo aan Buthelezie was juist dat de laatste niet meehielp met de sabotage-acties. Dat is het punt waarom het nu gaat.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik heb gezegd dat Zuid-Afrika geen nieuw beleid voert, maar de weg van het geweld doorzet, zelfs in andere landen. Zuid-Afrika heeft het Namibië-beraad in Genève laten mislukken.

Bij de vaststelling dat Minister Van der Klaauw economische maatregelen laat afhangen van de opstelling van de frontlijnstaten rijst toch de vraag of de Nederlandse Regering een eigen beleid voert, dan wel of zij slechts meeloopt met anderen, dus de gevaarlose weg kiest. Het PPR-standpunt is bekend: een olieboycot nu, als duidelijk teken voor de Zuidafrikaanse regering dat wezenlijke veranderingen het dringende gebod van dit uur zijn.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): De heer Waltmans heeft gesproken over de ANC als bevrijdingsbeweging. In dit verband heeft hij niet de concurrerende bevrijdingsbeweging, de PAC genoemd. Betekent dit nu dat hij de ANC als enige bevrijdingsbeweging ziet, zo wij hierbij al van 'bevrijdingsbeweging' kunnen spreken, of ziet hij plaats voor de twee bewegingen?

De heer **Waltmans** (PPR): Ik zie dat er meerdere bewegingen zijn. De PPR staat aan de kant van de ANC, en beschouwt deze als de meest representatieve bevrijdingsbeweging voor Zuid-Afrika.

De heer **Gualthérie van Weezel** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Daar wil ik dan toch even op terugkomen. De heer Waltmans neemt hiermee in zoverre een bijzondere positie in, dat....

De **Voorzitter**: Dat kunt u in uw eigen termijn zeggen, mijnheer Van Weezel. Het betreft hier een constatering en geen vraag ter opheldering.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De ontwikkelingen in het Midden-Oosten geven weinig aanleiding tot hoopvolle verwachtingen. Door de oorlog tussen Irak en Iran lijken de Islamitische landen wat tot passiviteit gedoemd en ook de bedrijvigheid van de 'gek met een machinepistool in de hand', zoals de Libische leider Kadaffi bij voorkeur door zijn Egyptische collega wordt genoemd' de twist tussen Marokko en Algerije, en de interne tegenstellingen in verschillende door Arabieren bewoonde landen dragen ertoe bij een zeker passief klimaat te scheppen. Maar dat is slechts schijn. De PLO zet haar werk voort, en Israël verstart steeds meer onder leiding van premier Begin in een onvruchtbare en onwerkzame toekomstige en verkrampde gelijkhebbende rij.

De zaak is en blijft natuurlijk, dat de verstarring gevoed wordt door het besef dat de tijd in het voordeel werkt, voor Israël door het scheppen van vol-dongen feiten in de bezette gebieden en door de nederzettingenpolitiek te versnellen, voor de PLO door het effect dat men verwacht van de diplomatieke acties en door de invloed van de stijgende Arabische betekenis af te wachten.

Intussen dreigt de kernbewapening ook het Midden-Oosten in de greep te nemen. Israël beschikt naar veler overtuiging over tien tot vijftien kernwapens. De Arabische landen hebben de mogelijkheid kernwapens te laten produceren dan wel te kopen, nadrukkelijk in het geding gebracht. Onder die omstandigheden kan iemand, die goed bij zijn verstand is' alleen nog maar kiezen voor onderhandelingen met alle betrokken partijen nu.

Nederland zal als voorzitter van de Europese Raad zijn inbreng moeten leveren om de Geneefse Vredesconferentie dichterbij te brengen. 'Camp David' was goed als partieel Egyptisch-Israëlië militair en territoriaal ak-

koord; voor de werkelijke oplossing van het Midden-Oosten-vraagstuk heeft het geen betekenis.

De PLO wordt intussen door de hele Islamitische wereld erkend als de vertegenwoordiger van het Palestijnse volk, dat de leiding moet hebben van een onafhankelijke staat in Palestina. Wel is duidelijk dat de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken, als voorzitter van de Europese Raad, niet stil kan blijven staan met een formele afwijzing van de PLO. De Arabische landen verwachten van de lid-staten der EG een actiever beleid met betrekking tot het Arabisch-Israëlië geschil, zeker na de Verklaring van Venetië en de activiteiten van Raadsvoorzitter Thorn. Ik verwacht er, gezien zijn eerste optreden als Raadsvoorzitter in het Europese Parlement, niet zo gek veel van.

Ik deel de mening van de Saoedi-Arabische minister van Buitenlandse Zaken die de bezetting van Afghanistan door de Sovjet-Unie scherp veroordeelde als een der meest bedreigende en destabiliserende elementen in de wereld, een terugval in het tijdperk van het imperialisme dat de twee wereldoorlogen op zijn geweten heeft, de wet van de jungle waar de sterkste het recht heeft overal te gaan waar hij wil omdat hij de sterkste is.

Het was een tekenend beeld, maar het heeft wel twee zijden. Want ook de Verenigde Staten matigen zich dat vermeende recht aan door hun consequente en systematische interventie- en intimidatiepolitiek in Midden-Amerika, het Caraïbische gebied en Zuid-Amerika. Er is in Le Monde van 15 januari 1981 een aantal vragen gesteld.

Moeten de VS in Midden-Amerika en in het Caraïbische gebied weer de politiek van de 'big stick' gaan voeren? Moeten zij in El Salvador en Guatemala de rechtse regimes militair bijstaan? Kunnen zij in hun voordeel de uitvoering van de akkoorden betreffende de soevereiniteitsoverdracht van de Panamakanaal-zone op losse schroeven zetten?

Kunnen zij de economische hulp aan het Sandinistische Nicaragua stopzetten? Het groene licht geven aan de anti-Castro commando's in Florida? De oude garde van wijlen Somoza aansporen hen in Nicaragua ter wille te zijn? Van het Caraïbische gebied weer een Amerikaanse Mare Nostrum maken? Het antwoord van Le Monde is steeds: Ja, getuige de uitspraken van mensen uit de naaste omgeving van Reagan.

Wie een overzicht wenst te krijgen van de veroveringen, landtoeëigenin-

gen, intimidaties, invallen en bezettingen van de Sovjet-Unie kan daarover in het Westen genoegzaam documentatie verkrijgen. Tot op de dag van vandaag wordt de bezoeker aan Oost-Europese landen herinnerd aan wat de Russen zich wederrechtelijk hebben toegeëigend. Ik denk dan aan delen van Polen, Estland, Litauen, Letland, de Kaukasische staten, de Centraal-Aziatische vorstendommen, delen van Mongolië, Roemenië, Finland en Duitsland. In Moskou kan elke wetenschapper met veel overtuiging uitleggen, dat dat alle normale zaken zijn, die rehtens zijn en vanzelfsprekend.

Aan Grossmans dissertatie, 'Het beginsel van non-interventie in de Organisatie van Amerikaanse Staten vanuit een Latijnsamerikaans gezichtspunt' (Universiteit van Amsterdam, zomer 1980), kan ik een catalogoog van soortgelijke feiten, gepleegd door de Verenigde Staten ontlene, vanaf de moedwillige en systematische uitroeiing van de Indianen (ik herinner aan het tribunaal dat daarover in Rotterdam is gehouden) tot de uitgekozen en uitgelokte strijd met als gevolg de invasie in, de bezetting en de toeëigening van Californië, Nieuw Mexico, Arizona, Texas, Puerto Rico, Hawaii, de inmeniging in en de assistentie bij de onderdrukking in praktisch alle Midden- en Zuid-Amerikaanse staten tot op de dag van vandaag toe, de finlandisering van Canada en grote delen van het Amerikaanse continent. Om nog maar te zwijgen van Vietnam.

Ik zeg dit niet, omdat ik vind dat de Russen iets anders kunnen doen dan zich terugtrekken uit Afghanistan en de handen afhouden van Polen, maar wel om er voor te waarschuwen de ene grote mogendheid niet eenzijdig iets te verwijten, wat de ander ook doet. Grote mogendheden zijn imperia en imperia handelen imperialistisch, dat is de boodschap.

Daarom dienen de middelgrote en kleine mogendheden een eigen ander beleid hiertegenover te stellen en niet de willige dienstknecht te zijn van een der grote mogendheden. Het recht van de sterkste is niet hun recht. Zij zijn afhankelijk van de internationale rechtsorde.

Ik wil nog iets zeggen over El Salvador. Het is treffend om te zien hoeveel moeite de Amerikanen hebben om enig begrip aan de dag te leggen voor de strijd van arme boeren en andere mensen voor hun recht op een menswaardig bestaan, voor bevrijding, onafhankelijkheid en economische en sociale vooruitgang. Hun natuurlijke

sympathie ligt bij de rijke élite, en dat valt te begrijpen, want het zijn de miljonairs, die de macht in de Verenigde Staten in handen hebben. Het zijn ook de militairen, die daar de lakens uitdelen, tot in de regering en het bedrijfsleven toe. Het militair-industrieel-politiek complex regeert en ondersteunt zijn soortgenoten in andere landen.

Mij rest nog mijn waardering uit te spreken voor wat collega Gualthérie van Weezel in reactie op christen-democratische uitspraken over het Polisario heeft gezegd.

□

De heer **Wolff** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Het buitenlands beleid van deze Regering is een instabiel beleid en daardoor in tegenspraak met de noodzakelijkheid van een evenwichtige, doelgerichte politiek, die voor een kleine mogendheid nodig is om de eigen belangen te beschermen en die van vrede en veiligheid in Europa en in de wereld te dienen. Gisteren, na de aanvaarding van de motie-Brinkhorst en de afkeuring van een leverantie van duikboten aan Taiwan door de meerderheid van deze Kamer, is er zelfs een nieuwe situatie ontstaan. Het kabinet, zo verklaarde de Minister-President gisteren, zal zich op de nieuw ontstane situatie beraden. Wat doet de Minister van Buitenlandse Zaken hier dan nog? Wat is zijn beleid op deze manier nog waard in de ogen van Nederland en in die van de wereld?

De olieboycot van Zuid-Afrika is niet effectief gemaakt. De levering van duikboten aan Taiwan lokte economische boycotmaatregelen van China tegen Nederland uit. Dat is bepaald geen gidslandfunctie, zoals die vroeger wel in algemene debatten werd bepleit. De zigzagkoers van de Regering op het terrein van de internationale politiek raakt steeds verder af van de lijnen die zich aftekenen in de brede maatschappelijke discussie, de brede maatschappelijke discussie der onbezoldigden, en ook steeds verder af van de menings- en besluitvorming in het parlement. Dat is een ernstig verschijnsel. Wij vinden de onmacht en de instabiliteit van de Nederlandse buitenlandse politiek, zoals gevoerd door dit kabinet, niet zo maar een amusante karikatuur. Wij vinden het verschijnsel gevaarlijk, in de allereerste plaats voor ons land zelf, juist omdat het zich ten volle openbaart op een moment van grote veranderingen in de internationale situatie, van toenemende spanningen tegen de achtergrond van een internationale economische crisis.

Het aan het bewind komen van Rea-

gan in de Verenigde Staten, een verontrustende gebeurtenis, stelt nieuwe eisen aan de buitenlandse politiek van Nederland. Nederland mag noch Europees proefkonijn noch pion worden van de Reagan-politiek, waarin het Europese grondgebied van de NAVO vooral interessant is als het gebied om te zijner tijd conflicten uit te vechten, maar niet als een gebied van waaruit politiek een geluid kunnen laten horen, waarnaar ook ernstig geluisterd wordt.

Met de Reagan-regering lijkt een dialoog vrijwel uitgesloten. Dat kan zijn consequenties hebben voor de verhouding tussen Europa en de VS. Wat te zeggen van de even stupide als perfide uitlating van de acteur-president in Washington die het bestaat te verklaren:

Ik ken geen leider van de Sowjet-Unie sinds de revolutie, de huidige leiding inbegrepen, die niet meerdere malen op de verschillende communistische congressen zijn vastbeslotenheid verklaard heeft vast te houden aan het doel van het bevorderen van de wereldrevolutie en het tot stand brengen van een socialistische of communistische wereldstaat.

Het lijkt bijna de heer Verbrugh wel, maar die is niet gevaarlijk. Een president van de VS, die dit aan de man brengt, spreekt pyromane wartaal en demonstreert alleen maar minachting door degenen in Europa, die de Oost-West-dialoog willen bevorderen, die streven naar ontspanning, en in deze zin gebruik moeten maken van de conferentie van Madrid.

Dit alles behoeft ons geen schrik in te boezemen; daar zijn de tijden nu ook weer niet naar. Het is ongetwijfeld een poging de internationale politiek terug te dwingen in het bi-polaire patroon, om de beweeglijkheid van kleine en middelgrote staten in Europa in te dammen. Alleen, het tegendeel zal het gevolg zijn. Redevoeringen van een Amerikaanse president zijn geen werkelijke materiële factoren. Het proces van het ontwikkelen van een bi-polair patroon naar een pluriform patroon zal doorgaan.

Daarvoor zijn de impulsen in Nederland, in ieder afzonderlijk Europees land, aanwezig. Daarop dient de Nederlandse buitenlandse politiek te worden afgestemd. Wie Reagan beluistert, hoort daarom als het ware de teleurstelling over de ontwikkeling in Polen, waar de ontplooiing van de massa-actie van de arbeiders leidde tot een revolutionaire wedergeboorte, waar zich naast onevenwichtigheden thans duidelijk stabiliserende factoren aftekenen, waar een democratisch ant-

woord wordt gezocht op de problemen en waar de gespannen interne dialoog het lijkt te winnen van het model van hardhandige oplossingen, die van buitenaf kracht worden bijgezet.

Lukt dit moeilijke proces – wij hopen dat vurig – dan zal dat zeker niet aan president Reagan te danken zijn, met zijn ophitsende taal. Is er voor de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken geen reden afstand te nemen van dergelijke bizarre uitspraken van de Amerikaanse president? In de politiek is het vaak zo, dat het doel de midelen heiligt. Het heeft er alles van, dat het Reagan er voornamelijk om gaat een politieke basis bijeen te schreeuwen voor een hardhandig optreden tegen de bevrijdeningsbewegingen in Latijns-Amerika.

Alsof het tot dusverre niet hardhandig genoeg was. Het dalende beschavingspeil van het ministeriële beleid in Nederland is af te lezen in de beschouwingen over de zuidelijke kegel van Latijns-Amerika, zoals vervat in het schriftelijk antwoord op vraag 44. Het gaat daarbij om Uruguay, Argentinië en Chili.

De heer Van der Klaauw constateert aldaar een verbetering in die zin, dat 'de situatie op een aantal gebieden minder ernstig is dan zij in de voorgaande jaren was.' Chili: 'Er zijn wel juridische mogelijkheden om de persvrijheid in zeer aanzienlijke mate te beknotten, doch er wordt spaarzaam gebruik van gemaakt. Er zijn geen verdwijningen meer.' Geen soort Silber-tanne-moorden, begrijp ik daaruit. 'Alleen maar van tijd tot tijd interne verbanningen om politieke redenen.' In Argentinië zitten slechts 2000 politieke gevangenen en niet meer de 2800 van voorheen. Uruguay is niet best, maar kent niet 'het probleem van de vermissingen.'

Ik zie het de plichtsgetrouwe heren van Buitenlandse Zaken neerschrijven op de witte vellen, die wij krijgen.

Haig heeft in zijn eerste persconferentie de mensenrechten een lage prioriteit gegeven en de strijd tegen het terrorisme hoog op de lijst geplaatst. Het politieke slang van deze minister, niet gehinderd door zijn medeplichtigheid aan Watergate, houdt in dat de vrijheidsstrijders in El Salvador door de Amerikaanse interventiemacht als terroristen mogen worden vervolgd terwijl de junta als burcht van de vrijheid wordt geprezen en met wapensteun tot verdere moordpartijen wordt aangemoedigd. De vrijheidsstrijders in El Salvador verdienen onze steun.

Het zal naar onze mening noodzakelijk zijn, daarmee een solidariteitsbeweging in Nederland te ontwikkelen, zoals ook gebeurd is tegen de Amerikaanse agressie tegen Vietnam, Laos en Cambodja indertijd. Het is nodig dat de Kamer en de Regering gehoor geven aan de oproep van de vrijheidsstrijders in El Salvador, gericht tot de officiële bondgenoten van de Verenigde Staten. Ik heb de eer, mijnheer de Voorzitter, de Kamer hierover om een uitspraak te vragen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Wolff wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

constaterende, dat de Verenigde Staten de junta van El Salvador militair ondersteunen, in de vorm van omvang- en enkele honderden militaire adviseurs;

constaterende, dat de junta van El Salvador wapen hulp en enkele honderden militaire adviseurs;

van mening, dat de aanzienlijke militaire steun van de Verenigde Staten aan de junta gezien moet worden als een inmenging in de strijd die in El Salvador gaande is;

vraagt de Regering, er bij de Verenigde Staten op aan te dringen alle militaire hulp aan de junta stop te zetten, en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 56 (16 400-V).

De heer **Wolff** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Tot slot wil ik bij dit deel van de begroting enkele vragen stellen.

Heeft de Minister kennisgenomen van het vierde Russell-tribunaal over de positie van de Indianen in Latijns-, Midden- en Noord-Amerika? Hoe beoordeelt hij de uitkomsten en welke conclusies trekt hij daaruit?

Vindt de Minister niet dat de tijd gekomen is, eindelijk afstand te nemen van de mensonterende toestanden onder het Soeharto-bewind in Indonesië, waar terdoodveroordeelden nu al vele tientallen jaren zijn opgesloten en waar vrijgelaten politieke gevangenen leven als paria's? Het is een bewind dat nog steeds Oost-Timor bezet houdt en overheerst. Is het niet nodig,

daarvan nu duidelijker afstand te nemen in plaats van de weg op te gaan van toenemende militaire en wetenschappelijke samenwerking zoals deze op het ogenblik zichtbaar wordt?

Mijnheer de Voorzitter! Op pagina 11 van de memorie van toelichting tracht de Minister de stelling te verdedigen dat de ontspanning ondeelbaar is. Wel, dan zal volgens hem de door de nieuwe Amerikaanse regering opgewekte en internationaal doorstralende spanning zeker ook ondeelbaar zijn. Volgens ons is de internationale spanning wel deelbaar en is het huidige spanningverwekkende optreden van de regering van de Verenigde Staten coupeerbaar. Het is nodig dat de Nederlandse Regering zich niet langer oriënteert op het zenuwcentrum Washington, maar een onafhankelijke, zelfstandige koers gaat volgen, dat wil zeggen in Madrid inspanningen doet om het gesprek over de ontwapeningsvraagstukken te bevorderen, bilaterale gesprekken aangaat met de Sowjet-Unie, deze voortzet met de DDR, Bulgarije en Hongarije en zoekt naar verdere normalisatie en samenwerking op het niveau der Europese staten in oost en west, kritisch, ook als het gaat om Afganistan en de gebeurtenissen die daar hebben plaatsgehad, tegelijkertijd in een constructieve geest. De Oost-West-dialoog is nodig, zoals een West-West-dialoog nodig is, evenals een Oost-Oost-dialoog. Zonder dat kan het eenvoudig niet, zeker niet nu vanuit Washington domme rechtlijnigheid van ons wordt verwacht.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Vooraf deze opmerking; gisteren vernam ik door de nieuwsdienst dat een woordvoerder van de Chinese ambassade heeft verklaard dat hij van oordeel was dat de uitspraak van de Kamer inzake de leverantie aan Taiwan de mening van het Nederlandse volk weerspiegelde.

Afgezien van de vraag of de staatsinrichting van de Chinese Volksrepubliek wel zodanig is dat haar woordvoerders bij uitstek deskundig zijn om te beoordelen hoe een parlement de mening van een volk weerspiegelt, wil ik de Minister vragen of hij juist acht dat vreemde ambassades publiek in ons land commentaar geven over zaken die hier nog in het stadium van beslis-sing zijn.

Misschien wil de Minister hierop bij interruptie met een paar woorden antwoorden.

Verbrugh

Minister **Van der Klaauw**: Dat wil ik wel. Ik denk dat de grenzen van wat internationaal gebruikelijk is, daarmee wel worden bereikt. Ik denk dat de Nederlandse ambassade in Peking een dergelijke verklaring niet zou kunnen uitgeven of verspreiden. Het is er wel een bewijs van, hoe hoog de Chinezen deze zaak opnemen.

De heer **Verbrugh** (GPV): Ik dank de Minister voor zijn antwoord, dat duidelijk is.

Bij de laatste begrotingsbehandeling van de kabinetsperiode wordt aan verschillende ministers gezegd, dat het oogstjaar is aangebroken, waarin de zaken die in het regeerakkoord zijn aangekondigd, moeten zijn verwerkt. Nu valt er bij Buitenlandse Zaken alleen te oogsten als het buitenland wil meewerken, maar ik wil toch een paar punten van het regeerakkoord van 28 november 1977 in herinnering roepen om te zien wat er in de laatste maanden nog aan kan worden gedaan.

Het regeerakkoord ging over mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking, Europa en defensie. Voor dit deel van het debat dus vooral de mensenrechten over. Destijds liet mijn fractie haar waardering voor de nota 'De rechten van de mens in het buitenlands beleid' blijken, maar nu de praktijk.

Vorige week ontvingen wij van de Minister een rapport over de situatie in West-Irian. Daarmee gaf hij uitvoering aan onze motie van vorig jaar. Mijn fractie hoopt later uitvoeriger op dit stuk te kunnen ingaan, maar ik wil er nu reeds een enkele opmerking over maken.

Ik spreek er mijn waardering voor uit dat de Minister serieus uitvoering heeft gegeven aan het verzoek uit de Kamer. Voor het eerst sinds vele jaren zijn de Papoea's weer binnen de aandachtshorizon van de Regering gekomen. Met dit rapport wordt een nieuw hoofdstuk aan de geschiedenis van de relatie van de Papoea's met ons volk ingeluid. Daarbij is het ook een politiek punt van de eerste orde dat nu het bestaan van de organisatie Papoea Merdeka wordt beschreven.

Het beeld dat het rapport over de situatie in West-Irian schetst is onmiskenbaar somber. Impliciet blijkt dat er in West-Irian sprake is van verwaarlozing, uitbuiting en cultuurvernietiging. In een recente brochure van Amnesty International vindt men dezelfde gegevens, alleen in minder verhullende taal. Het ambtelijke rapport wekt de indruk geschreven te zijn met één oog gericht op de Indonesische regering.

Een echte confrontatie met de alarmerende berichten van de laatste jaren, zoals het bekende boek van dr. Lagerberg, heeft niet plaatsgevonden. Dat kon misschien ook moeilijk met een eenmansmissie. Voorlopig wil ik volstaan met een vraag. Wat wordt gedaan met de suggestie, vermeld in het rapport, om de Nederlandse hulpverlening vooral op medisch gebied uit te breiden en te intensiveren?

Over Zuid-Afrika staat in het regeerakkoord een afzonderlijke subparagraaf. Daar staat dat Nederland de apartheidspolitiek veroordeelt en alles doet wat het kan om langs vreedzame weg apartheid en onderdrukking in Zuid-Afrika te beëindigen. Heeft de Regering dat nu goed en succesvol gedaan?

Ik wil dan eerst opmerken, dat de staat Transkei, met een oppervlakte groter dan Nederland, een regenrijk land met 2 miljoen residentiële inwoners en de gezinnen van 400.000 arbeidskrachten in het buitenland, tussen de wal en het schip is terechtgekomen. Toen het in 1976 onafhankelijk werd, nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een resolutie aan, dat geen staat dit land moest erkennen, omdat het een schepping van de Zuidafrikaanse apartheidspolitiek zou zijn.

Ik vraag mij af, of wij rechtvaardig tegenover de Transkeiers handelen, door erg strikt vast te houden aan zo'n resolutie. Transkei verschilt formeel nauwelijks van Botswana met $\frac{3}{4}$ miljoen inwoners, of Swaziland met nog geen half miljoen en Lesotho met 1 miljoen inwoners. Ook die staten hebben honderdduizenden arbeiders die werken op het grondgebied van de Republiek Zuid-Afrika, maar zij worden wél erkend en met deze landen hebben wij wél diplomatieke betrekkingen. Het volkrijkste gebied van Transkei is echter een witte plek op onze kaart.

De heer **Waltmans** (PPR): Omdat die drie landen nooit tot Zuid-Afrika hebben behoord

De heer **Verbrugh** (GPV): In 1910 zijn zij niet bij de Unie gekomen en zij bleven onder een Brits protectoraat. Met allerlei touwtrekkerijen is toen het gebied van Transkei – de Kei-rivier was toen ook een grens – in een stadium van autonomie bij de Kaapprovincie gebleven. Het is in 1976 zelfstandig geworden. Het had misschien al in 1931 gekund, maar dat is niet gebeurd.

Niettemin, de staat Transkei bestaat.

In 1976 kon men misschien nog zeggen: laat die nieuwe staat eerst maar eens bewijzen, dat hij kán bestaan.

Maar nu bestaat Transkei al langer dan vier jaar en het worstelt met toekomstige werkgelegenheidsproblemen, voorziet een bevolkingsgroei tot vijf miljoen in het jaar 2000, maar blijft duidelijk achter in de economische groei sinds het onafhankelijk is geworden. Toen ik ervan hoorde, vroeg ik me af of het niet hypocriet is, net te doen of zo'n staat er niet is en te zeggen: laat dat volk maar in de ellende komen, want deze mensen zijn afgestoten door de Republiek Zuid-Afrika (RZA). Er blijkt geen sprake te zijn, dat dit land een soort provincie van de RZA is; voor Zuid-Afrika is het buitenland en alleen toegankelijk met visa en herhaalde invulformulieren-controle.

Het is bepaald geen reisje, of je van Nederland naar Duitsland gaat. De staat heeft een eigen krijgsmacht onder eigen officieren, zodat alle voorwaarden om een staat als zelfstandig te erkennen, zijn vervuld. Er leven wel wat blanken – of, zoals men tegenwoordig zegt, 'witmensen' – maar die hebben dezelfde rechten als de overgrote meerderheid van Xhosa-sprekende burgers. Alles wat anti-apartheidsgroepen van de RZA willen, vindt men in Transkei. Is het niet te begrijpen, dat de Transkeiers vertwijfeld vragen, of ze dan weer terug moeten naar de apartheid, die er in de RZA is, om te worden erkend? Ik zou graag van de Minister horen, of het niet een vorm van discriminatie is, als men een voor Afrikaanse begrippen zeer redelijk functionerende staat met 2 miljoen mensen, die worstelt met economische problemen, negeert tot desnoods de ondergang erop volgt?

Op het departement van de Minister weet men weinig van Transkei te vertellen. De kennis eindigt bij 1976, toen het onafhankelijk werd. Maar ook bij voorbeeld een Zuidafrikaanse ambassade zegt niets over Transkei want Transkei is voor de RZA buitenland en een ambassade van de RZA geeft alleen informatie over de RZA.

Nu bestaat er voor een aantal landen nog een verschil tussen een officiële diplomatieke erkenning en de mogelijkheid om gegevens uit te wisselen. In Washington staat wél een informatiekantoor van Transkei. In Wenen staat er ook één en in sommige landen van de RG is men bezig, een handels- en informatiekantoor op te richten. Er zijn ook Duitse, Italiaanse en Britse firma's in Transkei werkzaam, die in de RZA niet werkzaam zijn, maar in Nederland schijnt het allemaal een beetje moeilijker te moeten gaan; waarom? Zelfs de toelating van gewone burgers van Transkei tot ons land gaat moeilijker dan bij voorbeeld in België. Het is

Verbrugh

bepaald niet leuk om als Nederlander in Umtata te komen en daar te horen: 'Oh, you belong to the countries that hate Transkei! '.

Daarom zou ik graag vernemen of de Minister in elk geval wat soepeler kan laten optreden tegen burgers van Transkei, zodat ze geen moeilijkheden krijgen met een visum en een vestigingsvergunning, als ze daar een normale commerciële reden voor kunnen aanwijzen.

Nu gaat het in de grond niet om de onschuldige staat Transkei, maar om de RZA, die meer en meer als een racistische onderdrukkersstaat wordt voorgesteld. Ik moet daar daarom iets van zeggen.

Het is begrijpelijk dat een meerderheid van zwarten – of zwartmensen – in de Afrikaanse landen wil dat onder hun leiding ook hun tradities in het officiële beschavingstype van de staat worden uitgewerkt en dat de samenleving haar waardenstelsel daarbij aanpast. Daarbij wil men soms graag dat de witmensen als technische ambtenaren blijven werken en vindt men het goed dat zij een eigen subcultuur handhaven, zoals in Ivoorkust of in Zimbabwe, waar veel Fransen of Britten werken. Dat is natuurlijk voor de Britten in Zimbabwe niet zo leuk. Ze zien dat de straatnamen worden gewijzigd, historische monumenten verwijderd en vervangen en in het kader van de 'Zimbabwesering' wil men eenheidsscholen en geen Britse scholen meer.

Dat betekent voor die Britten, dat voor hen een aantal ontplooiingsmogelijkheden verdwijnen zolang ze daar wonen.

Nu kunnen Britten nog naar Engeland gaan, maar de Zuidafrikaanse witmens of kleurling, die Hollands-Afrikaans spreekt, heeft niet zo'n moederland dat hem opneemt. Vandaar dat verreweg de meeste wit- en bruinmensen (dit zijn de kleurlingen) in de RZA willen, dat het Westerse beschavingstype en hun christelijke tradities in hun samenleving de toon kunnen blijven aangeven, maar zonder onderdrukking van anderen met een ander beschavingstype.

Een oplossing daarvoor wordt gezocht en ik zou de Minister willen vragen of hij zich nu even niet wil verplaatsen in het bestaan van een diplomaat, die best als Nederlander een tijdje in een land met een heel andere cultuur kan leven, maar in dat van een volksgroep, die praktisch niet kan assimileren. Erkent hij dat er hier een probleem ligt? Zo neen, dan is discussie niet mogelijk. Ik neem echter aan, dat

hij begrijpt waarover ik spreek.

Als ik nu op de RZA kom, merk ik eerst op dat we vandaag in een andere tijd leven dan toen het kabinet voor het eerst aantrad. Toen het kabinet in december 1977 begon, was de starre minister Vorster premier van de RZA en lag de dood van Biko ons nog vers in het geheugen. De minister, die voor Biko's dood verantwoordelijk was, moest gelukkig aftreden en sinds september 1978 is er een nieuwe premier Botha, die wél het terrorisme bestrijdt, maar in het binnenland aanzienlijk meer veranderingsgezind is dan zijn voorganger. Wordt dan niet de vraag actueel, of de Regering haar beleid ten aanzien van de RZA niet op een wat andere manier moet inrichten dan tot nu toe?

Ik geef dadelijk toe, dat de Regering niet zo boycotfanatiek is, dat ze op dit gebied ook wel alleen over de baan had willen gaan. Maar, ook al waardeer ik deze betrekkelijke gematigdheid, tot nu toe lijkt het erop, dat de Regering de anti-RZA maatregelen, die het vorig kabinet kort na de dood van Biko aankondigde, nog steeds wil uitvoeren. Wordt dit nu niet een beetje de botte bijl-methode?

De Regering heeft gezegd, dat ze een kritische dialoog met de RZA wil. Heeft er in het laatste jaar nog wel enige dialoog plaatsgevonden? De Regering haast zich steeds te zeggen dat ze apartheid en discriminatie verwerpt, maar keer op keer weigert ze ook maar iets te zeggen over oplossingen, die ze wél aanvaardbaar zou achten.

Het is mij opgevallen, dat we hier geen voldoende informatie meer krijgen over de RZA, die wij zo afkeuren. Toen in 1977 de plannen bekend werden van de toenmalige regering-Vorster voor een nieuwe grondwet was het verwijf van onze toenmalige minister daarbij dat men het probleem van de stadswartzen niet had opgelost. Maar hoe het dan wel moest, kon niemand zeggen.

Ik vernam echter van enkele leden van de Presidentsraad van de RZA en ook vanuit de Volksraad, dat het niet alleen de bedoeling is de zwarte steden in de RZA rechten op een eigen lokaal bestuur te geven, maar ook aan deze door de zwartmensen zelf bestuurde steden de status van stadstaten te geven, dus met exterritorialiteitsrechten ten opzichte van de RZA. Bij het confederaal overleg tussen de nationale staten zouden de stadstaten dan op gelijke voet worden toegelaten.

Dat betekent dus dat de kaart van de RZA ponsgaatjes gaat vertonen als gevolg van de nieuwe stadstaten, die een onafhankelijke macht worden. Maar

als de situatie nu zo wordt, dat een meer beperkte RZA haar eigen boontjes dopt, uitgaande van een staat met een duidelijk Westers cultuurpatroon, waar de witmensen, bruinmensen en met het Westerse cultuurpatroon accorderende Indiërs stemrecht hebben, en als vervolgens de vertegenwoordigers van de nationale staten van zwartmensen, van de zwarte steden en van de RZA om de ronde tafel gaan zitten om te spreken over de de structuur van een confederatie (een constellatie van staten, zoals Botha zei) en ook grensproblemen te regelen, is dan de gelijkberechtiging van alle burgers, zoals de regeringsverklaring van 16 januari 1978 bedoelde, niet verkregen?

Persoonlijk was ik aangenaam verrast, toen ik deze plannen vernam; ik hoop dat ook onze Regering aangenaam verrast is. Het zou dan gewenst zijn, dat de Minister dat eens liet merken. Want de Minister weet ook wel hoe de verhoudingen liggen in de RZA. Premier Botha, die belangrijke veranderingen wil, heeft zijn politieke basis in de Kaapprovincie, maar moet proberen de kiezers in Transvaal voor een deling van de macht te winnen.

Als nu flink uit Nederland wordt geroepen dat het toch allemaal niets voorstelt, en dat een zozeer door het ANC gewenste olieboycot het beste is om ze mores te leren, stijft dat de conservatieven in hun weerstand em heeft een beleid van Botha, dat op afschaffen van ongelijkheid is gericht, geen kans. Dan is het eind een explosie. Sommigen willen dat. Maar dat is niet volgens het regeerakkoord en daarom vraag ik of de Minister geen goed beleid zou voeren, als hij eens liet blijken, dat een ontwikkeling in de richting zoals in de Presidentsraad wordt voorgesteld, een wezenlijke stap op weg naar aanvaardbaarheid van de situatie zou zijn. Dan zou hij een vreedzame ontwikkeling bevorderen.

Ten slotte nog een enkel woord over Namibië. De problemen van het samenwonen van verschillende volken binnen een soevereine staat kunnen er minder groot zijn dan in Zuid-Afrika, omdat de bevolkingsdichtheid er een factor 20 lager is. Als echter één groep zich alle macht aanmeent, ontstaan er moeilijkheden. Nu stelde het velen te leure, dat bij de besprekingen in januari in Genève nog niet werd gekomen tot een datum voor de uitvoering van de verkiezingen onder VN-toezicht.

Daarachter ligt een diep wantrouwen van de niet-Swapo aanhangers in het beleid van de VN, omdat die de organisatie van de Swapo, die veel terreurdaden op haar naam heeft staan, de enige vertegenwoordigster van de inwoners van Namibië acht. De VN

Verbrugh

stellen ook voortdurend meer geld ter beschikking van de Swapo. Juist vanwege dit wantrouwen wilde ik de Minister iets vragen.

Als ik de geschiedenis goed samenvat, werd in 1920 de Unie van Zuid-Afrika door de Volkenbond belast met een C-mandaat over Zuidwest-Afrika. Toen de Volkenbond was vervangen door de VN, hield de Unie vast aan haar rechten en weigerde het mandaatgebied te vervangen door een beheersingsgebied volgens de regels van de VN. Toen is er verschillende malen door de VN om advies gevraagd aan het Internationaal Gerechtshof, terwijl in 1966 het Hof verklaarde geen gevolg te kunnen geven aan eisen die oud-Volkenbondsleden hadden gesteld.

Enkele maanden daarna verklaarde de Algemene Vergadering van de VN dat het mandaat van de Republiek Zuid-Afrika geëindigd was. Na een volgende benoeming van nieuwe rechters voor het Hof vroeg de Veiligheidsraad om advies aan het Hof, dat in 1971 besliste dat de beëindiging van het mandaat ondanks het protest van de Republiek Zuid-Afrika geldig was en dat mitsdien de aanwezigheid van de Republiek Zuid-Afrika in Namibië onwettig was. Enkele rechters van het Hof betwisten dit en zeiden dat het mandaat niet geëindigd was.

Een punt is nu, dat de Republiek Zuid-Afrika meent dat de VN onwettig hebben gehandeld in 1966. Kan de Minister nu niet eens zijn commissie van advies voor volkenrechtelijke vraagstukken inschakelen om het juridisch advies van het Internationale Hof in 1971 onder de loop te nemen? Een uitspraak van de commissie zou ertoe kunnen bijdragen wantrouwen in de wettige handelwijze van de VN weg te nemen en dat kan de zaak-Namibië alleen maar ten goede komen.

Ten slotte iets over het Midden-Oosten. Hier zijn de feitelijke ontwikkelingen op z'n minst zorgwekkend te noemen. Dat geldt niet alleen voor de oorlog tussen Iran en Irak, maar ook voor de traditionele spanningsrelatie tussen Israël en de Palestijnen. Na vorige week zit de PLO weer wat vaster in het zadel, nu zij door de gehele Islamitische wereld als de exclusieve vertegenwoordiger van het Palestijnse volk wordt erkend.

Wat is de opvatting van de Minister over dit exclusivisme? Van veel meer belang is wellicht dat de Islamitische wereld de resolutie 242 van de Veiligheidsraad niet meer beschouwt als de basis voor een definitieve regeling van het Midden-Oostenvraagstuk. Ik zou

aan de Minister willen vragen hoe de EG, die toch graag een eigen, geprotonceerd Midden-Oostenbeleid wil ontwikkelen, hierop heeft gereageerd. Is geprotesteerd tegen deze duidelijke politieke achteruitgang? Welke waarde moet nu nog worden gehecht aan PLO-geruststellingen dat het echt niet de bedoeling is de staat Israël te vernietigen?

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Wat is het mensenrechtenbeleid van de Regering eigenlijk? Een middel, en wel ter bevordering van vrede en veiligheid, zoals de memorie van toelichting zegt? Een beleidslijn naast andere, ter verwezenlijking van vrede en veiligheid, menselijk welzijn en menselijke waardigheid, zoals het antwoord op vraag 3 zegt?

Een doel, zoals in de nota 'de rechten van de mens in het buitenlandse beleid' van mei 1979 wordt gesteld? Daar staat namelijk in beleidsconclusie 2: 'De bevordering van de rechten van de mens vormt één van de belangrijkste doeleinden van het mensenrechtenbeleid'. Het mensenrechtenbeleid is dus blijkbaar én een middel, én een beleidslijn én een doel.

In de praktijk merk ik er echter bitter weinig van, of het nu een middel, een beleidslijn of een doelstelling is. Ik geef twee voorbeelden.

Ten aanzien van Turkije meldt de Minister in antwoord op vraag 106 dat hij de hoop heeft uitgesproken dat het democratisch bestel in Turkije spoedig kan worden hersteld. De aanvankelijk optimistische verwachtingen over een spoedige terugkeer van Turkije naar een democratisch bestel lijken intussen echter te verstommen. Het blijkt dat na de golf van massa-arrestaties en grootscheepse verwijderingen van mensen uit functies, vooral progressieve mensen en organisaties worden getroffen door dictatoriale maatregelen van de generaals.

Er is zelfs sprake van folteringen en van mishandelingen in militaire gevangnissen. Voor de coup van september kende Turkije een labiele parlementaire democratische structuur. Er vonden dagelijks politieke moorden plaats. Men moet zich afvragen of het noodgedwongen verblijf van Turkije in de invloedssfeer van de NAVO en van het Westen in het algemeen – onder andere geconcretiseerd in de Associatie-overeenkomst met de EEG van 1964 – niet tot deze labiele democratische verhoudingen (en de excessen, waartoe zij aanleiding hebben gegeven) heeft bijgedragen.

Het bestuur van het land heeft gefunctioneerd ten behoeve van elkaar heftig bestrijdende bourgeoisie-fracties die meer of minder sterk werden gesteund met buitenlands kapitaal. Ook als af luisterpost voor de Verenigde Staten en de NAVO is Turkije als land belangrijk geweest – trouwens nu nog – waarbij men nauwelijks of geen oog heeft gehad voor de onderdrukking en zelfs uitroeiing van Turkse minderheden zoals de Koerden en de Christenen.

Als de Regering een bijdrage wil leveren aan het herstel van de democratie in dat land, dan is het goed dat ze meer doet dan alleen maar de hoop uitspreken van dit NAVO-land weer democratisch wordt. Dan is het ook nodig dat zij zich tegenover de Turkse generaals uitspreekt tegen de folteringen, de ter dood-veroordelingen en de zogenaamde dodelijke ongelukken zoals uit het raam vallen. Dat zou dan kunnen gebeuren in het kader van de NAVO, die immers pal staat voor democratische vrijheden, zoals de verdragstekst wil.

Een tweede voorbeeld is Argentinië. De Minister stelt in zijn brief van 15 januari dat 'de Regering ruime en nauwlettende aandacht zal blijven schenken aan de situatie met betrekking tot de mensenrechten in dat land'.

De Regering constateert een duidelijke vermindering van het aantal vermisingen in dat land. Deze cijfers zijn sterk te betwijfelen, zoals überhaupt de optimistische kijk van de Minister over het geleidelijk verbeteren van de mensenrechtensituatie en de politieke situatie in een aantal Latijns-Amerikaanse landen aan grote twijfel onderhevig is. Ik zie die verbetering helemaal niet.

Volgens kranteberichten zijn familieleden van in Argentinië vermiste personen zo bang geworden door de terreur en de repressie, dat ze vermisingen nauwelijks durven te melden. De Regering zegt dat er 14 vermisingen in heel 1980 waren. Volgens 'Trouw' van 10 oktober kende één persoon in Argentinië al 18 vermisingen in één maand tijds in 1980. Bovendien lijkt het me niet al te moeilijk voor het Argentijnse regime, dat niet eens een Nederlandse parlementaire missie wil toelaten' om het repressiemiddel vermising door het andere repressiemiddel moord te vervangen, als die beide repressiemiddelen in vele gevallen al niet hetzelfde zijn.

Maar ook de aantallen van tienduizenden vermisingen en van honderduizenden vluchtelingen in de afgelopen jaren zijn zo groot, dat tellen geen

Van der Spek

zin meer heeft om te weten te komen of de situatie van de mensenrechten in Argentinië is verbeterd. Het komt er op aan de dictatuur van Argentinië geen enkele steun te geven, ook geen economische. Want hoe lofwaardig de inspanningen van de Regering ook zijn om via internationale organen zoals de VN en diens Commissie voor de Rechten van de Mens de problemen van habeas corpus en amparo aan de orde te stellen, dit sluit niet uit, dat de Nederlandse investeringen in Argentinië rustig doorgaan. Nederland is zelfs de grootste buitenlandse investeerder daar en een belangrijk importeur van Argentijnse producten.

Ik beschouw het dan ook als een volledige ontkenning van een mensenrechtenbeleid, dat er nu een exportvergunning voor levering van militair materieel van Holland Signaal via West-Duitsland (misschien ook rechtstreeks aan Argentinië) wordt gegeven. (Ik wijs op de antwoorden op mijn schriftelijke vragen, Aanhangsel van de Handelingen, blz. 524 en 525). Ik vermag niet in te zien, dat een militair dictatoriaal regime, dat op systematische wijze de mensenrechten schendt, dat met Chili in een sluimerend militair conflict inzake het Beaglekanaal is verwickeld, dat achter de schermen steun heeft verleend aan de militaire coup in Bolivia, dat een militaire dictatuur dus, die op binnenlands en buitenlands gebied een agressieve en repressieve politiek voert niet anders dan ten goede militair materieel kan aanwenden, voor zover dat überhaupt kan trouwens. Er is naar mijn mening een directe relatie tussen systematische schending van de mensenrechten, dictatuur en militaire, agressieve buitenlandse politiek. Ik zou daarover dan ook een uitspraak van de Kamer willen vragen.

Motie

De Voorzitter: Door het lid Van der Spek wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

kennis genomen hebbende van het besluit van de Regering, uitvoervergunningen aan de HSA BV te Hengelo te verlenen ten behoeve van de export van militair materieel, dat in 6 fregatten en 6 onderzeeboten, die voor Argentinië zijn bestemd, wordt ingebouwd;

van mening, dat er sprake is van een ernstige en stelselmatige schending van de mensenrechten in Argentinië;

van mening, dat deze wapenlevering bijdraagt aan de handhaving van de positie van het Argentijnse regime, dat verantwoordelijk gesteld moet worden voor deze schending van de mensenrechten;

verzoekt de Regering, de verleende exportvergunningen in te trekken,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 57 (16400-V).

De Heer **Van der Spek** (PSP) Mijnheer de Voorzitter! Ik heb maar twee voorbeelden genoemd van landen, die volgens de nota 'de rechten van de mens in het buitenlandse beleid' extra aandacht van de Regering zouden behoren te krijgen. Ik heb tijdens de commissievergadering van maart 1980 deze nota toegejuicht, omdat zij 'helder, informatief en dikwijls onthullend eerlijk' was. Ik merk echter, dat de beleidsdaden van de Regering, of het nu middelen, beleidslijnen of doelstellingen inzake het mensenrechtenbeleid zijn, ernstig in gebreke blijven. De Minister heeft evenwel aangekondigd in zijn brief van 30 september, dat de laatste hand wordt gelegd aan de redactie van een wetsontwerp betreffende een adviescommissie in zake de rechten van de mens en het buitenlandse beleid.

Ik wil graag weten, of dit wetsontwerp spoedig is te zien, en wel vóór de a.s. verkiezingen. Het is inmiddels twee jaar geleden, dat de nota van de Minister is verschenen en een jaar geleden, dat de Kamer met overgrote meerderheid de motie-Scholten/Brinkhorst (15571, nr. 21) aannam, waarin om een zodanige organisatie van het departement van Buitenlandse Zaken werd gevraagd, dat er een actief, consistent en stimulerend mensenrechtenbeleid kon worden gevoerd.

Hoewel in de memorie van toelichting nu een apart hoofdstuk is gewijd aan de rechten van de mens, wat ik ook toejuich, mis ik daarin een evaluatie van het gevoerde beleid. Er wordt alleen een opsomming van concrete stappen gegeven. Maar alleen op basis van een evaluatie is het mogelijk te bepalen, of in een volgende periode van beleid de druk op landen, die mensenrechten schenden, moet worden vergroot, gelijk gehouden of misschien zelfs verminderd.

Ik wil dan ook graag van de Minister een evaluatie van het gevoerde beleid horen. Vooral ben ik benieuwd naar de relatie, die de Minister, al evaluerende, legt tussen enerzijds de doelstellingen om het welzijn van het koninkrijk te bevorderen, dat wil zeggen, het verkopen van Nederlandse producten en diensten aan en het doen van investeringen in het buitenland te bevorderen en anderzijds een rechtvaardige en vreedzame wereld te bevorderen. Met andere woorden: wat is de relatie tussen het politiek-economische buitenlandse beleid en het mensenrechtenbeleid? Deze twee doelstellingen worden naast elkaar gezet, maar een samenhang in de praktijk zie ik niet.

In de nota over de rechten van de mens stelt de Minister dat de bevordering van die rechten een belangrijke doelstelling is, die echter niet mag bijdragen tot een onaanvaardbare schade aan andere waarden en belangen. Waar ligt voor de Regering de grens voor dat onaanvaardbare? Wat is eigenlijk onaanvaardbaar? Anders gezegd: is het aanvaardbaar om door te gaan met het bevorderen van de economische relaties met een land dat overgaat tot, of bezig blijft met het systematisch schenden van de mensenrechten?

De Verenigde Staten hebben een nieuwe president, die bij zijn installatie verklaard heeft: 'Wij zijn een te grote natie om ons te beperken tot kleine dromen.' Bruut imperialisme wordt hier in poëtische woorden tot een heldendaad. De militaire hulp aan El Salvador is door de V.S. hervat. De economische hulp aan Nicaragua is in verband met El Salvador stopgezet. De kritiek op Sovjet-Rusland wordt door de nieuwe president tot het al te simpele niveau van goed en kwaad verlaagd, zoals dat in westerns gebruikelijk is. SALT II wordt niet geratificeerd. Dit zijn enkele voorbeelden van een te verwachten en al tot uitvoering komende Amerikaanse buitenlandse politiek, die gekenmerkt dreigt te worden door een fervent anti-communisme en openlijk neo-kolonialisme, beide gestoeld op een heerszuchtig militarisme. Tegen zo'n politiek behoort de Regering stelling te nemen. Nederland moet zich niet met die politiek associëren. Wij moeten een onafhankelijke koers varen. Dit moet tot uiting komen in onder andere kritiek op de VS als deze een beleid voeren dat blijk geeft van zo'n heerszuchtig militarisme. Ik meen dat dit in de kwestie van de hervatting van de militaire leveranties aan de junta van El Salvador onomstotelijk vaststaat.

Van der Spek

De VS willen hier koste wat het kost hun politieke en militaire hegemonie handhaven tegenover de bevrijdende krachten van de overgrote meerderheid van de bevolking van El Salvador. Door Amerikaanse hulp wordt de volksofstand daar bloedig neergeslagen. Ik wil dan ook een uitspraak van de Kamer vragen, waarin de Regering wordt gevraagd om bij de regering van de VS te protesteren tegen de hervatting van de militaire leveranties.

Zo'n motie – andere koek dan de motie van de leden Gualthérie van Weezel en Scholten – getuigt van dezelfde gedachtegang die is verwoord in de resolutie van de Algemene Vergadering van de VN, die onlangs met Nederlandse steun werd aangenomen en waarin gesteld wordt dat de levering van wapens en de verlening van andere militaire hulp aan El Salvador er toe leidt dat de situatie in dat land verslechtert en waarin de regeringen worden opgeroepen, af te zien van de levering van wapens en andere militaire hulp aan El Salvador in de huidige omstandigheden. Zoals blijkt uit een document van het aartsbisdom van San Salvador, is de militaire hulp van de VS in feite nooit stopgezet.

Tijdens die zogenaamde stopzetting werden 10 gepantserde jeeps geleverd, gevechtshelicopters onderhouden en Salvadoriaanse piloten getraind. Na de zogenaamde stopzetting is de militaire hulp alleen maar uitgebreid, onder andere met extra heli-copters, met geld voor militaire trainingen, met piloten, vrachtwagens, uniformen, granaten en pantserwagens.

Dat alles ter ondersteuning van een oligiarchie, waarin 2000 families 50% van het nationale inkomen opstrijken, 200 families 40% van de grond in bezit hebben, het werkloosheidspercentage 40 is, het minimum loon f 1 per uur is, $\frac{3}{4}$ van de kinderen aan ondervoeding lijdt en meer dan 50% van de bevolking in krotten woont. Als de Regering hier en nu een actief en stimulerend mensenrechtenbeleid wil voeren, dan is het wel door te protesteren bij Amerikaanse regering tegen de hervatting van de militaire leveranties aan de junta van El Salvador, een land waarvan de VS denken dat het een deel van hun Midden- en Zuid-Amerikaanse achtertuin vormt, waarin ze kunnen doen en laten wat ze willen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Van der Spek wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de hervatting van militaire leveranties door de VS aan de junta van El Salvador er toe zal leiden, dat de toestand in dat land verslechtert;

overwegende, dat de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties de Regeringen opgeroepen heeft in de huidige omstandigheden af te zien van de levering van wapens en van de verlening van andere militaire hulp aan El Salvador;

dringt er bij de Regering op aan, bij de Regering van de Verenigde Staten te protesteren tegen deze hervatting van de militaire leveranties,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 58 (16 400–V).

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! De Verenigde Staten zijn niet alleen te bekritisieren vanwege hun buitenlandse beleid. Ook de veronachtzaming van de mensenrechten en van de rechten van minderheden in het binnenland is betreurenswaardig. Ik doel op de schending van de rechten van de Indiaanse bevolking. Deze rechten vloeien voort uit tal van verdragen. De minachting voor de Indiaanse mens en zijn cultuur is overduidelijk aangetoond op het vierde Russell-tribunaal dat in november in Rotterdam werd gehouden. De conclusies van het tribunaal laten geen twijfel toe over het algemene karakter van de schending van deze rechten van deze volkeren, niet alleen in de VS, maar ook in Canada en in Latijns-Amerikaanse landen. Ik wil de Regering stimuleren in het verwerkkelijken van haar doelstelling, de mensenrechten in de wereld te doen waarborgen, door het indienen van een motie, waarin de Regering wordt gevraagd om via haar vertegenwoordiger in de VN-commissie voor de rechten van de mens, welke binnenkort in Geneve bijeen komt, de zaak van de Indiaanse volken te bepleiten.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Spek, Bischoff van Heemskerck en Van den Bergh wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

kennis genomen hebbende van de verklaringen en getuigenissen voor het

vierde Russell-Tribunaal inzake de rechten van de Amerikaanse Indianen, dat in november 1980 in Rotterdam gehouden werd;

verontrust over de grove en voortdurende schending van elementaire mensenrechten van de Indianen;

kennis genomen hebbende van de oproep tijdens dit tribunaal gedaan, hiertrent actie te ondernemen;

verzoekt de Regering, het lot van de Indianen op het Amerikaanse continent in de eerstkomende zitting van de Commissie voor de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties aan de orde te stellen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 59 (16 400–V).

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! De tijd ontbreekt om enige woorden aan de olieboycot van Zuid-Afrika te wijden. Ik ga echter ervan uit dat de Regering binnenkort met een aparte brief hierover komt, waarin zij uiteenzet hoe het met haar sonderingen in het buitenland is gesteld en of zij tot een olieboycot wil overgaan. Ik hoor graag van de Minister of deze brief spoedig is te verwachten.

Vlak achter elkaar gaven twee krantekoppen verschillende waarderungen weer van het beleid van de Minister van Buitenlandse Zaken. Trouw schreef op 29 januari jongstleden: 'De definitieve afgang van een minister van Buitenlandse Zaken'. NRC/Handelsblad meldde twee dagen later: 'Ik geloof dat het heel goed gaat op het ogenblik'. Dit zijn twee totaal verschillende opvattingen over het beleid van deze Minister, een meer objectieve en een uiterst subjectieve. Ik houd het op het objectieve artikel van Trouw.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de behandeling van:
Hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken) van de rijksbegroting voor 1981, voor zover betreft het NAVO-gedeelte (16 400-V);

hoofdstuk X (Defensie) van de rijksbegroting voor 1981, voor zover betreft het NAVO-gedeelte (16 400-X).

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! In zijn afscheidsrede tot het Amerikaanse volk enkele weken geleden betoogde president Carter dat de risico's van een atoomoorlog niet waren verminderd, maar waren gegroeid.

Het is vreemd dat deze waarschuwing van een man, die vier jaar lang in het NAVO-bondgenootschap de centrale verantwoordelijkheid voor het nucleaire beleid heeft gedragen, zo weinig aandacht heeft gekregen. Er is helaas weinig reden om zijn stelling in twijfel te trekken. Terecht wees de president op het voortgaan van de kwalitatieve en kwantitatieve atoomrace en terecht wees hij op de dreigende uitbreiding van het aantal landen, dat zelfstandig over de inzet van atoomwapens kan beslissen. Wie kan ontkennen dat de president gelijk had, toen hij zei dat de eerste uren van een totale atoomoorlog meer slachtoffers zouden vergen dan alle oorlogen in de geschiedenis tezamen?

Tegen deze achtergrond is inspanning van alle krachten om tot een sneller en verderreikend resultaat in het wapenbeheersingsproces te geraken in de meest letterlijke zin van levensbelang voor de hele mensheid. De werkelijkheid is echter anders. Het wapenbeheersingsproces dreigt verlamd te raken.

Anderhalf jaar geleden werd na 7 jaar onderhandelen in Wenen het SALT-II verdrag getekend. Het was een verre van ideaal verdrag, omdat het weliswaar grenzen stelde aan de verdere groei van de strategisch-nucleaire bewapening, maar geen drastische reductie daarvan tot stand bracht. Het bracht een grotere stabiliteit in de nucleaire belans, omdat het voor ieder van de twee supermogendheden de kansen verminderde om een beslissend voordeel in de nucleaire race te behalen. Het verdrag vormde bovendien de onontbeerlijke vertrouwensbasis om tot verderreikende afspraken te geraken ter beperking van de strategisch-nucleaire bewapening in het kader van SALT-III.

Kissinger, bepaald geen duif en zeker geen onverdeeld bewonderaar van het verdrag, wees in zijn getuigenis in de senaatscommissie van buitenlandse zaken erop dat het uitblijven van ratificatie van SALT-II 'a disruptive effect on East-West relations' zou hebben. Zijn waarschuwing heeft niet mogen baten. SALT-II is bedolven onder de conservatieve vloedgolf, die Amerika het afgelopen jaar heeft overspoeld.

De hoop is nu gevestigd op 'heronderhandelingen'. Maar hoe realistisch is die hoop? Om te beginnen lijkt het wel zeker dat het nog wel enige tijd zal duren voordat Amerika daarvoor gereed is. De nieuwe Amerikaanse minister van defensie, Weinberger, sprak van 'een goede zes maanden na het aantreden van de nieuwe regering'. En de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken, Haig, sprak van de noodzaak van 'a dramatic improvement in our posture before reviving SALT-negotiations'. Hij bedoelde daarmee te zeggen dat Amerika eerst beslissingen zou moeten nemen over de toewijzing van nieuwe middelen ter versterking van het strategisch nucleaire potentieel, alvorens de dialoog te hervatten.

Maar ook als de heronderhandelingen zullen zijn begonnen – ik neem nu maar aan dat de Sovjet-Unie daartoe bereid is, hoewel ook daarover geen volledige duidelijkheid bestaat – lijkt het uitgesloten dat een spoedig resultaat realiseerbaar zal blijken te zijn. Dat zou misschien denkbaar zijn geweest als het om enkele 'cosmetische' veranderingen ging. Maar in zijn eerste persconferentie als president verklaarde Reagan dat hem een heel ander 'verdragspatroon' voor ogen staat.

Het doel zou niet moeten zijn het stellen van grenzen aan de groei van de strategisch-nucleaire bewapening, maar afspraken over de beperking daarvan. Dat is op zichzelf een prachtige doelstelling, zeker. Maar als dit gepaard gaat met de verwerping van een al afgesloten verdrag, dat nu juist de grondslag en de vertrouwensbasis zou moeten vormen voor dergelijke onderhandelingen, dan komt de zaak in een geheel ander daglicht te staan. Dan moet men vrezen, dat het jaren gaat duren alvorens opnieuw een SALT-akkoord tot stand komt. Ja, men moet zelfs betwijfelen of het kan worden bereikt, als de president in zijn persconferentie ook aankondigt dat hij voorstander is van 'linkage', koppeling.

Anders gezegd: in de SALT-onderhandelingen zal ook moeten meespelen het gedrag van de Sovjet-Unie op andere gebieden dan dat van de wapenbeheersing. Nu heeft ongetwijfeld de Sovjet-Unie het nodige gedaan om het internationale klimaat te bederven; Afghanistan en de druk op Polen zijn daarvan de meest recente voorbeelden; en uiteraard zullen conflicten op andere terreinen het klimaat van het wapenbeheersingsoverleg ongunstig beïnvloeden. Echter, een koppeling, zoals Reagan die legt, kan ertoe leiden

dat een onderhandelingsresultaat, toch al zo moeilijk te realiseren, tot Sint Juttemis kan uitblijven. Dat is dan ook precies de reden waarom Carter en Vance de gedachte van een dergelijke koppeling steeds hebben afgewezen.

Uit de woorden van Reagan over de koppeling zou men bijna de indruk kunnen overhouden dat de nieuwe president een akkoord over beheersing van de strategisch-nucleaire bewapening als een eenzijdig voordeel voor de Russen ziet. Het ligt meer voor de hand, het als een zaak van gemeenschappelijk belang voor Russen en Amerikanen te zien – sterker nog: als voor de hele wereld onontbeerlijk om het atoomgevaar te beteugelen, waarbij wij vooral ook niet moeten vergeten dat elke verdere verticale proliferatie de kansen vermindert om verdere horizontale proliferatie te voorkomen. Het uitblijven van overeenstemming op de Toetsingsconferentie over het Non-proliferatie verdrag in de afgelopen zomer is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de wrevel van de niet-nucleaire landen over de voortgaande nucleaire race tussen de twee supermogendheden.

Sinds het Harmci-rapport door de NAVO werd aanvaard, waren de centrale doelstellingen van het bondgenootschap enerzijds handhaving van een effectief systeem van collectieve verdediging, anderzijds het nastreven van ontspanning, waarbij steeds meer het accent kwam te vallen op wapenbeheersing.

Het optreden van de nieuwe Amerikaanse regering doet het vermoeden rijzen dat het accent wordt verschoven naar het opbouwen van militaire sterkte, terwijl de wapenbeheersing op de achtergrond dreigt te raken, althans zolang een versterking van Amerika's militaire kracht niet is verzekerd. In republikeinse kring is bij herhaling betoogd dat wapenbeheersingsovereenkomsten in wezen een codificatie waren van bestaande krachtsverhoudingen, dat deze krachtsverhoudingen thans ongunstig zouden zijn voor de Verenigde Staten, en dat daarom wapenbeheersingsoverleg pas weer echt interessant voor Amerika lijkt te worden als de machtsbalans ten nadele van de Sovjet-Unie is verschoven.

Als dit Amerikaans regeringsbeleid zou worden, dan dreigen de komende jaren in het teken komen te staan van een opgevoerde bewapeningsrace. Een dergelijke gevaarlijke ontwikkeling moet worden voorkomen. Van de

Van der Stoel

Regering verlang ik de uitdrukkelijke verzekering dat zij zich in NAVO-verband tegen een dergelijke opstelling zal verzetten, en zich tot het uiterste zal inspannen om te verzekeren dat al het mogelijke wordt gedaan om de wapenbeheersingsdialoog tot een succes te maken. Dit kan en mag niet wachten.

Mijnheer de Voorzitter! De dood van het SALT-II-verdrag, zoals dit in Wenen in juni 1979 is ondertekend, heeft ook verreikende consequenties voor het regeringsstandpunt over de modernisering van kernwapens en de eventuele plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied.

Op 12 december 1979 verklaarde Nederland in de NAVO-raad dat Nederland ervan uitging dat ten tijde van haar definitieve besluitvorming ter zake, in december 1981, het SALT-II-verdrag zou zijn geratificeerd. De Minister-President kwam enige dagen later in de Kamer vertellen dat de Regering alleen niet over ratificatie als voorwaarde voor eventuele plaatsing had willen spreken, omdat President Carter haar had verzekerd dat een dergelijke formulering een ongunstig effect zou kunnen hebben op de bereidheid van de Senaat tot ratificatie.

In antwoord op schriftelijke vragen over het Nederlandse standpunt in de moderniseringskwestie liet de Regering op 18 december 1979 weten: 'De relatie die de regering legt tussen ratificering van het SALT-II-verdrag en de uitvoering van de afspraken die zijn of worden gemaakt in het kader van het LRTNF-moderniseringsprogramma zijn bekend'.

Nog duidelijker wordt het regeringsstandpunt verwoord in een verslag van een mondeling overleg op 4 december 1979. Daar heet het: 'Tijdens de NPG-vergadering heeft de Minister van Defensie duidelijk gemaakt dat een eventuele beslissing van Nederland tot deelname aan de modernisering zal vervallen als SALT II niet geratificeerd zal worden'.

Ook het CDA heeft in tal van uitspraken het nauwe verband tussen het lot van SALT II en het eigen standpunt inzake de moderniseringskwestie beklemtoond. Ik citeer de heer Frinking op 7 november 1979: 'Zonder SALT II kan een evenwichtige besluitvorming over verdere wapenbeheersing en modernisering van middellange-afstands-wapens niet geloofwaardig zijn.'

Zijn fractievoorzitter, de heer Lubbers, liet in het kamerdebat van 19 december 1979 tot tweemaal toe blijken dat weliswaar door uitstel van de rege-

ningsbeslissing tot december 1981 de zaak minder acuut was geworden, maar dat toch voor zijn fractie gold dat goedkeuring van SALT-II voorwaarde voor medewerking van zijn fractie aan de besluitvorming zou zijn.

Toen SALT II in de Amerikaanse Senaat vastliep, heeft Bondskanselier Schmidt in de zomer van het afgelopen jaar een reis naar Moskou ondernomen om te proberen toch de deur te openen naar overleg over wederzijdse beperking van middellange-afstands-raketten in Europa, zoals in het NAVO-besluit van 12 december 1979 voorgesteld. En inderdaad is het hem gelukt de weg te banen naar exploratoire besprekingen over deze zaak in de herfst van het vorig jaar. Maar de Sovjet-Unie heeft wel steeds gesteld dat eventuele resultaten van dit overleg pas betekenis zouden krijgen op grondslag van een goedgekeurd SALT-verdrag. Met andere woorden: zolang een SALT-akkoord er niet komt – en of het er komt is onzeker, en zo het er komt, kan het vele jaren duren – blijft het overleg over wederzijdse beperking van middenafstands-raketten in Europa in de lucht hangen.

Het NAVO-moderniseringsbesluit bevatte twee centrale elementen: het besluit tot productie en plaatsing en het besluit tot aangaan van wapenbeheersingsoverleg. Aan dit tweede onderdeel heeft de Regering zich vooral vastgeklampt. Maar door de ontwikkelingen rond SALT II is deze tweede pijler van het moderniseringsbesluit geheel ondermijnd. De bodem is onder het regeringsstandpunt van 12 december 1979 weggeslagen. Van een evaluatie van wapenbeheersingsoverleg in december van dit jaar, zoals in deze standpuntbepaling voorzien, kan geen sprake zijn. Op zijn allergeunstigst zullen dit jaar enige verdere verkennende besprekingen plaatsvinden. Maar een evaluatie van kansen en mogelijkheden van het overleg zal in december niet mogelijk blijken te zijn.

Inmiddels dreigt zich een nieuwe complicatie rond het SALT-proces af te tekenen. Eén van de belangrijkste onderdelen van het SALT-verdrag was het akkoord tot beperking van het aantal z.g. antiraket-raketten tot hooguit twee verdedigingsgordels. Een wapenwedstrijd op het terrein van defensieve raketten werd op deze wijze nog net tijds voorkomen, althans in het begin gesmoord. Maar het verdrag dient wel om de vijf jaar te worden verlengd. In 1982 zou een dergelijk verlengingsbesluit weer moeten vallen, maar de nieuwe Amerikaanse regering schijnt te aarzelen om tot een dergelijke verlenging over te gaan. Ik zou de

Regering willen vragen in NAVO-consultatie ter zake een krachtig pleidooi vóór voortzetting van het z.g. ABM-verdrag te voeren en zich tegenstander van opzegging te verklaren.

Nadat president Carter had besloten niet verder te gaan dan de productie van componenten van het zg. ERBB-wapen – dus het neutronenwapen – lijkt nu de nieuwe Amerikaanse regering te gaan overwegen tot productie daarvan over te gaan en met de Europese bondgenoten te overleggen over de invoering daarvan in Europa. Een dergelijk voornemen, dat geheel aansluit bij het republikeinse verkiezingsprogramma, is gisteren door de Amerikaanse minister van defensie Weinberger aangekondigd.

Mijn fractie heeft van dit voornemen met zeer grote zorg kennisgenomen. Wij achten invoering van het neutronenwapen in Europa onaanvaardbaar, onaanvaardbaar, omdat op deze wijze de grenslijn tussen conventionele en nucleaire wapens wordt vervaagd, onaanvaardbaar, omdat op deze wijze de nucleaire drempel dreigt te worden verlaagd, onaanvaardbaar ook, omdat het voornemen tot invoering van dit wapen alleen maar kan werken als een splijtzwam in het bondgenootschap. Deze weg kunnen en mogen wij niet opgaan.

De Kamer heeft reeds op 7 maart 1978 uitgesproken (de motie-Terlouw) dat productie van het neutronenwapen ongewenst is. De Regering is aanzienlijk minder duidelijk geweest. Weliswaar heeft de Regering op 6 februari 1980 in antwoord op vragen van mijn fractiegenoten Stemerding, De Vries en Roethof laten weten dat het beleid van de Regering erop gericht blijft, invoering van ERBB-ladingen bij de NAVO-strijdkrachten te voorkomen, maar in een notitie van 19 oktober 1978 heet het (ik citeer): 'dat invoering van het wapen moet worden voorkomen door het in te brengen in het proces van wapenbeheersing'.

Dit standpunt staat ons niet aan, want dat houdt in dat, mocht onverhoopt het wapenbeheersingsoverleg mislukken, de weg openligt voor invoering van het neutronenwapen. Ons standpunt is een ander. Wij menen dat de NAVO autonoom moet beslissen niet tot invoering over te gaan, omdat dit onverantwoord nucleair beleid zou zijn en omdat dit in flagrante tegenspraak zou zijn met het door Nederland verdedigde standpunt dat de rol van de kernwapens moet worden teruggedrongen. Nieuwe technologische ontwikkelingen geven meer mogelijkheden tot bestrijding van tankconcentraties met conventionele middelen. Deze weg moet worden ingesla-

Van der Stoel

gen, niet die van invoering van het neutronenwapen.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is van mening dat, nu het spook van het neutronenwapen weer opdoemt, zo spoedig mogelijk een duidelijk Nederlands standpunt moet worden ingenomen. Deze zaak is in het bondgenootschap genoeg bestudeerd. De argumenten pro en contra zijn gewisseld en naar onze overtuiging zijn de gevaren van een dergelijk wapen doorslaggevend. Het is tegen deze achtergrond dat mijn fractie een motie ter zake voorstelt, namens de CDA-fractie medeondertekend door de heer J. J. P. de Boer en namens de fractie van D'66 door de heer Brinkhorst.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Van der Stoel, J. J. P. de Boer en Brinkhorst wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

kennisgenomen hebbende van de verklaring van de Amerikaanse Minister van Defensie, dat de Verenigde Staten overwegen tot produktie van het ERRB-wapen en invoering daarvan in Europa over te gaan en hieromtrent met de Europese NAVO-partners overleg te willen voeren;

overwegende, dat de introductie van dit wapen de grenslijn tussen nucleaire en conventionele wapens vervaagt en de atoombrem dreigt te verlagen;

herinnerend aan haar uitspraak van 7 maart 1978, dat produktie van het neutronenwapen ongewenst is (gewijzigde motie-Terlouw, 14 953, nr. 5);

nodigt de Regering uit, zich in het bondgenootschappelijk overleg op het standpunt te stellen, dat:

- niet tot invoering van het ERRB-wapen moet worden overgegaan;
- Nederland niet bereid is dit wapen in de Nederlandse strijdkrachten te introduceren,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 60 (16 400-V en X).

De heer **Ploeg** (VVD): Toen de heer Van der Stoel bewindsman was, deed hij aan de Kamer een notitie toekomen, waarin stond, dat het neutronenwapen niet geïsoleerd moest worden

bekeken. Moet ik naar aanleiding van de ingediende motie constateren, dat hij op dit moment een andere visie heeft?

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Neen. Die zaak is uit-en-ter-na bekeken en bestudeerd. Als bewindsman heb ik bij allerlei NAVO-consultaties de bezwaren op een rijtje gezet. De heer Stermerdink heeft dat ook gedaan. Naar onze mening zijn die bezwaren nog steeds doorslaggevend voor de afwijzing van dit wapen. Uiteraard is het wenselijk de gehele nucleaire problematiek nauwkeurig te bestuderen. Dit wapen is grensvervagend en leidt tot verlaging van de nucleaire drempel. Dat is voor ons de reden dit wapen af te wijzen.

De heer **Ploeg** (VVD): Als bewindsman trok u die conclusie niet.

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Het spijt mij, dat niet na enkele jaren de codes van Buitenlandse Zaken kunnen worden vrijgegeven. De heer Ploeg zou daaruit kunnen lezen, dat ik eind september/begin oktober 1977 aan de toenmalige Amerikaanse bewindsman de heer Vance zeer uitdrukkelijk heb meegedeeld, dat ik overwegende en doorslaggevend bezwaren had tegen invoering van het neutronenwapen.

De heer **Mommersteeg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! U geeft een redenering, die erop duidt dat er een gevaar is verbonden aan de militaire besprekingen annex de industriële top. Vormt dit niet een argument te meer om juist binnen de Tien het EPS-overleg verder te ontwikkelen en daarbij ook de internationaal-politieke aspecten van de veiligheidsproblematiek te betrekken?

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Voor die gedachtengang zijn veel argumenten aan te voeren. Daarnaast is echter evenzeer noodzakelijk dat de consultatie van alle NAVO-leden wordt versterkt. Dat lijkt mij een noodzakelijk complement maar ik neem aan dat de heer Mommersteeg dat niet bestrijdt.

Ik kom nu tot de kwestie van de chemische wapens. Verontrust door het groeiende aantal chemische wapens in de strijdkrachten van het Warschaupact, heeft de opperbevelhebber van de NAVO-strijdkrachten in Europa, Generaal Rodgers, gepleit voor de invoering van binaire wapens in het Europese NAVO-gebied. In Amerika is bovendien het besluit genomen om een proeffabriek voor de vervaardiging van deze wapens tot stand te brengen.

Mijnheer de Voorzitter! Het laatste waaraan wij in Europa behoefte hebben is de toevoeging van een chemische bewapeningsrace aan de reeds bestaande nucleaire race. Daarom dienen alle krachten te worden geconcentreerd op het welslagen van het overleg in Genève over de uitbanning van chemische wapens. Daarbij zou met name een soepeler houding van de Sovjet-Unie ten aanzien van het vraagstuk van de verificatie van essentieel belang zijn. Van invoering van binaire wapens in West-Europa mag echter geen sprake zijn.

Ik vraag uitdrukkelijk de verzekering van de Regering dat zij, als het niet lukt Amerikaanse produktie van deze wapens te voorkomen, in NAVO-verband met kracht zal pleiten voor het niet-invoeren van deze wapens in het Europese NAVO-gebied en bovendien duidelijk zal maken dat van opslag van deze wapens op Nederlands grondgebied of invoering bij Nederlandse strijdkrachten geen sprake kan zijn. Mocht ik op dit punt geen bevredigend antwoord van de Regering ontvangen, dan overweeg ik een motie ter zake in te dienen.

Een enkel woord ook over de aanpassing van de Amerikaanse nucleaire strategie (*presidentieële richtlijn nr. 59*). De regeringsnotitie, die ons hierover heeft bereikt, valt opnieuw op door het uitblijven van enigerlei kritiek hieromtrent. Kennelijk is de voornaamste drijfveer van de Amerikaanse Regering geweest de vrees dat de Sovjet-Unie bezig is een nucleair vermogen op te bouwen dat haar in staat zou stellen om als overwinnaar te voorschijn te komen in een beperkt nucleair conflict. Afgezien van de vraag of de Sovjet-Unie inderdaad dit vermogen heeft, lijkt het echter onverstandig de Sovjet-Unie te volgen op de weg die zij lijkt te zijn ingeslagen. Onvermijdelijk dreigt deze zwenking in de Amerikaanse nucleaire strategie ertoe te leiden dat een nog groter accent komt te liggen op de nucleaire bewapening, terwijl juist een verschuiving naar conventionele bewapening geboden zou zijn.

Het gevaar moet ook niet worden onderschat dat in de perceptie van de Sovjet-Unie deze nieuwe presidentieële richtlijn overkomt als de aankondiging van het voornemen tot het opbouwen van een 'first-strike capability'. Ook al zou deze perceptie onjuist zijn, dan kan toch het ontstaan daarvan een gevaarlijk element gaan vormen in de Oost-West-verhouding, zeker als het in de komende jaren, zoals helaas geenszins uitgesloten lijkt, tot een ernstige internationale crisis zou komen.

Van der Stoel

En ten slotte moet de vraag worden gesteld of de hele conceptie van een beperkte nucleaire oorlog ook in deze zin niet aanvechtbaar is, dat het beperkt blijven van een dergelijk conflict vrijwel uitgesloten lijkt.

De zojuist afgetreden Amerikaanse minister van Defensie Brown heeft duidelijk laten blijken dat de escalatie van een beperkt nucleair conflict tot een totale nucleaire oorlog hem waarschijnlijker voorkwam. Nederland zou, in plaats van presidentiële richtlijn 59 braaf op de voet volgen, in het NAVO-overleg nu juist moeten beklemtonen dat het accent bij de nucleaire strategie moet liggen op het vermogen van nucleaire wapens te weerhouden, en niet op het mogelijke gebruik daarvan.

Hoe gevaarlijk het introduceren van het begrip van een beperkt nucleair conflict is, blijkt uit een artikel in het Amerikaanse tijdschrift *Foreign Policy* van zomer 1980, waarin twee schrijvers onder het hoofdje 'Victory is possible' betogen dat 'the United States must possess the ability to wage nuclear war rationally', alsof a nuclear war rationally te voeren is.

Ik zeg niet dat dit het Amerikaanse regeringsbeleid is; ik meen wel dat presidential directive 59 het ontstaan van dergelijke gevaarlijke denkwijzen, gericht op het mogelijke gebruik van nucleaire wapens, in de hand werkt.

Een onderwerp, dat in Amerika ook steeds meer in de aandacht is komen te staan, is de mogelijke opbouw van een Amerikaanse militaire presentie in de Perzische Golf. De vraag wordt opgeworpen of, gezien het vitale belang van de Perzische Golf voor vooral de Westeuropese olietoevoer, ook niet enkele Europese bondgenoten hun bijdrage daaraan zouden moeten leveren. De VVD blijkt dit, als ik haar verkiezingsprogramma goed heb begrepen, voor wat de Nederlandse zeestrijdkrachten betreft, bevestigend te willen beantwoorden. Onzerzijds willen wij geenszins het vitale belang van een ongestoorde doorvaart onderschatten, maar deze VVD-formule wijzen wij van de hand.

De heer **Ploeg** (VVD): Ik kom er straks op:

De heer **Van der Stoel** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wij menen dat de stabiliteit van dit gebied primair met politieke middelen moet worden gewaarborgd en dat de opbouw van een Westelijke militaire presentie eerder destabiliserend zou kunnen werken.

Wij hebben voor deze opvatting bij-

val gekregen uit een onverwachte hoek, nl. van de zijde van de nieuwe Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Haig, die in een hoorzitting van de Senaat verklaarde: 'One of the great problems of talking glibly about an American presence in the Persian Gulf area is that it could have precisely the opposite consequences that we are seeking. It could unite so-called radical Arab states against us in a way that I think would be counterproductive'.

Aan de Regering zou ik de vraag willen stellen of zij de verzekering kan geven dat zij afwijzend staat tegen de gedachte van het zenden van Nederlandse vlootten naar de Perzische Golf en bovendien zich op het standpunt zal stellen dat in deze regio vooral een politiek beleid moet worden gevoerd, gericht op grote stabiliteit. In dit verband denk ik in het bijzonder ook aan de noodzaak om eindelijk te komen tot een oplossing van het Palestijnse vraagstuk. Elke dag uitstel betekent grotere destabilisatie van het Midden-Oosten.

Vergeleken met enkele jaren geleden, is de internationale situatie aanzienlijk verslechterd. De Sovjet-Unie draagt daarbij een aanzienlijk deel van de verantwoordelijkheid, met name door de inval in Afghanistan en door het ook harerzijds bijdragen aan de voortzetting van de nucleaire race. Bijzonder verontrustend zijn de recente uitlatingen van Sovjet-zijde over de ontwikkeling in Polen. Solidariteit wordt gebrandmerkt als een contra-revolutionaire beweging, terwijl toch duidelijk is dat deze organisatie hervormingen wil in het kader van het bestaande communistische systeem, en niet een omverwerping daarvan. Het Westen wordt beschuldigd van inmenging in Poolse aangelegenheden, terwijl daarvoor geen sprake is.

De dreigende taal van de Sovjet-Unie tegen Polen vormt een schending van geest en letter van de Slotakte van Helsinki. Een Sovjet-interventie in Polen zou rampzalige consequenties hebben voor de Oost-West-verhoudingen. Het is goed dat daarop zowel in NAVO als in EPS-verband is gewezen. Aan de Regering zou ik willen vragen of nu eindelijk de voedselhulp aan Polen op gang is gekomen, zowel van Nederlandse kant als van de zijde van de overige lidstaten van de EEG, en of voldoende erop is gelet dat het probleem van de financiering deze leveranties niet verder vertraagt.

Voorts wil ik een opmerking over de conferentie in Madrid maken. Mijn fractie hecht het grootste belang aan

het tot stand komen van een Europese ontwapeningsconferentie, met als eerste fase het tot stand brengen van verderreikende en bindende vertrouwenwekkende maatregelen. Het Franse voorstel ter zake geeft hiervoor goede aanknopingspunten, en werd in het NAVO-communiqué van 1979 voor wat betreft de essentialia ondersteund. Kan de Regering meedelen of ook de nieuwe Amerikaanse regering deze ondersteuning geeft?

Ten slotte zou ik in meer algemene zin willen spreken over de verhouding Europa/Amerika, waarover de heren Mommersteeg en Brinkhorst in dit debat reeds belangwekkende opmerkingen hebben gemaakt. Mijn fractie stelt zich op het standpunt dat Nederland in de NAVO moet blijven en dat in beginsel een Amerikaans-Westeuropese samenwerking in het kader van het Atlantisch bondgenootschap kan bijdragen tot de stabiliteit van de internationale verhoudingen. Maar wel is voor ons wezenlijk dat het bondgenootschap de doelstelling van ontspanning naast collectieve verdediging blijft nastreven en dat de transatlantische dialoog geen eenrichtingsverkeer wordt.

De Europese landen zullen mede het NAVO-beleid moeten kunnen stemmen. In dit kader past ook het vasthouden aan de gelijkwaardigheid van de leden van het Bondgenootschap. Een conferentie als die op Guadeloupe, waar in een Brits/Frans/Duits/Amerikaans onderonsje in feite de grondslagen werden gelegd voor het moderniseringsbesluit van de NAVO, past niet in dit beeld. Een herhaling van Guadeloupe lijkt misschien minder waarschijnlijk, mede gezien de Italiaanse protesten. Maar wel dreigt het gevaar dat de periodieke economische topconferenties van Amerika, Japan, Canada, Frankrijk, de Bondsrepubliek, Groot-Brittannië en Italië een veiligheidscomplement krijgen.

Dit zou enerzijds een doorkruising betekenen van de op grondslag van gelijkwaardigheid plaatsvindende consultaties van alle NAVO-leden in het Brusselse verband, het zou ook een doorkruising kunnen betekenen van EPS-overleg, dat gezien de kortgeleden opnieuw gebleken voorkeur van de Franse president voor overleg tussen de Grote Vier binnen de Europese Gemeenschap toch al op de tocht staat. Dit is een hoogst alarmerende ontwikkeling.

Alvorens mijn betoog af te sluiten zou ik daarom de Minister van Buitenlandse Zaken willen vragen, welke stappen hij overweegt om het risico van een verdere ondergraving van de gelijk-

Van der Stoel

waardigheid van de leden van het bondgenootschap tegen te gaan. Heeft hij in de betrokken hoofdsteden van zijn bezorgdheid laten blijken? Heeft hij over deze kwestie wel eens in Benelux-kader gesproken? Gaarne zou ik hieromtrent opheldering ontvangen.

□

De heer **Stemerdink** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fractieleider van het CDA acht het in een recent artikel in Trouw 'wezenlijk, de totale defensie-inspanning op peil te houden'. Hij ziet niet in hoe het program van de PvdA nog geloofwaardig kan zijn in het bondgenootschap als het 'op elkaar stapelt':

- géén middellange afstandswapens;
- systematische afstoting van bestaande nucleaire taken;
- een forse vermindering van de defensiebegroting.

Ik betreur deze opstelling zeer. Het is geen kwestie van 'opeenstapelen'. Het zijn elementen van een beleid in samenhang gepresenteerd.

Als ik zoiets lees, vraag ik mij af, of de fractieleider van het CDA enig idee heeft van de werkelijk situatie. Heeft de CDA-fractie ooit een nota gepresenteerd, waarin wij haar ideeën kunnen terugvinden, zodat er een behoorlijke discussie mogelijk wordt? Heeft de geachte afgevaardigde de heer Lubbers enig idee van de werkelijke situatie? Ik geloof het niet als ik kijk naar zijn concrete opmerkingen over de Nederlandse krijgsmacht. Wij blijken plotseling 25 moderne fregatten te hebben; meer dan 200 moderne gevechtsvliegtuigen staan gereed.

Mijnheer de Voorzitter! Als hij de situatie in Nederland al niet kent wat mag men dan verwachten van zijn visie op de wereldsituatie?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Ik geloof dat de heer Stemerdink niet zo goed kan lezen. Mijn fractievoorzitter sprak over de situatie na uitvoering van de vigerende plannen.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ja, dat dacht u. Ik heb die tekst heel goed gelezen en ik handhaaf mijn conclusie, dat die getallen volstrekt fout zijn, een foute indruk wekken en wijzen op een gebrek aan kennis van zaken.

Mijnheer de Voorzitter! Hoe is nu de situatie in werkelijkheid?

In theorie is iedereen het erover eens dat op, welke manier ook tot stand gekomen, uiteindelijk beide machtsblokken tot wapenbeheersing en wapenbeperking dienen te komen.

Helmut Schmidt zei onmiddellijk na het bekend worden van de uitslagen van de verkiezingen voor de Bondsdag, dat ook de nieuwe Bondsregering op basis van 'Gleichgewicht' zou streven naar beheersing en beperking van de bewapening.

Wat betreft de beperking van de bewapening sprak Schmidt over een evenwicht op een zo mogelijk lager niveau.

Het gebruiken van het begrip 'evenwicht', de inhoud van wat verstaan wordt onder evenwicht, kan echter tot grote problemen aanleiding geven. Het gevaar is niet denkbeeldig dat om het begrip evenwicht hanteerbaar te maken in onderhandelingen, de onderhandelaars zich te zeer vastbijten in getallen, of het nu gaat om de getalsterkte van de wederzijdse strijdkrachten of om de aantallen vergelijkbare wapensystemen aan weerskanten.

Verhalen over partiële achterstanden doen al vlug de ronde en het gevaar is dan ook niet denkbeeldig dat evenwichtsdenken ook in de toekomst ontaardt in een voortzetting van de bewapeningsrace op nucleair en conventioneel gebied.

De uitkomst kan op een bepaald moment zijn dat theoretisch gesproken kan worden van wapenbeperking, maar dat het niveau waarop die wapenbeperking tot stand komt geen recht doet aan wat een normaal mens onder wapenbeperking verstaat.

Beter is dan ook te zeggen dat gepoogd moet worden zodanige maatregelen te treffen dat de stabiliteit niet wordt aangetast. Niet dat door het gebruik van een ander woord een bewapeningswedloop wordt voorkomen, maar stabiliteit is een ruimer begrip, maakt toetsing aan de hand van ruimere criteria mogelijk zoals geringe kans op oorlog, geringe mogelijkheid tot politieke afpersing op basis van ieders veiligheidsconceptie en de gevolgen van een oorlog.

Het meest eenvoudige en vaak gehanteerde denkmodel om de bewapeningswedloop te verklaren, is het actie-reactiemodel. Het ene land ontwikkelt een wapensysteem; het andere land zorgt ervoor ook zoiets in huis te krijgen (evenwichtsstreven). Suggestieve staatjes, waarin vermeld de jaren waarin de VS en de USSR de beschikking kregen over bepaalde wapensystemen, schijnen het bewijs te leveren voor het actie-reactiemodel. De VS lijken zo bekeken doorgaans de koplopers als het gaat om de actie; de Sovjet-Unie komt veelal naar voren als de volgende, reagerende partij.

Nu zal het ongetwijfeld wel zo zijn dat dit actie-reactiemodel werkt. Jammer genoeg is het bij lange na niet de hele waarheid. Jammer, omdat in dat geval 'slechts' nodig zou zijn de actie te staken om de reactie te voorkomen. De werkelijkheid is helaas wat ingewikkelder. Zowel in de VS als in de USSR zijn processen op gang gekomen, die zonder duidelijk te reageren op elkaars ontwikkelingen, ertoe hebben geleid dat er sprake is van een enorme opeenstapeling van nucleaire wapensystemen. Over de besluitvorming op nucleair gebied in de USSR is niet zoveel bekend. Met betrekking tot de VS ligt dat wat anders.

Wat opvalt bij de besluitvorming in de VS is dat beslissingen vaak per wapensysteem worden genomen, zonder weging van wat er al is en wat er op andere gebieden aankomt, gezien vroegere beslissingen. Een goed voorbeeld vormt de besluitvorming met betrekking tot de MX-raket.

Volgens de zienswijze van de VS zijn hun op het land gestationeerde intercontinentale raketten kwetsbaar geworden voor een aanval van de Sovjet-Unie. De kwestie die dan ter oplossing wordt voorgelegd is: hoe maken wij op het land gestationeerde raketten minder kwetsbaar/onkwetsbaar? En zelfs: hoe kunnen wij door eigen trefzekerheid te verhogen de Russische landraketten kwetsbaar maken? Terwijl de vraag zou moeten zijn, ook voor degenen die wel geloven in de afschrikkingstheorie: is het nodig de kwetsbare landsystemen te vervangen; kan nucleair in een overgangsfase niet worden volstaan met onderzeeboten en vliegtuigen? De laatste twee wapensystemen komen in ieder geval ter beschikking. De beslissingen zijn al genomen.

Toegeven aan pressiegroepen binnen het Pentagon door de politieke leiding (regering en Congress) leidt ertoe dat zonder enige noodzaak toch wordt gekozen voor het mogelijk maken van opties te land, ter zee en in de lucht. Helaas maakt het SALT II-verdrag, ook als het zou zijn geratificeerd, invulling van de MX-optie mogelijk. Het zou een doorbraak van grote betekenis zijn indien de VS alsnog zouden afzien van bouw en opstelling van de MX-raket. Niet dat dan gezegd kan worden dat de VS een principieel begin maken met het afwijzen van nucleaire systemen, maar binnen het kader van de huidige afschrikkingstrategie zouden de mogelijkheden eindelijk eens benut kunnen worden tot vermindering van de nucleaire bewapening te komen.

Stemerdink

Eenzelfde betoog kan worden opgezet voor de problematiek van de middellange afstandsrametten in Europa. In de eerste plaats staan reeds middelen ter beschikking – indien al gewenst – en in de tweede plaats kunnen de onder het SALT II-plafond aangeduide vliegtuigen met kruisrametten alle taken vervullen. Ook in het kader van welke strategie dan ook is het onnodig nog meer wapensystemen toe te voegen.

De enige mogelijkheid om deze opeenstapeling van wapensystemen aan Westerse kant te voorkomen is binnen de NAVO een fundamentele discussie te starten over het minimumniveau van kernwapens, waarnaar als tussenstap gestreefd moet worden. In beginsel is zo'n aanpak mogelijk op basis van de besluitvorming in de NPG in juni 1977.

De uitwerking is kennelijk op de lange baan geschoven, gezien de beslissing over te gaan tot het stationeren van 572 middellange afstandsrametten.

Incidentele beslissing na incidentele beslissing heeft als zeker resultaat een onverantwoorde opeenstapeling van nucleaire wapensystemen. Is er een lacune in een bepaalde visie? In een informatie-nota van het NIVV worden daar een aantal opmerkingen over gemaakt: 'Zoals reeds eerder opgemerkt heeft de Sovjet-Unie vanaf het begin van de onderhandelingen over de beperking van de strategische kernwapens de wens te kennen gegeven over de zg. FBS (de Amerikaanse bommenwerpers van het type F-111 en de aanvalsvliegtuigen van de vliegkampschepen) te willen spreken.

De zogeheten modernisering van de middellange afstandskernwapens in Europa (de mogelijke stationering van kruisvluchtwapens en Pershing II's) wordt door voorstanders nodig geacht vanwege een lacune in de koppeling tussen wapens voor het gevechtveld en strategische kernwapens aan NAVO-kant. Zoals bekend stellen de VS zich mede via hun nucleaire dreiging garant voor de veiligheid van West-Europa. Om deze dreiging geloofwaardiger te maken is er in en rond West-Europa een aantal Amerikaanse wapensystemen opgesteld, die wat hun bereik betreft Sovjet-gebied kunnen treffen en wel de bekende Amerikaanse F-111 bommenwerpers gestationeerd in Groot-Brittannië en een aantal Amerikaanse Poseidon-onderzeeërs, elk met 16 raketten aan boord, stuk voor stuk voorzien van vier kernkoppen.

De functie van deze wapens, het aanspouwelijk maken van de koppe-

ling tussen conventionele en strategische wapens, is nu in het geding gekomen.

Vraagtekens worden geplaatst bij het penetratievermogen (het vermogen om tot Russisch gebied door te dringen) van de bommenwerpers vanwege de dichte luchtverdediging van het Warschau Pact.

– de functies van wapens is ook in het geding gekomen door de dreiging van wat genoemd wordt de 'pre-launch survivability' met andere woorden kwetsbaarheid van vliegtuigen en hun bases voor aanvallen met SS-20 en Backfire).

Aangenomen dat de Amerikaanse F-111 niet voldoende is toegerust om door de Russische luchtafweer te komen dan had men – alvorens tot nieuwe raketten te besluiten – nog kunnen denken in twee andere richtingen:

a. de F-111 kan zodanig worden omgebouwd dat het mogelijk wordt de radarsystemen van het Warschau Pact hetzij te misleiden, hetzij deze te vernietigen met afstandswapens, al dan niet aan boord meegevoerd;

b. de F-111 kan worden vervangen door andere vliegtuigen, bij voorbeeld door de voor radar niet waarneembare toestellen die, zoals onlangs bekend werd, al in ontwikkeling zijn.

De vraag die dus onder ogen gezien moet worden, is of de NAVO voor de vervulling van één en dezelfde taak, de instandhouding van de koppeling, wel drie middelen nodig heeft: nieuwe raketten van tweeërlei aard en aangepaste of nieuwe vliegtuigen.

Mijnheer de Voorzitter! Voor- en tegenstanders van een afschrikingsstrategie zouden het erover eens moeten kunnen worden dat koste wat kost de soorten en aantallen nucleaire wapensystemen moeten worden vermindert! Hoe je er ook over denkt, men zal het erover eens moeten kunnen worden dat in ieder geval geen onnodige toevoegingen mogen plaatsvinden.

Mijnheer de Voorzitter! Los van het NAVO-gebeuren zijn er een aantal onafhankelijke ontwikkelingen. Vanwege de tijd moet ik kort zijn; het is uitvoerig te vinden in de NIVV-nota. De Franse kernmacht wordt gevormd door een vloot van vier nucleair voorgestuwde onderzeeboten met 16 raketten per onderzeeër. Een vijfde is in aanbouw. Voorts staan op het Plateau d'Albion 18 raketten opgesteld met een reikwijdte van 3000 km.

De Franse kernmacht bestaat verder nog uit bommenwerpers het type Mirage IV, Jaguar en Mirage IIIE 'dual-capable' jachtbommenwerpers (alsmede 5 regimenten met Plutonraketten met een bereik van 60 tot 120 km).

De Britse strategische kernmacht bestaat uit: 4 onderzeeboten, elk bewapend met 16 Polaris A3 raketten, en 48 Vulcan bommenwerpers.

Onlangs is aangekondigd dat de Polaris-raketten vervangen zullen worden door Amerikaanse Trident-raketten. De Vulcan-bommenwerpers zullen worden vervangen door de Tornadogagerbommenwerpers met een geringere afstands bereik.

Wat betreft de Engelse kernmacht zal ondanks de beslissing van de nieuwe minister van Defensie het Trident-programma voort te zetten de discussie over een goedkopere oplossing blijven doorgaan. Vijftientig miljard gulden versus 5 miljard; Trident versus Kruisraketten!

Is er een antwoord nodig op de SS-20? Fiscal Year 1981 zegt duidelijk dat er wel een zeker potentieel is, maar dat versterking noodzakelijk is. Minister Scholten dacht al weer enige tijd geleden in zijn onschuld, dat er helemaal niets was. Dat is niet juist. Fiscal Year zegt duidelijk dat er wel wat is, maar dat er een versterking nodig is.

Er wordt gesteld, dat de NAVO weliswaar geen land-based missiles heeft, maar 'the NATO can, however, rely on the UK's Polaris missiles and on certain strategic Poseidon warheads which the United States had committed to NATO.' De discussie gaat er dus niet om, of een antwoord op de SS-20 moet worden gevonden. De discussie zou moeten gaan over de vraag, of versterking nodig is.

Een lacune. Er zijn ook geluiden, dat het allemaal best meevalt. Aan beide zijden van de Atlantische Oceaan gaan die stemmen op. George Bundy, een voormalig Amerikaans veiligheidsadviseur, waarschuwde er tijdens een speech in het najaar van 1979 voor, dat men met de stationering van de nieuwe LRTNF in Europa de uiterste behoedzaamheid diende te betrachten.

De strategische bescherming van Europa was volgens hen net zo sterk of zwak als de Amerikaanse nucleaire garantie: welk soort wapens er door Amerika voor ingezet werden deed niet terzake. Volgens Bundy was de duurzame effectiviteit van de Amerikaanse garantie niet zo zeer afhankelijk van een strategische superioriteit, als wel van de zichtbare aanwezigheid van Amerikaanse troepen in Europa.

Deze aanwezigheid zou borg staan voor het evidente risico 'dat ieder vijandelijk contact van enige omvang tussen Russische- en Amerikaanse troepen snel en onbeheersbaar tot een algemeen, nucleair en desastreus conflict zou leiden. Tot zover Bundy.

Stemerdink

Wat kan het resultaat zijn, als incidentele beslissing op incidentele beslissing volgt? Frankrijk: De aankondiging van de produktie van de neutronenbom, nieuwe raketsystemen, nieuwe onderzeeërs. Het Verenigd Koninkrijk: Misschien in de toekomst een aantal nieuwe onderzeeërs, een groot aantal kruisraketten, stationering van B-52 bommenwerpers met kruisraketten (de vliegvelden in Engeland worden daarvoor in gereedheid gebracht).

De Verenigde Staten: Salt II niet geratificeerd en de problematiek rond de neutronenbom. En dan Nederland: Vermindering van taken tot Sint Juttemis? De Lance, veel zwaarder dan de Honest John. De 16 kruisraketten van de fractievoorzitter van het CDA? Misschien worden die 16 kruisraketten gekoppeld aan een drastische vermindering van de 572 land-bases kruisraketten. Maar wordt die vermindering dan in de toekomst misschien gecompenseerd door eenzijdige beslissingen van het Verenigd Koninkrijk en de Fransen? Wordt die beslissing misschien meer dan gecompenseerd door een besluit van de Engelse regering om alsnog bij voorbeeld door de lucht vervoerde kruisraketten aan te schaffen?

De heer Lubbers wenst de PvdA-opstapeling niet. Wat betreft Frankrijk en Engeland is er weinig invloed. Dat weet ik. Wat de Verenigde Staten betreft, is er iets meer invloed. Maar wenst de heer Lubbers dan voor Nederland deze opstapeling wel?

De heer **Ploeg** (VVD): Ik kan niet voor de heer Lubbers spreken....

De heer **Stemerdink** (PvdA): Gaat u dan weer zitten, dat lijkt mij veel eenvoudiger.

De heer **Ploeg** (VVD):maar wil de heer Stemerdink een vraag stellen over hetgeen hij zei over de Lance.

U vroeg zich af, hoe de Nederlandse Regering dit kon doen, omdat de Lance een veel zwaarder wapen was dan de Honest John. Ik heb zojuist al een kort interruptiedebat gehad met de heer Van der Stoel, maar ik zou van de heer Stemerdink nu wel eens willen weten hoe hij heeft aangekeken tegen die vervanging. Wie heeft in feite de vervanging voorbereid? Was dat deze Minister van Defensie, zijn voorganger, of misschien de heer Stemerdink?

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik kom nu in de positie te verkeren dat ik voor een toch algemeen erkend defensie-expert de voorlichtingsfunctionaris moet gaan spelen.

De heer **Ploeg** (VVD): Dat siert u!

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik ben natuurlijk altijd bereid, lacunes in de kennis van de heer Ploeg op te vullen. Vandaar dat ik er enkele opmerkingen over zal maken. Ik ben overigens wel teleurgesteld over het feit dat dit soort lacunes aanwezig blijken te zijn.

Als je op dit moment zegt dat er geen wapensystemen gekocht moeten worden die in theorie een dubbele taak kunnen vervullen, dan moet je je uitspreken voor eenzijdige ontwapening. Alle wapensystemen van enige omvang – of het nu kanonsystemen, of een aantal raketsystemen zijn – zijn in principe geschikt om een dubbele taak te vervullen. Het gaat erom, of je politiek de keuze doet dat een bepaald systeem een nucleaire taak moet krijgen.

De heer **Ploeg** (VVD): Het gaat mij om de vervanging van de Honest John!

De heer **Stemerdink** (PvdA): Daar kom ik nu op. In de memorie van toelichting bij de begroting voor 1977 op – naar ik meen – pagina 7, in het midden, zult u vinden dat het kabinet-Den Uyl en dus ook de staatssecretaris van Defensie, wel koos voor aanschaf van het Lance-systeem, maar daarbij de politieke beslissing nam om het systeem geen nucleaire taak te geven. Waarom heb ik dit zelf later ter discussie gesteld?

Ik moest kiezen tussen twee zaken, namelijk of dit standpunt zonder meer vasthouden, of absolute prioriteit geven aan een beleid, gericht op een fundamentele discussie in de NAVO. Daarin zou alles ter discussie moeten worden gesteld, opdat eindelijk eens vastgesteld zou kunnen worden wat er nu echt moet gebeuren. Als mij dan wordt gevraagd om elke opinie die ik zelf heb gehad, weer ter discussie te stellen, dan zeg ik 'ja'.

Als de landen in de NAVO bereid zijn om die fundamentele discussie aan te gaan, gericht op het daadwerkelijk terugbrengen van het aantal kernwapens, dan ben ik ook bereid om over elke uitspraak die ik ooit heb gedaan de discussie te heropenen.

De heer **Ploeg** (VVD): Het is een lang antwoord geworden, maar ik heb niet de indruk dat het rechtstreeks inging op mijn vraag. Naar aanleiding van dit antwoord, wil ik toch nog een vraag stellen. Wanneer u nu eens totaliseert wat het kabinet-Den Uyl heeft gedaan aan het terugdringen van de kernwapens en u zet het af tegen hetgeen dit kabinet daaraan heeft gedaan; tot welke conclusie komt u dan?

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik zal dat doen als ik er in de rest van mijn beoogd even tijd voor kan vinden.

Mijnheer de Voorzitter! Een van de meest onthullende opmerkingen in het artikel van de heer Lubbers vond ik de volgende: 'Naar mijn wijze van zien, is er militair gesproken geen absolute noodzaak om ze' – de kruisraketten – 'in Nederland te stationeren. Politiek gesproken is die noodzakelijkheid er wellicht echter wel en om de Sovjets de verbondenheid in het Bondgenootschap te tonen en om de nucleaire vuile was niet aan anderen over te laten.' Het komt nog eens zo ver dat wij doen wat militair noodzakelijk wordt geacht, plus wat militair niet noodzakelijk wordt geacht. Daar wil ik een andere aanpak tegenover stellen.

In het kader van de terugdringing van de rol van de kernwapens passen naar mijn mening eenzijdige stappen van de NAVO.

Dit is ook gebeurd met de 1000 kernkoppen. Uiteindelijk dient wederzijdse ontwapening, eventueel voorafgegaan door wapenbeheersing, in de werkelijke betekenis van het woord tot stand te komen. Het is niet strikt noodzakelijk dat vanaf het begin de ontwapening wederzijds is. Anders gezegd: het volledige mikken op afspraken op wederzijdse basis zonder aan andere mogelijkheden te denken en zonder te durven komen met initiatieven om een impasse te doorbreken, kan ertoe leiden dat besprekingen zich eindeloos voortslepen. Het slechts hanteren van de formule 'ik dit, jij dat' blijkt in ieder geval geen succes te zijn.

Dit wil niet zeggen dat eenzijdige stappen van de kant van de NAVO de succesformule zal blijken te zijn. Veel andere mogelijkheden om de huidige impasse te doorbreken, zijn echter niet voorhanden. Het doen van eenzijdige stappen is geen vervangingsmiddel voor overlegsituaties waarin wordt gewerkt aan wederzijdse stappen, samengebracht in pakketmaatregelen. Eenzijdige stappen, ook indien zij op zich zelf de stabiliteit dienen, moeten bij voorkeur stimulerend werken, zo mogelijk in twee richtingen, die van beantwoording van de kant van het Warschaupact, eventueel buiten bestaande overlegkaders en die van besprekingen, zoals SALT III, als dit ooit van de grond komt en MBFR. Een tweezijdige aanpak in dit kader is vooropgezet doel.

Onder eenzijdige stappen van de NAVO dient niet te worden verstaan dat altijd alle NAVO-landen eraan deelnemen. De NAVO dient in haar totaliteit politiek akkoord te gaan met stap-

Stemerdink

pen die een aantal landen, zoals de MBFR-landen, nemen. Van belang is de politieke beslissing en van minder belang kan zijn welke landen de desbetreffende eerste stappen zetten. Deze stappen moeten duidelijk zijn.

Zij moeten een krachtige en ondubbelzinnige uitnodiging aan het Warschaupact vormen om met een stap te antwoorden die duidelijk maakt dat het Warschaupact erin geïnteresseerd is, met de NAVO de weg van eenzijdige initiatieven in de richting van tweezijdige wapenbeheersing en -vermindering te proberen.

De eenzijdige maatregelen moeten naar hun aard zijn gericht op het Warschaupact in zijn totaliteit. De indruk dient te worden vermeden dat het eigenlijke doel is, een bepaald land uit het Warschaupact los te weken.

Zo zijn er meer elementen die een rol spelen. Alles afwegend, zie ik drie gebieden waarbinnen in zo'n eerste fase activiteiten kunnen worden ontplooid: nucleaire wapens voor de zeer korte afstand, middellange-afstandssystemen en grens vervagende wapens. Eenzijdige stappen van Nederland, opgenomen in zo'n beleid, passen hierin, niet omdat stappen eenzijdig moeten worden genomen, maar misschien is het de enige weg om een ontwapeningsproces op gang te krijgen.

Ik dien graag drie moties in om dit beleid van de PvdA duidelijk te maken.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Stemerdink wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overtuigd van de noodzaak een beleid te voeren gericht op het terugdringen van de rol van de kernwapens;

van mening, dat Nederland kernwapenvrij dient te worden, maar zodanig, dat het een kernwapenvrij Europa nabij brengt;

van mening, dat een zodanig beleid in een eerste fase dient uit te monden in een vermindering van soorten en aantal nucleaire wapens c.q. wapensystemen in het algemeen;

spreekt als haar oordeel uit, dat de volgende door Nederland te nemen stappen een bijdrage vormen om een beleid, als boven aangeduid, te realiseren, te weten:

– het onmiddellijk openen van overleg over de uitvoering van een besluit

betreffende afstoting van vier à vijf van de door Nederland vervulde nucleaire taken binnen een periode van vier jaar, waarbij voorrang dient te worden gegeven aan afstoting van de door de Nederlandse artillerie door middel van kanonsystemen vervulde nucleaire taak;

– van de plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied;

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 61 (16 400-V en X).

De heer **Waltmans** (PPR): Is het kernwapenvrije Europa een voorwaarde?

De heer **Stemerdink** (PvdA): Als ik de twee andere moties heb ingediend, zal ik in het kort hierover iets zeggen.

De heer **Waltmans** (PPR): U kiest uw tijd zelf.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Inderdaad.

Moties

De **Voorzitter**: Door het lid Stemerdink worden de volgende moties voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de Regering in de NAVO-Ministerraad van 12 december 1979 de bereidheid tot plaatsing van kruisraketten in Nederland afhankelijk heeft gesteld van een in december 1981 te ondernemen evaluatie van met de Sovjet-Unie te voeren onderhandelingen over wederzijdse beperking van LRTNF in Europa, terwijl zij tevens verklaarde ervan uit te gaan dat SALT-II voor die datum zou zijn geratificeerd;

voorts overwegende, dat SALT-II in zijn huidige vorm door de nieuwe Amerikaanse Regering is verworpen, en dat daarmee het uitzicht op een snelle en effectieve beperking van LRTNF in Europa is vervallen;

spreekt als haar mening uit, dat daarmee nu ook aan het regeringsstandpunt van 12 december 1979 de grondslagen zijn komen te vervallen en dat deze ontwikkelingen redenen te meer vormen om de plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied af te wijzen,

en gaat over tot de orde van de dag.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

van mening, dat de aanwezigheid van kanonsystemen met een nucleaire

taak in de bewapening in de voorste lijn destabiliserend werkt en grote risico's met zich brengt;

spreekt als haar oordeel uit, dat om die reden voorrang dient te worden gegeven aan afstoting van de door de Nederlandse artillerie met kanonsystemen vervulde nucleaire taak,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, worden deze moties voldoende ondersteund.

Zij krijgen de nrs. 62 en 63 (16 400-V en X).

□

De heer **Stemerdink** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik moet nog een vraag van de heer Waltmans beantwoorden. Het woord 'zodanig' in de eerste motie, op stuk nr. 16 400-V moet finaal redegenevend zijn omdat bij voorbeeld Frankrijk ons er niet vanaf zal kunnen brengen, zo'n beleid ten uitvoer te brengen.

De heer **Waltmans** (PPR): Wilt u dat nog eens in voor mij begrijpelijke taal omzetten?

De heer **Stemerdink** (PvdA): Neen. Ik heb dat duidelijk uiteengezet.

De heer **Waltmans** (PPR): Voor mij is het kennelijk niet duidelijk genoeg!

De heer **Ploeg** (VVD): De heer Stemerdink heeft een aantal opmerkingen gemaakt over eenzijdige stappen. Meent de heer Stemerdink dat de geloofwaardigheid van Nederland in het bondgenootschap groter zou worden door tot die eenzijdige stappen te besluiten?

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik kan niet beoordelen of de geloofwaardigheid groter zou worden. Ik meen dat Nederland zeer zeker geloofwaardig zou blijven door zo'n beleid te voeren. Ik heb begrepen van de Minister van Defensie, de heer De Geus, dat die geloofwaardigheid enigszins is verminderd door zijn beleid; dat wil ik graag weer recht trekken.

Ik kom tot het beleid van de Regering. In woorden heeft de Regering een beleid gevoerd, gericht op een terugdringing van de rol van kernwapens. Naar aanleiding van de bijlage 'De kernbewapening' is al geconstateerd dat een beleid zou kunnen uitmonden in meer in plaats van in minder kernwapens. Dat is uitgekomen. Hiermee kom ik bij de heer Ploeg. De Lance kreeg een nucleaire taak, zonder dat daar iets tegenover stond; zonder dat er een vermindering tegenover stond; zonder dat werd gewacht op de uitkomst van lopende studies. Inge-

Stemerdink

stemd werd met de plaatsing van 572 raketten in West-Europa.

Hoe ziet het eruit voor de toekomst? Krijgen wij hoopgevende uitspraken te horen?: 'De Nederlandse invloed op het kernwapenbeleid van de NAVO zal aanzienlijk verminderen indien ons land niet op de één of andere wijze deelneemt aan de modernisering van de NAVO-kernwapens voor de middel-lange afstand', aldus de huidige Minister van Defensie.

Weg nul-optie voor West-Europa; weg nul-optie voor Nederland. 'Niet-ondertekening van SALT-II' is 'geen beletsel meer'. 'Hij...' – De Geus – '... geeft wel toe, wat vlot door de bocht te zijn gegaan', zoals staat in het Vrije Volk van 25 november 1980. 'Het is onjuist dat het aantal kernwapens in de komende jaren met duizenden zal toenemen', heeft de Minister van Defensie gezegd.

Ik heb begrepen dat de Minister zich ondertussen heeft gespecialiseerd op onderwijs-gebied, met name op de MAVO-problematiek. Zou het niet verstandig zijn, zich op de hoogte te stellen van deze problematiek?

Minister Scholten zei in Hier en Nu van 1 november 1979: 'onderhandelen'. Interviewer: 'Maar eerst die dingen neerzetten?' Scholten: 'Ja, eerst die dingen neerzetten. Een beslissing nemen'. De heer Lubbers sprak in zijn artikel in Trouw van '16 kruisraketten plaatsen'. Het is een optelsommetje: wij handhaven alle kerntaken die wij nu hebben; wij plaatsen 16 kruisraketten; in de verre toekomst krijgen wij misschien een conventionele taak voor nucleaire mijnen en NIKE-raketten in de Bondsrepubliek, dat is de situatie.

Welke conventionele defensie-inspanning? De heer Lubbers in Trouw: 'Ik acht het wezenlijk de totale defensieve inspanning op peil te houden.'. Ook zegt hij: 'Een toereikende conventionele defensie-inspanning is voorwaarde; elke lid-staat moet daarbij een redelijk aandeel leveren.'.

Hoe ziet zo'n inspanning er concreet uit? Dat wordt niet ingevuld. De opsomming in Trouw – ik heb het zoëven al gezegd – is niet juist.

Wat zegt de Minister van Defensie over dit vraagstuk? Memorie van toelichting, blz. 3: Zonder een dergelijke (3%-) toeneming van de financiële ruimte is het onmogelijk de defensie-inspanning kwalitatief op peil te houden. De Volkskrant van 9 oktober 1980: De 3%-norm is niet zaligmakend. En even later (9 december): Je moet je

niet blind staren op die 3%. Maar in de Nieuwjaarsboodschap heet het:

Voor het handhaven van een overtuigende conventionele verdediging blijft een jaarlijkse nettostijging van 3% van wezenlijk belang. En in de vragenbeantwoording: 'De bondgenoten hebben erop gewezen dat nakoming van de 3%-norm van essentiële betekenis is voor de handhaving van de veiligheid en de oorlogvoorkoming.'. Deelt de Minister van Defensie die mening dan nu weer?

Wie weet nu hoe onze defensie er in de komende jaren zal gaan uitzien en hoeveel dit gaat kosten? Wie dat weet, mijnheer de Voorzitter, mag hier zijn vinger opsteken. Dat is de heer Ploeg, begrijp ik!

De heer **Ploeg** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik zou de heer Stemerdink willen vragen, hoe hij datgene wat hij nu heeft gezegd – ofwel plannen die de Partij van de Arbeid heeft –, rijmt met de door hem uitgegeven nota in 1977 ten behoeve van de kabinetsformateur. Daarin spreekt hij ook over het financiële plaatje, maar daar zegt hij het essentieel anders dan hij nu vertelt.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Geen sprake van, mijnheer de Voorzitter. De heer Ploeg kan het zelf nalezen, maar ik wil het hem in het kort nog even uitleggen.

De kern van die nota was, dat voor wat betreft de investeringen mijn oordeel was – de heer Ploeg mag daar kritiek op hebben –, dat het beeld er in die zin goed uitzag, dat daar geen extra geld voor nodig was. Dat is de kern van de zaak. Deze Regering heeft gekozen, althans in de eerste aanzet, voor een aanzienlijke ophoging van de gelden die bestemd zijn voor investeringen.

Wat heb ik in die nota wel gesignaleerd? Ik heb gesignaleerd dat er op personeelsgebied grote problemen waren op een aantal punten. Voorts heb ik in die nota – als men deze problemen kwantificeert in een geldbedrag – aangegeven hoe men dit geld zou kunnen vinden.

Leest u het na, mijnheer Ploeg, dan kunt u in het vervolg uw eigen interrupties voorkomen. Dat lijkt me toch ook niet gek!

Mijnheer de Voorzitter! Wat betreft de Partij van de Arbeid en de conventionele defensie, wil ik heel kort enkele opmerkingen maken. In 1968, in de oppositie, een defensienota. In 1971, in de oppositie, een defensienota. In 1974, in de Regering, een defensienota. In 1979, in de oppositie, een defensienota.

Wij durven, in de Regering en in de oppositie, onze nek uit te steken. Normaal zou ik zeggen: Minister, voer een beleid; geeft u aan wat u wilt, in plaats van het verrichten van een uitschuifoperatie om een paar centen te vinden. Ik zeg nu eigenlijk: Laat maar zitten; ik ben niet meer benieuwd naar die invulling.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Lubbers heeft gezegd, dat de Partij van Arbeid niet geloofwaardig is: een opeenstapeling van géén kruisraketten, afstoting van nucleaire taken, vermindering van de defensiebegroting. Dat is niet geloofwaardig. Is de Regering dan geloofwaardig? Is het CDA geloofwaardig? Wel kruisraketten en afstoting van taken pas over een jaar of tien (Nikes, nucleaire mijnen)? Wel 3% reële groei? Is dan deze opeenstapeling wel geloofwaardig, zeker als men kijkt (voor zover het betreft de financiën) naar de financiële situatie in Nederland?

Het lijkt mij, mijnheer de Voorzitter, dat aan de hand van de nota's die de Partij van de Arbeid heeft uitgebracht, een behoorlijk defensiebeleid is te voeren. Ik kan dit niet zeggen van het CDA: wij beschikken slechts over het artikel van de heer Lubbers.

□

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Waar het bij het Nederlandse NAVO-beleid om gaat is, uitvoering te geven aan de plicht die elke regering van een onafhankelijke soevereine natie heeft, te zorgen voor de vrede en veiligheid van de eigen burgers tegen bedreiging van buitenaf.

Daarbij maakt ons land gebruik van het recht tot individuele dan wel collectieve zelfverdediging, dat iedere soevereine en onafhankelijke natie historisch reeds heeft gehad en dat nog zo recent als bij de oprichting van de VN is erkend en in artikel 51 van het Handvest van de VN is neergelegd. Gegeven de vergaande verstrengeling van belangen met de belendende Westeuropese landen, waarin wij ons mede als gevolg van de Europese samenwerking bevinden, is thans de verdediging van het eigen Nederlandse territorium niet meer los te denken van die van het gehele omringende West-europese gebied.

Onze economische samenwerking in de EG en onze defensiesamenwerking in de WEU, later in NAVO-verband, dateren niet voor niets beide van hetzelfde verdrag van Brussel van 1948. Maar ook het grotere Westeuropese gebied blijft niet meer dan een

schilletje langs de periferie van wat Mackinder het hartland noemde, en dat thans grotendeels in handen is van de Sovjet-Unie. Aan zichzelf overgelaten mist West-Europa dan ook volledig wat het meest nodig zou hebben om zichzelf met enige kans op succes eventueel tegen de Sovjet-Unie te kunnen verdedigen, namelijk de noodzakelijke geo-politieke body. Het is specifiek in dit tekort, dat eigenlijk alleen het in 1949 door de Westeuropese landen met de VS gesloten NAVO-bondgenootschap ooit soelaas kon brengen, waaraan dit bondgenootschap zijn betekenis ontleent.

Immers, voor West-Europa is de essentie van dat bondgenootschap dat het met de Verenigde Staten de dimensie toevoegt, die West-Europa zelf structureel te enen male mist, nl. de massa en daardoor de 'Ausdauer' en het incasseringsvermogen, die nodig zijn om elke aanvaller uiteindelijk zijn tanden stuk te laten bijten, want zo overweldigbaar West-Europa is, zo in wezen onoverweldigbaar zijn de Verenigde Staten.

In de feitelijke verdedigbaarheid van West-Europa zelf, althans van het centrale gedeelte ervan, tegen daadwerkelijke Russische agressie, heeft echter ook de Amerikaanse deelname aan de NAVO en de Amerikaanse bijdrage aan de gezamenlijke defensie in wezen nog niet eens zo heel veel verandering kunnen brengen, ware het slechts dat het centrale gebied door zijn geringe breedte en grote volte en door zijn absolute afhankelijkheid van talloze kwetsbare voorzieningen zich eenvoudigweg niet leent voor enigerlei voortgezette militaire krachtmeting, zelfs indien slechts met conventionele middelen gevoerd, tenzij men de ontstellende vernietiging, die ook daarvan het gevolg zou zijn, op de koop toe zou willen nemen. Quod non.

Neen, de meest wezenlijke betekenis van het bondgenootschap voor de vrede en veiligheid van West-Europa is, dat het behoud daarvan voor West-Europa via het bondgenootschap voortaan onverbreekelijk met die van de Verenigde Staten is verbonden. Voor de Verenigde Staten daarmee dus ook voor West-Europa zijn, op dit moment, dat wil zeggen in het atoomtijdperk en bij ontstentenis tot dusverre van effectieve nucleaire wapenbeheersing, de handhaving van vrede en veiligheid tegenover de Sovjet-Unie in laatste aanleg gewaarborgd door het vermogen, waarover de Verenigde Staten beschikt om de Sovjet-Unie met betrekking tot de strategische kernmacht met vernietiging te bedreigen.

Het zelfmoordkarakter van dit ultimatum remedium, gevolg van het feit dat ook de Sovjet-Unie wederkerig over dezelfde mogelijkheid beschikt, beperkt de werking van de strategische afschrikking tot voorkoming van aanvallen op voor de overleving van de Verenigde Staten zelf vitale belangen.

De band met een politiek en economisch vrij, van de Sovjet-Unie onafhankelijk, en met de Verenigde Staten verwant en bevriend West-Europa, is voor de Verenigde Staten een dergelijke vitale factor en wordt als zodanig door de Verenigde Staten erkend en onder andere middels de handhaving van de niet onaanzienlijke Amerikaanse troepenmacht in West-Europa ook demonstratief gehonoreerd. Zo niet, dan zou het bondgenootschap met de Verenigde Staten voor West-Europa in wezen zinloos zijn.

Aan het behoud van deze band dient wederzijds dan ook grote prioriteit te worden toegekend. Reden, waarom het van belang is dat de bondgenoten elkaar in alle veiligheidsaangelegenheden zo goed mogelijk informeren en waar nodig consulteren.

Een en ander betekent echter, dat het bij uitstrek de knuppel in de zak van de Amerikaanse strategische kernmacht is, waarop in laatste instantie de huidige Westeuropese veiligheid tegen eventuele Sovjet-ambities of avonturisme in onze richting berust en dat zonder die dreiging op de achterhand ook het gehele, voor sommigen zo overtuigend uitzienende kasteel van de zgn. flexibility in response, als een kaartenhuis ineen zou zakken.

De functie van de doctrine van de 'flexibility in response' is dan ook in wezen een beperktere, namelijk om te voorzien in de behoefte, om naast het paardemiddel van de vernietigingsdreiging door de strategische kernmacht, nog over meerdere opties, ook in de conventionele sfeer, te beschikken, dit bijvoorbeeld voor die gevallen, waarin er niet van een directe intentionele omvangrijke agressie tegen vitale belangen of delen van het bondgenootschap ondernomen, sprake is, c.q. deze althans nog niet vaststaat, terwijl wel een gepast militair antwoord geboden is.

Dat laatste zowel met het oogmerk van een vroegtijdige conflictbeheersing en van een eventueel herstel van de bondgenootschappelijke territoriale integriteit, als om een eventuele massale aanval in de zin van 'major aggression' ook feitelijk als zodanig te kunnen onderkennen.

In dat laatste geval zou in wezen

geen ander antwoord dienen te resteren dan onmiddellijk dreigen met de inzet van strategische nucleaire systemen, dat wil zeggen gericht op de Sovjet-Unie zelf, met alle implicaties van dien. Wat in geen geval een mogelijke interpretatie van de flexibility in response zou mogen zijn is, dat in het geval van een werkelijk serieuze Sovjet-aanval op West-Europa, in een proces van wederzijdse stapsgewijze escalatie, eerst alle conventionele en vervolgens alle tactische nucleaire verdedigingsopties in West-Europa zelf zouden worden uitgeput en dat pas daarna met de toepassing zou worden bedreigd van datgene, wat alleen werkelijk de Sovjet-Unie kan afschrikken, namelijk de inzet van de strategische kernmacht tegen de Sovjet-Unie zelf.

Want als het eenmaal zover is dan behoeft dat laatste, de inzet van die strategische kernmacht wat West-Europa betreft, waarschijnlijk allang niet meer, omdat een groot deel van de kernwapens, die in het voorafgaande tactische nucleaire vuurgevecht tussen de twee strijdende partijen dan al op elkaar zal zijn afgevuurd, een ding gemeen hebben namelijk dat ze allemaal in de Westeuropese huiskamer zelf tot ontploffing zijn gekomen.

Een totale conventionele of tactisch nucleaire pariteit van de strijdkrachten van de NAVO in centraal West-Europa tegenover de strijdkrachten van het Warschaupact is dan ook niet doorslaggevend en zou bij het Warschaupact de gevaarlijke illusie kunnen oproepen dat er eventueel ruimte zou kunnen zijn voor een tot West-Europa te beperken conventioneel en/of nucleair militair avontuur, omdat de VS weliswaar wel ter plekke bereid zouden zijn om de handschoen van een eventuele USSR-agressie op te nemen, maar daarbij niet tot en met de laatste ook voor henzelf eventueel fatale treden van de escalatieladder zouden willen gaan.

Bij de bepaling van de noodzakelijke aard en omvang van de conventionele component, met name in de centrale sector, moet dan ook in principe een andere maatstaf gelden dan gelijkheid met de strijdkrachten van het Warschaupact.

Maatgevend is de vraag waarvoor de NAVO-conventionele strijdkrachten moeten dienen. Ze moeten dienen voor de eventuele noodzakelijke militaire conflictbeheersing en dat vraagt een grote mate van paraatheid en kwaliteit.

Daarnaast moeten de conventionele strijdkrachten sterk genoeg zijn om zich ook tegenover een eventuele gro-

tere aanval tenminste zolang zonder al te veel terreinverlies te kunnen handhaven dat de Sovjets geen zicht wordt geboden op snel te behalen voordeel en het zo scheppen van een fait accompli, en tevens totdat in het geval van 'major aggression' het werkelijke karakter van die aanval eenduidig is vastgesteld kunnen worden en het bondgenootschap de tijd heeft gekregen om aan de tegenstander absoluut duidelijk te maken, wat hem bij voortzetting van zijn actie binnen niet al te lange tijd aan directe represailles tegenover zijn eigen gebied boven het hoofd hangt.

Wat hiervoor aan conventionele strijdkrachten nodig is, is een deels parate, deels snel inzetbare strijdmacht van hoge kwaliteit, geoefendheid en uitrusting, en met een grote mate van flexibiliteit. Voor wat betreft de Nederlandse bijdrage wordt ons inziens na de realisering van de vigerende plannen hieraan redelijk voldaan.

Zonder teveel op details te willen ingaan noem ik de verkorting van de reactietijd en de modernisering van de uitrusting van het legerkorps dat straks zo'n kleine 1000 moderne c.q. gemoderniseerde tanks tot zijn beschikking zal hebben, de luchtmacht met straks zo'n 200 moderne vliegtuigen en de marine met straks zo'n 25 moderne of gemoderniseerde fregatten. Ten behoeve van de heer Stemerding merk ik op dat het gaat om: twee geleide wapenfregatten, een aangepast commandofregat, twaalf Kortenaar-type fregatten, zes Van Speijk-type fregatten en vier M-fregatten. Ik zeg dit voor het geval de heer Stemerding niet meer zou weten wat in zijn eigen defensienota indertijd stond.

Een en ander betekent overigens ook, dat althans de Nederlandse component van de bondgenootschappelijke strijdkrachten er noch in kwantiteit, noch in kwaliteit wezenlijk in vergelijking met bij voorbeeld 10 jaar geleden, op is achteruit gegaan en zelfs in belangrijke mate ook met die van het Warschau-pact redelijk op een lijn is gebleven. Ik lees dit althans uit de antwoorden, die de Ministers ons op onze schriftelijke vragen hebben verstrekt.

Omdat nucleaire wapens, die ook in de meest letterlijke zin van het woord tactisch zijn dat wil zeggen bestemd voor gebruik tegen doelen in of kort achter de gevechtszone in onze opvatting in wezen aan de afschrikking zoals hierboven geschetst nauwelijks toe- of afdoen, en omdat zij wel de gevaarlijke illusie kunnen creëren, dat met nucleaire wapens wellicht (in militair op-

zicht) zinnig valt te vechten, bestaat daaraan ons inziens in het bondgenootschappelijk arsenaal eigenlijk geen behoefte.

Dat betekent niet, dat het nu al mogelijk zou zijn om zonder meer tot feitelijke afstoting van die wapens uit het bondgenootschappelijk arsenaal over te gaan, althans buiten de context van tweezijdige wapenbeheersing.

Immers, zolang de Sovjet-Unie eveneens over grote aantallen vergelijkbare wapens beschikt, blijft het behoud van een aanzienlijk aantal en assortiment aan NAVO-zijde geboden, ware het slechts om een eventueel eerste gebruik door de Sovjet-Unie van vergelijkbare wapens in haar arsenaal te voorkomen en om als ruilobject in onderhandelingen te kunnen dienen.

Niettemin betekent dit, dat er wel ruimte aanwezig is voor eigen initiatieven, gericht, op bondgenootschappelijke navolging tot eenzijdige afstoting van bepaalde soorten tactische nucleaire wapens. De samenhang met een dan noodzakelijke doeltreffende conventionele sterkte is hierbij evident.

Er is echter wel een keerzijde aan deze medaille en die is dat zolang West-Europa voor zijn veiligheid aangewezen blijft op het hierboven beschreven enge verbond met de VS en op de handhaving van het huidige, op wederzijdse vernietigingsdreiging tussen VS en USSR berustende, strategische evenwichtmodel, de logische tegenhanger van de Amerikaanse betrokkenheid en risksharing met West-Europa is, dat ook West-Europa bereid moet zijn tot solidariteit en tot participatie in het dragen van de risico's, verbonden aan de postering van nucleaire wapens.

Het behoud in West-Europa van een beperkte nucleaire aanvalscapaciteit, bestaande uit wapens met een strategische functie, namelijk in staat om de USSR te bereiken en die gezien moet worden als een verlengstuk in West-Europa van de centrale nucleaire wapens is dan ook een logisch uitvloeisel van een eventuele geslaagde terugdringing van de tactische nucleaire bewapening. Bij de realisering daarvan moet dan echter wel gewaakt worden tegen de eventuele valse impressie dat er hier niet sprake zou zijn van één macht (met een been in West-Europa en een been in de VS), of dat de ene component de tegenhanger van de SS-20 zou zijn en de andere, die van de andere systemen, of dat het ene deel (in West-Europa) zou zijn om mee te vechten en het andere deel (dat in de VS) om het overslaan van het conflict naar de VS te voorkomen.

Daarom kan het hierbij nooit gaan om meer dan slechts een beperkt aantal inzetbare middelen. Bij voorkeur zo ver mogelijk van het front en anderzijds op zodanige afstand dat de afschrikkingfunctie ten opzichte van de beoogde doelen doeltreffend is, zoals momenteel het geval is bij de F-111 en de atoomwapens op onderzeeërs. In deze opvatting dient bij de afweging, waar deze wapens zich binnen West-Europa feitelijk zouden moeten bevinden, uitgegaan te worden van de volgende criteria:

- a. het afstands criterium;
- b. de mate waarin de bondgenootschappelijke defensie toch al reeds beslag legt op de dichtbevolkte ruimte van de onderscheidene landen;
- c. bondgenootschappelijke solidariteit en risksharing in West-Europa.

De bovengenoemde analyse lag ten grondslag aan het tot nog toe gevoerde fractiebeleid met betrekking tot de terugdringing van de afhankelijkheid van de kernwapens en het is op die basis dat wij de fractie van het CDA de concrete in het verleden genomen besluiten genomen heeft: neen tegen het neutronenwapen. Deze afwijzing is door de jongste uitspraak van de Amerikaanse minister van defensie wederom volop actueel geworden, maar heeft niets van haar betekenis verloren. Ons neen van toen is ons neen van nu.

Wij zeggen ja tegen de Lance. Aan het adres van de heer Stemerding merk ik op, dat dit geen uitbreiding inhield maar een vervanging op dat ogenblik. Wij zeggen neen tegen de 155 mm nucleaire houwitsertaak, uitstel van het stationeringsbesluit en kritische opstelling tegenover bestaande kerntaken. Tegelijkertijd draagt de fractie politiek de aanzienlijke modernisering van land- en luchtmacht en marine. Behoud van een geloofwaardige conventionele inspanning is zowel militair-technisch als politiek wezenlijk belangrijk voor een terugdringing van de kernwapens, die niet verward mag en kan worden met een neutraliteitspolitiek.

Vandaar onze nadruk in het verleden op de Shift-studie en onze wens nu is, dat de Regering er bij de bondgenoten op aan gaat dringen om die Shift-studie in de door ons gewenste zin serieus ter hand te nemen en daarin, zoals door de fractie van het CDA van meet af aan ook was bedoeld, mede te betrekken de vraag, of niet het hele arsenaal van tactische nucleaire wapens:

- a. in wezen overbodig is;
- b. daarom zo spoedig mogelijk in

J. J. P. de Boer

onderhandelingen moet worden ingebracht;

c. voorshands alvast uit de voorste linies zou kunnen worden teruggetrokken.

De volgende vraag is, welke ruimte er is voor eenzijdige initiatieven tot kwantitatieve en/of kwalitatieve vermindering. Afhankelijk van het antwoord van de Regering stel ik mij voor hierop in tweede termijn nader terug te komen en eventueel een motie in te dienen.

De reactie van het bondgenootschap hierop en op onze eerder genoemde opvattingen over de rol, het aantal en de plaats van theater nucleaire strijdkrachten conditioneert mede onze opstelling over hoe het nu verder in de toekomst zal moeten met het moderniseringsbesluit en is daarnaast uiteraard van belang voor de door ons nog nader te kiezen opstelling met betrekking tot alle verdere nog openstaande kernwapenvraagstukken.

Zoals uit het voorgaande blijkt, achten wij juist met het oog op de veiligheid naast de bewapeningsaspecten in het bondgenootschap ook primair de wapenbeheersingsaspecten van belang, weshalve ik bij deze gelegenheid nog eens moge pleiten voor een meer zelfstandige plaats voor de wapenbeheersing in de bondgenootschappelijke organisatie.

Hoe draagt het vorenstaande bij aan de wens om ons minder afhankelijk van de kernwapens te maken? Mijn antwoord op deze vraag is: Veiligheid is ondeelbaar. Men kan niet veilig zijn voor de Russen en tegelijkertijd onveilig door kernwapens die boven het hoofd hangen, al was het maar omdat het voor ons Russische wapens zijn die boven ons hoofd hangen. Men kan de veiligheid tegen de kernwapens boven zijn hoofd niet bereiken door deze alleen zelf weg te doen en de Russen deze te laten houden.

Zowel voor een goed veiligheidsbeleid tegen potentiële agressie als voor een goed veiligheidsbeleid, gericht op het voorkomen van een atoomoorlog is er in wezen slechts één recept. Dat is, met behoud van het evenwicht, werken aan een vermindering van op de eerste plaats de kernbewapening, maar dan zal men eerst moeten analyseren, wat de juiste plaats en de rol zijn, welke men in kernbewapening voorsnog in zijn veiligheidsbeleid zou willen geven.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik neem aan dat de heer De Boer nog toekomt aan de behandeling van de suggestie van de heer Lubbers om zestien kruisraketten in Nederland te stationeren.

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Ik ben mij niet bewust van

De heer **Stemerdink** (PvdA): U heeft die suggestie al in de prullenbak goegooit?!

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Misschien wilt u nog even doorgaan met uw toespraak; dan wacht ik wel even. Ik wilde zeggen, dat ik mij er niet van bewust ben dat de heer Lubbers heeft gezegd, dat er 16 raketten moeten worden geplaatst. Ik weet dat hij heeft gesproken over één van de mogelijkheden, waaraan men kan denken. Dit is één van de duizend mogelijkheden en er zijn dus nog 999 andere mogelijkheden om in bondgenootschappelijk verband te proberen, te komen tot een wezenlijk terugdringen van de afhankelijkheid van de kernbewapening.

Men kan in dit verband inderdaad denken aan het sterk verminderen van de aantallen, ook van het LRTNF-moderniseringsplan. In het verleden zijn stemmen bij D'66 opgegaan – en ik dacht dat ook een bekend PvdA-lid, de heer Rosemond daarvoor heeft gepleit – om een beperkt aantal in Nederland te accepteren. Dit is niet meer en niet minder dan een proefballon maar er zijn 999 andere óók waardevolle proefballonnen op te laten.

Het gaat hierbij niet om de aantallen of om aantallen kerntaken, waarmee men in Nederland nu bezig is, als ging het om een afvalrace. Het gaat erom dat de afhankelijkheid van de kernbewapening wezenlijk wordt vermindert. Daar heeft men het bondgenootschap voor nodig en er zal dus sprake moeten zijn van een dialoog.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Ik ken al die andere 999 mogelijkheden en die behoeft u mij dus niet uit te leggen. Wat is nu uw persoonlijke mening over die 16 kruisraketten? Is dat nu een redelijke aanpak van het probleem, mede gelet op de nul-optie West-Europa en de nul-optie Nederland?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): U weet dat ik hier niet sta om persoonlijke opinies te geven. Ik geef hier het oordeel van mijn fractie. Alles wat ik hier heb gezegd bracht ik namens mijn fractie naar voren. Voor persoonlijke opinies leent de ruimte achter deze zaal zich goed, onder het genot van een kop koffie of een glas bier.

De heer **Verbrugh** (GPV): Het is dus niet de bedoeling, het aantal te stationeren kruisraketten evenredig te maken met het aantal kamerleden dat vóór die kruisraketten is?

De heer **J. J. P. de Boer** (PvdA): Als er

in Nederland slechts 16 mensen vóór het plaatsen van kruisraketten zijn, is het project natuurlijk tot mislukken gedoemd.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Mijn vraag blijft, of de heer De Boer – en natuurlijk doel ik daarmee op de CDA-fractie, namens welke hij nu spreekt – zijn mening wil geven naar aanleiding van de vraag, of het plaatsen van 16 kruisraketten een oplossing kan zijn. Als die oplossing denkbaar is waarom is dat dan zo?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Ik heb al gezegd dat dit een van de duizend te overwegen mogelijkheden is. Als Nederland moet pogen om alle bondgenoten ervan te overtuigen dat er iets moet worden gedaan aan het verminderen van de afhankelijkheid van de kernwapens en dat daarvoor een heleboel wapens weg moeten

De heer **Stemerdink** (PvdA): Waar denkt u dan aan? Hoeveel moet dat dan zijn?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Als u mijn betoog goed heeft gevolgd, heeft u kunnen horen dat wij in feite de ratio van het bestaan van al die korte afstandswapens niet zien. Wij zouden eigenlijk willen dat die er niet waren. Ze zijn er nu en we kunnen ze niet wegdenken; we kunnen ze alleen maar op een veilige manier wegwerken door middel van onderhandelingen.

De heer **Stemerdink** (PvdA): U denkt dus pas over stationering van kruisraketten als de korte afstandswapens verdwijnen?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Die relatie is er om de dooie dood. U zegt dat het ene moet gebeurd zijn vóór het andere gebeurt; ik zeg dat die zaken in relatie met elkaar bekeken moeten worden. Dat is niet alleen van tijd afhankelijk.

De heer **Stemerdink** (PvdA): U zegt dus niet, dat een voorwaarde voor een eventueel positief oordeel over de stationering van 16 kruisraketten is dat alle korte afstandswapens verdwijnen?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): U heeft het mij nog sterker horen zeggen. U heeft mij horen zeggen, dat ik er vóór ben dat al die korte afstandswapens verdwijnen. Dat zal overigens wél tijd kosten.

De heer **Stemerdink** (PvdA): Die strikte relatie legt u dus niet?

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Ik leg die relatie veel strikter dan u denkt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vervolg mijn betoog.

Terug naar de vraag hoe dat onze afhankelijkheid van de kernwapens vermindert. Het zal nodig zijn tegengas te geven tegen wat nu het grootste gevaar van de kernbewapening dreigt te worden, het sluipend veld winnen van de gedachte, dat de kernwapens militair bruikbaar zouden kunnen zijn.

Tevens moet de ruimte worden geschapen voor het elimineren van al die gevechtswapens die het meest heikel zijn uit het oogpunt van escalatie. Ook moet de noodzaak van het steeds naar pariteit streven, zowel overall als per deelgebied, worden geëlimineerd omdat dat streven naar pariteit de wapenwedloop bijzonder sterk bevordert. Dat biedt dan ruimte voor eenzijdige stappen als eerder door mij genoemd, zonder dat de eigen veiligheid in gevaar komt. Het voordeel daarvan is de potentiële ontspanning, waardoor het klimaat voor ontwapening wordt verbeterd en de ontwapeningsbesprekingen mogelijk sneller voortgang vinden.

□

De heer **Brinkhorst** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Vanmorgen spraken wij reeds over het algemene kader van de Oost-West betrekkingen. Er is alle reden zich grote zorgen te maken over de negatieve ontwikkelingen op veiligheidsgebied in het licht van de verharding van het Oost-West klimaat. Aan de kant van de Sovjet-Unie leiden de stagnerende economie, de groeiende problemen bij de handhaving van de Russische controle in Oost-Europa en de vrees dat de ontwikkelingen aan de grenzen van het Russische rijk uit de hand zullen lopen tot een sceptische beoordeling van de eigen veiligheid in het komende decennium.

Daaruit zal voortvloeien de onverminderde voortzetting van de hoge bewapeningsuitgaven. Het klimaat in de Verenigde Staten is dramatisch veranderd. De in Vietnam geboren frustratie, gigantisch vergroot door de gijzelaarsaffaire in Teheran, die nu gelukkig voorbij is, heeft in Amerika geleid tot een nationalistischer en minder milde blik op de wereld.

De aankondiging van de Amerikaanse regering dat grote prioriteit aan herbewapening zal worden gegeven kan leiden tot een nieuwe escalatie. De gedachte aan wapenbeheersing die voor een veiliger wereld essentieel is dreigt daarmee geheel te vervagen. Laatst voorbeeld: minister Weinberger's uitspraken over de neutronbom.

Mijn fractie heeft zich graag opnieuw geschaard achter een motie

waarin duidelijk daartegen stelling wordt genomen. Naast de verscherpte Oost-West tegenstelling zijn er in de West-West verhouding de afgelopen tijd ook toenemende spanningen te constateren. Deze komen allereerst voort uit een andere beoordeling van de wijze waarop bewapening een bijdrage levert aan de verscherping van de internationale tegenstellingen.

Zelfs binnen Europa, niet alleen tussen de VS en Europa, is duidelijk sprake van een verschil in benadering. Enerzijds lijkt het dat Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zich positief over een hardere Amerikaanse lijn hebben uitgelaten, hoewel het te vroeg is een definitieve beoordeling hierover te geven. Anderzijds is duidelijk dat in de Bondsrepubliek Duitsland veel meer zorgen bestaan over deze verscherpte internationale tegenstellingen.

In zekere zin staan wij op een kruispunt van wegen, een splijting tussen de weg die leidt tot verdergaande bewapening en een weg die terugbuigt in de richting van wapenbeheersing in plaats van opvoering van bewapening. In zijn afscheidsspeech heeft oud-president Carter daar op indrukwekkende wijze van getuigd.

D'66 wijst heel uitdrukkelijk de eerste weg af, maar dat te zeggen is onvoldoende; daarvoor is een gericht beleid nodig. Dit beleid moet allereerst gebaseerd zijn op een analyse van de Europese belangen. Er zijn ten minste drie fundamentele redenen waarom Europa deels anders reageert in de huidige internationale situatie dan de Verenigde Staten. Allereerst is daar het praktische, politieke en economische belang dat Europa heeft bij voortgezette Oost-West betrekkingen. Alleen al op het terrein van de handelsbetrekkingen bestaat een wezenlijk verschil tussen de meeste Westeuropese landen en de Verenigde Staten.

In de meest letterlijke zin is er de afgelopen tien jaren duidelijk geïnvesteerd in de Oost-West betrekkingen en geen Europees land heeft er belang bij dat zonder meer op het spel te zetten.

De tweede fundamentele reden is de geografische nabijheid van West-Europa tot de Sovjet-Unie. Europa zou in een nieuwe oorlog opnieuw het slagveld worden en het is begrijpelijk dat vanuit Europees gezichtspunt er minder bereidheid bestaat risico's ter zake te lopen. Nogmaals, de Bondsrepubliek Duitsland ligt op het snijpunt van deze beide benaderingen. Als land ligt het het dichtst bij de Sovjet-legers en heeft het het meest te verliezen indien het tot een verharding van de tegenstellingen komt.

In de derde plaats is er het verschil in perceptie en rol. Europa kan en wil geen rol als supermacht nastreven en daaruit vloeien andere verantwoordelijkheden voort. Dit alles betekent uiteraard niet een zwart-wit keuze waarbij de Verenigde Staten voor de bewapening zouden kiezen en wij voor ontwapening, maar vanuit de belangen gezien is er wel duidelijk sprake van een andere accentuering. Dit alles pleit ervoor om zo spoedig mogelijk een werkelijke dialoog met de Verenigde Staten aan te gaan, voordat het nieuwe Reagan-beleid uitgekristalliseerd is.

In het licht van deze complexe ontwikkeling dreigt een ontwikkeling in het West-West-kader van een opnieuw accentueren van een directorium van de grote landen, een bilaterale benadering van ieder van de Westeuropese mogendheden om in een apart gesprek met de Verenigde Staten te komen. Hoe beoordeelt de Regering deze situatie en wat denkt zij te doen? In globale zin staat ook Nederland in de komende tijd voor een fundamentele keuze.

In zekere zin kunnen wij kiezen uit drie opties. Allereerst kunnen wij ons neerleggen bij de verharding van de internationale betrekkingen en kiezen voor het voortborduren op het oude stramien van het 'muddling through' in de Atlantische betrekkingen. In de praktijk zal dat neerkomen op het zich willoos neerleggen bij een eenhoofdige Atlantische leiding en daarmee het volgen van de verharde Amerikaanse koers en dus ook bij een verhoogde druk om meer te doen aan herbewapening. Zo'n beleid zou onvoldoende rekening houden met de gewijzigde verhoudingen binnen de alliantie.

De VVD lijkt voor zo'n koers te kiezen. Het is dwaasheid om daarmee het monopolie van een verantwoordelijk veiligheidsbeleid voor zich op te eisen. Het is in feite veeleer het zich neerleggen bij de status quo en de dreigingen van een verdergaande bewapeningspiraal.

In de tweede plaats kunnen wij kiezen voor een afzijdigheidsbeleid, een beleid dat alleen stimulerend zal werken op de erosie van de NAVO en het tot stand komen van een directorium van grote landen. Zo'n beleid zou bestaan in het eenzijdig afstoten van alle atoombomen, het eenzijdig verlagen van de defensie-inspanning en het niet rekening houden met de internationale dimensie van een veiligheidspolitiek in bondgenootschappelijk kader. Dat leidt niet tot een uitstoten van Nederland uit de NAVO, maar wel tot een

buitenspel-positie op Europees en Atlantisch vlak en dat kan geen redelijk doel dienen.

Mijn fractie verwerpt beide benaderingswijzen en kiest uitdrukkelijk voor een eigen visie die uitgaat van de noodzaak om de Europese zijde van de NAVO te versterken. Niet om daarmee de alliantie te verzwakken, maar veeleer om haar collectief te versterken en tegelijkertijd op die wijze een matigende invloed op de Verenigde Staten uit te oefenen.

In het eindstadium van het collectieve besluitvormingsproces zou zodoende het resultaat van de Europese invloed beter te herkennen kunnen zijn. Wij pleiten dus heel uitdrukkelijk voor een zoeken naar een nieuw evenwicht in de onderlinge verhouding tussen de Verenigde Staten en de Westeuropese landen als gevolg van een noodzakelijk aanpassingsproces. Een dergelijke ontwikkeling moet ook gevolgen hebben voor het denken over de Europese veiligheid.

De eenzijdige Westeuropese afhankelijkheidsrelatie van de Verenigde Staten op veiligheidsgebied en de vanzelfsprekendheid waarmee de Amerikaanse nucleaire afschrikingsgarantie als paraplu voor slecht weer jarenlang werd aanvaard, heeft het zelfstandig denken in Europa over veiligheidsvraagstukken afgestompt.

Wat betekent dit nu in concreto voor de afzonderlijke onderhandelingsprocessen in het kader van de MBFR, de CVSE en tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie?

Allereerst de MBFR. Reeds eerder heb ik er op gewezen dat niet door een louter militair-technische benadering maar alleen door een politieke benadering de al jaren bestaande pat-situatie in Wenen kan worden doorbroken. Wij betreuren het dat door het wegvalLEN van optie-III als gevolg van het moderniseringsbesluit in december 1979 – een daad aan westelijke zijde – de kernwapencomponent uit de onderhandelingen is verdwenen. Acht de Regering, zeker tegen de achtergrond van de bestaande verharding van de internationale situatie, enige reële kans aanwezig dat op korte termijn het MBFR-overleg resultaten zal opleveren?

Steeds meer lijkt de MBFR een blokade te vormen voor het op gang komen van andere wapenbeheersingsbesprekingen. Daarom is het opnieuw denken in termen van bepaalde termijnen aan het eind waarvan een politiek overleg zal plaatsvinden wellicht toch een nuttige benaderingswijze. Enige jaren geleden lanceerde oud-minister

Owen deze gedachte. Is de Regering bereid deze gedachte in het westelijk overleg in te brengen? Zie ik het goed dan gaat het uiteindelijk om twee centrale vraagstukken: het gemeenschappelijk plafond, waarbinnen geen land meer dan 50% van de totale troepen zou mogen leveren en de discussie over de aantallen, waar het befaamde verschil van ruim 100.000 man in ligt.

Vooropgesteld de aanwezigheid van politieke wil – uitdrukkelijk ook aan westelijke zijde – zou van een, zij het beperkt, resultaat in MBFR-verband een signaal kunnen uitgaan dat de wapenbeheersing geen verloren zaak is. Gaarne een reactie van de bewindslieden.

In de tweede plaats de CVSE. Terecht is in de eerste ronde van de derde CVSE-zitting in Madrid veel aandacht besteed aan de mensenrechtenproblematiek. Vanuit westelijk oogpunt kunnen wij deze problematiek niet loslaten en is zij een integrerend onderdeel van de drie manden. Maar wij blijven van mening dat het opzetten van een Europese ontwapeningsconferentie van cruciale betekenis is, juist ook als signaal naar de Verenigde Staten, dat voor Europa de wapenbeheersing een centrale rol blijft spelen.

Inhoudelijk delen wij de opvatting van de Regering dat geen deel van Europa in beginsel buiten het gebied mag vallen waar de zogenaamde vrouwen-wekkende maatregelen worden getroffen, met andere woorden, ook een deel van de Sovjet-Unie niet.

Ook menen wij dat anders dan de Franse voorstellen in een tweede fase de kernwapens bij het onderhandelingsproces betrokken moeten worden. Ik zou graag een overzicht van de stand van zaken van de Regering horen.

Tenslotte de onderhandeling tussen de VS en SU over respectievelijk SALT-II en de middellange afstandskernwapens. Tot dusver koos het kabinet Carter de lijn dat ondanks de toegenomen spanning in de Oost-West verhouding beide partijen groot belang hadden bij het voortzetten van wapenbeheersingsgesprekken en dat daarom ook gestreefd moest worden naar goedkeuring van het SALT-II akkoord. Na de verkiezing van president Reagan lijkt daarvan geen sprake meer.

Voorkeur lijkt te worden gegeven aan herbewapening boven wapenbeheersing. In de memorie van toelichting noemde de Regering de ratificatie van SALT-II nog van de grootst mogelijke betekenis. (blz. 10) Hoe staat het daar thans mee en wat is het effect van een eventueel niet doorgaan van de

beperking van strategische wapensystemen op de verhouding in de Europese context? Wat is haar stellingname met betrekking tot de middellange afstandskernwapens. En zou het fragiele akkoord over de onderhandelingen tussen de VS en de Sovjet-Unie over middellange afstandssystemen overeind blijven? Wat ons betreft mag er geen twijfel blijven bestaan.

Wij sluiten niet de ogen voor de permanente bewapeningsinspanning aan Sowjet-zijde en evenmin voor het mogelijk politiek hanteren van druk middels militaire middelen. Wij vinden echter dat van de kant van de Navo aanvaarding van een beperkte bewapeningsachterstand als uitgangspunt voor de onderhandelingen mogelijk, ja zelfs wenselijk is. Alleen op die wijze kunnen wij een doorbraak tot stand brengen.

Om die reden wijzen wij in de huidige context alsnog plaatsing door Nederland van de lange afstandskernwapens onder de huidige omstandigheden af, zonder dat wij met die uitspraak willen volstaan. Noodzakelijk is dat ook van Nederlandse kant een nieuw totaalconcept inzake de veiligheid op tafel wordt gelegd. Aan Navo-zijde lijkt men van ons te verwachten, dat wij zowel meewerken aan de 3 procentverhoging als alle bestaande atoombanden handhaven en ook akkoord gaan met de middellange afstandssystemen.

Wat ons betreft, kan die cumulatie niet, evenmin als de omgekeerde cumulatie kan, waarover de heer Stermerdink van de fractie van de Partij van de Arbeid sprak. Wij zullen ons in de komende tijd dan ook moeten herbezinnen over de wijze, waarop de Nederlandse bijdrage in het Navo-overleg wordt ingebracht.

Van dit kabinet kan niet veel meer worden verwacht. Juist daarom zou het interessant zijn, van de Regering te vernemen, hoe zij de nieuwe balans tussen conventionele en kerntaken ziet in het licht van die zich toespitsende Oost-Westverhouding.

De vergadering wordt van 17.30 uur tot 19.30 uur geschorst.

Voorzitter: Schakel

De heer **Ploeg** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het jaar 1980 is een uitermate turbulent jaar geweest in de Oost-Westbetrekkingen. De ontwikkelingen in het Midden-Oosten, de inval in Afghanistan, de oorlog tussen Iran en Irak en de toestand in Polen zijn van grote betekenis voor de internationale situatie geweest en zijn dat nog.

Ploeg

Terecht zegt de memorie van toelichting bij de begroting van Buitenlandse Zaken, dat de Sovjet-Russische inval in Afghanistan een herbezinning op de perspectieven van de ontspanningspolitiek nodig maakt. Een herbezinning, die plaatsvindt in Europees en bondgenootschappelijk kader. De Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie zijn van mening, dat de agressie van de Sovjet-Unie in Afghanistan het geheel der Oost-Westbetrekkingen nadelig heeft beïnvloed.

Een aspect, dat in beide memories van toelichting echter niet aan de orde komt is de vraag in hoeverre de bondgenootschappelijke samenwerking in de NAVO nadelig is beïnvloed ten gevolge van de gebeurtenissen in Afghanistan.

Ik wil dat nader toelichten. De Sovjetinvasie is door een zeer groot aantal staten veroordeeld. Dat gebeurde onder andere in de vergadering van de Verenigde Naties, maar ook tijdens de Islamabad-conferentie van Islamitische regeringen, in de bijeenkomst van de interparlementaire Unie en in de Noord-Atlantische Assemblee. Ondanks deze veroordeling, ook van neutrale en Derde-Wereldlanden, heeft de Sovjet-Unie geen aanstalten gemaakt zich terug te trekken. Dat ligt ook niet in de lijn van het Sovjet-optreden.

Twee zaken zijn duidelijk: voor de eerste maal gebruikte de Sovjet-Unie zijn militaire eenheden buiten de eigen invloedssfeer en voor de eerste maal is er voor de NAVO sprake van een duidelijke dreiging buiten het eigen NAVO-gebied.

De Sovjets gebruiken tot nog toe hun militaire macht om politieke invloed te vergroten, daarbij een rechtstreekse confrontatie met de Verenigde Staten vermijdt. Vandaar dat de Sovjets hun optreden in Afghanistan motiveren als ware het steun aan een bevrijdingsbeweging, zoals dat ook gebeurde, maar dan niet met eigen troepen, in Angola, Ethiopië en Zuid-Jemen. De Sovjetleiders zullen zich ongetwijfeld hebben gerealiseerd dat de betrekkingen met het Westen zouden kunnen verslechteren, maar tevens dat de westelijke wereld verdeeld zou kunnen reageren. En zij hebben in dat laatste gelijk gekregen.

Wat was op dit alles het bondgenootschappelijk antwoord? Er was geen unanimitéit maar een verschillende beoordeling en taxatie van de situatie. Ik denk daarbij aan de boycot van graanleveranties en de Olympische Spelen. Kortom: toen eenheid geboden was, was er geen eenheid van opvatting over een politiek antwoord. Dat was een ernstige zaak.

Welke lessen heeft het bondgenootschap eruit getrokken? Is er in het overleg op ministerieel niveau in de NAVO over dit soort crisis-management gesproken, ook ten aanzien van de onderlinge consultatie?

Gezien de situatie in de Perzische Golf en de Amerikaanse presentatie aldaar zal het vrijwel onontkoombaar zijn dat in het kader van de taakverdeling van de leden-landen van de NAVO – de heer Van der Stoep duidde er al op, maar dan in tegengestelde zin – een beroep gedaan zal worden op de Europese bondgenoten om een extra bijdrage te leveren aan de defensie van het Westeuropese grondgebied.

Zo is het bekend dat Italië, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hun maritieme aanwezigheid in de Middellandse Zee hebben versterkt in verband met het vertrek van Amerikaanse schepen naar de omgeving van de Perzische Golf. In dit verband vraag ik welke extra taken de Bondsrepubliek Duitsland in de NAVO heeft aangeboden.

De bezetting van Afghanistan geeft de Sovjet-Unie enkele strategische voordelen. De Perzische Golf ligt binnen bereik. Dit houdt een bedreiging in voor de aanvoer van olie voor het Westen. Europa is van deze aanvoer afhankelijker dan de Verenigde Staten. Is het kabinet desgevraagd ertoe bereid, steun te verlenen aan een verzoek tot een Nederlandse maritieme bijdrage in de Perzische Golf als teken van solidariteit? Naar onze overtuiging is dit een politiek gebaar.

Vergroting van de invloed van de Sovjet-Unie in dat deel van de wereld zal tot grotere druk leiden op bepaalde landen in het Midden-Oosten, Iran en Pakistan. De Regering is van mening dat het opschuiven van de invloed van de Sovjet-Unie in het Nabije Oosten, een gebied dat meer dan tweederde van de wereldexport van olie voor zijn rekening neemt, voor de perspectieven van ontspanning wellicht het zorgwekkendst is.

Ik ben het met deze constatering eens. Wat betekent deze ontspanning echter? Voor ons in het Westen betekent zij het doel van een veiligheidsbeleid, gericht op vermindering van bewapening, vermindering van alles wat tot opvoering van spanning kan leiden en voorkoming van een nucleaire oorlog. Is dit echter ook de visie van de Sovjet-Unie? Zal een land dat in Afghanistan zijn troepen inzet en aan een ongebonden land zijn wil oplegt, elders in de wereld anders reageren?

Mijn fractie is met de Regering van mening dat slechts een terugkeer naar

zekere fundamentele uitgangspunten de voorwaarden kan scheppen waaronder met enige kans van slagen verder kan worden gebouwd aan de ontspanning. Welke zijn deze fundamentele uitgangspunten? Hoe ziet de Regering deze? Is vertrouwen in elkaar er een van? Hoe wil men dit bereiken met een regime dat kinderen opvoedt in haat, hun op jonge leeftijd een militaire opvoeding geeft op scholen, dissidenten verbant, geen vrijheid van meningsuiting toelaat en de eigen bevolking laat geloven dat het militaire optreden in Afghanistan een soort van hulpactie aan een ontwikkelingsland is?

Hoe denkt de Regering het proces van ontspanning te bevorderen, als wordt vastgesteld dat de ontwikkeling in de krachtsverhouding tussen Oost en West zorgwekkend is? Ik citeer: 'het risico geenszins denkbeeldig is, dat reeds over enkele jaren op vrijwel alle terreinen een overwicht van het Warschaupact zal zijn bereikt.' Hoe beziet de Regering het proces van ontspanning, als moet worden vastgesteld dat ondanks de economische teruggang de Sovjet-Unie 12% van zijn bruto nationaal produkt aan militaire uitgaven weet te besteden met een reële jaarlijkse groei van 4% tot 5%, terwijl het ook bekend is dat tal van defensie-uitgaven in andere begrotingshoofdstukken zijn opgenomen?

Toch zou het stilleggen van het ontspanningsproces onjuist zijn. Wij hebben geen enkele behoefte aan een hernieuwde koude oorlog. Het economische of diplomatiek isoleren van de Sovjet-Unie zou hiertoe bijdragen. Dit kan geen oplossing bieden. Het fundamentele probleem blijft hoe wij het wederzijdse wantrouwen kunnen wegnemen in een gesprek tussen twee systemen waarvan het ene wordt gekenmerkt door grote mate van openheid en het andere bij wijze van spreken per definitie argwanend en gesloten is. Ik citeer de heer Jacquet tijdens een Atlantische conferentie die niet lang geleden is gehouden: 'Détente is niet het einde van de ideologische confrontatie.' Hoe kijkt de Regering daar tegenaan?

Wij hebben in 1949 niet voor niets gekozen vóór een lidmaatschap van de NAVO, een bondgenootschap dat twee sleutelwoorden in zich draagt: veiligheid en ontspanning.

Over die ontspanning heb ik gesproken, zij het in sombere bewoordingen. Het optreden van de Sovjet-Unie dwong en dwingt mij daartoe. Over de veiligheid merk ik het volgende op.

Ploeg

Voor de VVD is het behoud van vrede en veiligheid een basisvoorwaarde voor vrijheidsbeleving en menselijke ontplooiing. Dat houdt onder meer in verdraagzaamheid en open staan voor ideeën van andersdenkenden, ook in de internationale politiek. Dat houdt tevens in het aanvaarden van andere maatschappijssystemen dan de onze, zolang die systemen niet leiden tot onderdrukking en aantasting van de menselijke waardigheid.

Het uitgangspunt van zelfbeschikking en aanvaarding van andere maatschappelijke systemen zal ons er niet van weerhouden, het westerse maatschappijstelsel, dat berust op het beginsel van de rechtstaat en de parlementaire democratie als het meest wenselijke te beschouwen. Dat systeem is het waard, verdedigd te worden.

Gezien in het licht van de huidige machtsverhoudingen, zal dit streven slechts kans op succes hebben, wanneer het Westen bereid is, een geloofwaardige defensie-inspanning te leveren. De nadruk van die inspanning zal moeten liggen op een moderne conventionele bijdrage; maar binnen de NAVO-strategie van oorlog voorkoming en crisisbeheersing kunnen een deelname aan nucleaire taken van het bondgenootschap en een eventuele stationering van nucleaire middelen op Nederlands grondgebied, mede als teken van onderlinge solidariteit, nog niet gemist worden.

Sprekend over de kernwapens, merk ik het volgende op. Mijn fractie steunt de Regering bij haar pogingen, in het NAVO-overleg er bij de Verenigde Staten op aan te dringen, te komen tot een snelle ratificatie van de SALT-besprekingen. Wij zullen er evenwel begrip voor moeten opbrengen dat de vorige Amerikaanse president het nodig heeft geoordeeld – ten gevolge van het Sovjet-optreden in Afghanistan – de discussie in de Amerikaanse senaat uit te stellen. Het is daarom dan ook verheugend dat de nieuwe president, Reagan, maandag jl. in een persgesprek gezegd heeft, dat hij te allen tijde bereid is, met Moskou te praten over een beperking van de kernbewapening zonder voorwaarden vooraf.

De beide flanken van de NAVO zijn een bron van voortdurende zorg voor het bondgenootschap. Ik beperk mij tot de zuidflank. Enige NAVO-partners, waaronder Nederland, hebben Turkije economische en militaire steun aangeboden, onder andere in de vorm van levering van militair materieel. Hoe taxeren de bewindslieden de huidige

situatie in Turkije, vooral in het licht van de toezeggingen van de Turkse nationale veiligheidsraad, dat de democratie zo snel als mogelijk zal moeten worden hersteld?

Ik kom tot de middellange afstands-raketten. In december 1979 hebben de NAVO-landen besloten tot een modernisering van de middellange afstands-raketten. De Nederlandse Regering heeft wat de plaatsing op Nederlands grondgebied betreft een voorbehoud gemaakt. Zij deelde wel de overweging die leidde tot het moderniseringsbesluit, doch wenste de plaatsingsbeslissing uit te stellen tot december 1981. De belangrijkste overweging daarbij was, dat het kabinet een maximale kans wilde geven aan het vinden van een oplossing via de wapenbeheersing. Misschien is het goed, nog eens te herhalen wat het VVD-standpunt in die discussie was en is gebleven.

Wij hebben gezegd, in te stemmen met de productie. Wij hebben ook gezegd dat er een intentieverklaring zou moeten komen tot stationering, zeker als ont koppeling onmogelijk zou blijken te zijn. Daarnaast zouden initiatieven moeten worden genomen tot onderhandelingen met de Sovjet over wapenvermindering. Ik verwijs, kortheidshalve, dan ook maar naar een door ons ingediende motie uit 1978.

Mijnheer de Voorzitter! Staat u mij toe, dat ik nu even uit eigen werk citeer (december 1979). Ik doe dit mede naar aanleiding van de suggestie van de heer Lubbers, ten aanzien waarvan ik vanmiddag heb vernomen dat het één van de duizend oplossingen is. Ik hoop overigens niet dat het een sprookje wordt uit '1001 nachten'. Maar de suggestie is nu eenmaal gedaan door de heer Lubbers, in een dagbladartikel, en daarom geloof ik dat het goed is onze stellingname die wij in 1979 hebben gehanteerd, nog eens hier te citeren:

'Geen beslissing, geen principebesluit met betrekking tot plaatsing – ik laat het aantal buiten beschouwing, dat vind ik op dit moment niet essentieel –, vindt geen weerklank in de NAVO. Ook wij hebben ons uitgesproken tegen een Eurostrategische balans, maar ik wijs er wel op, dat de heer Gromyko in de Bondsrepubliek duidelijk uitsprekt, dat de productie van de SS-20 doorgaat, onderhandelingen of niet, en dat bondskanselier Schmidt – over moed gesproken – suggereert zijn functie ter beschikking te stellen als zijn partij (de SPD) negatief reageert op een moderniseringsbesluit'.

Bij die gelegenheid heb ik nog eens onderstreept de positie van de Bondsrepubliek Duitsland. Ik verwijs ook

naar een artikel in de NRC van 4 december 1979, onder de kop 'Schmidt houdt SPD voor: eerst raketten, dan praten'. Ik vertaal dit met: Onderhandelen, ja; maar niet met lege handen. Onderhandelen, ja; maar in een situatie die intimidatie en chantage van de andere zijde uitsluit.

Ik heb de Duitse bondskanselier enige malen opgevoerd en niet zonder reden. Immers, hij was degene die een beroep deed op ons, ja te zeggen tegen een stationeringsbesluit. Hij was degene die als Duitser waarschuwde voor het gevaar van een Duitse Alleen-gang bij deze modernisering. Hij heeft in juli 1980 tijdens een bezoek aan Moskou bewerkstelligd dat de Sovjets hun eis tot herroeping van het moderniseringsbesluit lieten vallen.

Een opening tot onderhandeling over nucleaire wapens is te danken aan degene, die zich het meest heeft ingezet te komen tot een antwoord op de SS-20 en backfire, tot modernisering. Het doet dan ook wat hypocriet aan politici ter linkerzijde in dit Huis de heer Schmidt te horen prijzen voor zijn inspanningen, terwijl diezelfde heer Schmidt in december 1979 verschillende malen vergeefs een beroep deed op dezelfde heren – en dames – ter linkerzijde, in te stemmen met het moderniseringsbesluit.

In dat verband is het ook interessant, dat minister Apel zijn sociaal-democratische vrienden in Nederland via de Duitse t.v. op 16 januari waarschuwde voor een uiteenvallen van het bondgenootschap.

Ik heb in het verleden met de heer Van der Stoep op dit punt eens een discussie gehad, toen hij zei: Deze modernisering zou wel eens een keer kunnen leiden tot een scheuring in het bondgenootschap. Ik herhaal wat ik toen bij interruptie tegen hem zei: Ik denk dat het eerder zou kunnen leiden tot een scheuring in de sociaal-democratische partijen van West-Europa.

Mijnheer de Voorzitter! De VVD heeft haar standpunt met betrekking tot de kernwapenproblematiek zeer weloverwogen genomen en dit standpunt staat nog steeds recht overeind. Ik zeg dit zonder enige trots, want het zou me een lief ding waard zijn te kunnen zeggen: 'Weg ermee, met en zonder IKV'. Maar de internationale situatie zou zo'n uitspraak niet rechtvaardigen.

Die kernwapens zijn er – al sinds 1945 – en gelukkig zijn ze nimmer meer gebruikt. Ondertussen zijn er 120 conflictsituaties met andere wapens uitgevochten. Men zou zich kunnen afvragen: stel dat de Amerikanen in

Ploeg

1942 die afgrijselijke bom hadden bezeten, zou dan de laffe aanval op Pearl Harbour hebben plaatsgevonden? Een vraag slechts, misschien retorisch, maar ik constateer dat in de discussie aan dat aspect van afschrikking en oorlogvoorkoming wel eens voorbijgegaan wordt.

Dat houdt geen pleidooi in voor het ergste vernietigingswapen, dat de mensheid ooit heeft voortgebracht. Wij dienen ons echter met ons allen wel te realiseren, dat al zouden wij dat hele atomaire arsenaal kunnen vernietigen, de know how blijft (ik ken daarvan niet de Russische vertaling). Die wetenschap kun je niet meer terugdraaien. Hoe men in politieke zin van mening kan verschillen – en congressen en extra-congressen van politieke partijen in Nederland hebben daarvan blijk gegeven – dat kernwapen is uitgevonden, het bestaat, in veel te grote aantallen, en we zullen er alles aan moeten doen – wederzijds – dat we ze nimmer hoeven te gebruiken. Atoompacifisme leidt niet tot dat doel. Immers, het ontbreken van kernwapens zou een oorlog met conventionele wapens voor degeen, die zich sterk voelt of is, mogelijk aantrekkelijk maken. En wat doet de partij, die de oorlog dreigt te verliezen? Zal zij niet haar toevlucht kunnen nemen tot het kernwapen?

De VVD streeft naar verantwoorde afspraken tussen Oost en West in het kader van de SALT en MBFR-onderhandelingen en pleit voor onderhandelingen met het Warschaupact over de beperking van kernwapens voor de korte en middellange afstand in de USSR en overig Oost- en West-Europa.

Eenzijdige vermindering van de Nederlandse defensie-inspanning wijzen wij af. De discussie over nucleaire taken van de Nederlandse strijdkrachten moet niet gevoerd worden op basis van één, twee of meer taken wel of niet acceptabel. Aantallen zijn arbitrair.

Die discussie dient wel gevoerd te worden op basis van de shiftstudie, die nog niet afgerond is. Ik wil er in alle duidelijkheid op wijzen, dat een wijziging in nucleaire taken naar mijn mening kan plaatsvinden, op basis van het terugdringen van de afhankelijkheid van kernwapens, als conventionele alternatieven aanwezig zijn en daarover in goed overleg beslissingen kunnen worden genomen. Daartoe dienen zich in de eerste plaats aan de atomaire mijnen en de nucleaire luchtverdediging.

Is de bewindsman van Defensie bereid het interim-rapport van de high-

level groep ter beschikking – eventueel en waarschijnlijk vertrouwelijk – van de Kamer te stellen?

Het effect van de acties tegen de kernwapens in Nederland kan in een open samenleving als de onze maximaal zijn, maar zal in een gesloten maatschappijvorm als de Sovjet-Unie geen enkel effect hebben. Het IKV pretendeert contacten te hebben met vredesbewegingen in Oost-Europa. Opvallend is dat deze vredesbewegingen zich altijd tegen de westelijke defensie richten, doch nooit tegen de Sovjet-bewapening.

Op deze wijze laden zulke groeperingen de verdenking op zich eenzijdig te opereren en zich slechts te richten op ontmanteling van het Westerse defensie-systeem.

De heer **Waltmans** (PPR): U geeft wel een volstrekte karikatuur van de vredesbeweging. Er is geen enkele vredesbeweging in Nederland die zich niet verzet tegen de totale kernbewapening, tegen de totale krankzinnige bewapeningswedloop en alle gevolgen van dien voor de Derde Wereld. U kunt niet zeggen dat de vredesbeweging zich alleen maar keert tegen wapens als die wapens komen van Amerika of van West-Europa. Dat is kletsboek.

De heer **Ploeg** (VVD): Ik vermoed dat u mij verkeerd heeft verstaan. Ik heb het over vredesbewegingen aan de andere zijde van het ijzeren gordijn. Die richten zich altijd tegen de Amerikaanse kernbewapening en niet tegen de kernbewapening van de Sovjet Unie. Dat is mijn bezwaar.

Het zal duidelijk zijn dat ook de VVD een terugdringing van de afhankelijkheid van kernwapens wenst, doch niet via eenzijdige stappen.

Ik sluit af, maar ik betreur dat, want ik had graag de PvdA nog wat voorgehouden over wat de heer Vredeling in 1976 heeft gezegd over krachtsverhoudingen en eenzijdige stappen.

De **Voorzitter**: U beschikt over uw eigen spreektijd.

De heer **Ploeg** (VVD): Het rode lampje brandt al. Ik stel vast dat mijn fractie mij nog een minuut extra toestaat. Ik zou de heer Vredeling willen citeren uit 1976:

'Ik kan immers niet in NAVO-verband met een taakverdelings-issuë komen, met afstoting van taken, zonder dat ik een antwoord kan geven op de vraag welke taken Nederland extra, gespecialiseerd, op zich wil nemen.

Dit do ut des, waarvoor ik respect heb en waarin ik ook geloof, zal eerst duidelijker moeten zijn opdat wij als

Nederland aan het verwijt kunnen ontkomen: u praat wel over taakverdeling, maar u bedoelt eenzijdige taakafstoting. Ik heb daarover reeds in dit verband een aantal opmerkingen gemaakt, waarvoor ik gehinderd word door enig achterbangerammel.' (einde citaat).

Mijnheer de Voorzitter! Ik sluit af. Zondagavond zag ik Toon Hermans op de buis

De heer **Waltmans** (PPR): Voordat u vrolijk wordt,

De heer **Ploeg** (VVD): Nou, als ik u zie.....

De heer **Waltmans** (PPR): Praat maar verder; u mag uw innerlijke gevoelens best eens laten blijken.

Beschouwt u het als een verdienste, dat uw achterban niet toonbaar nadenkt over bewapening en kernbewapening? De jongerenorganisatie is gelukkig niet alleen uw achterban; daar wordt wel anders gedacht. In uw kring kennelijk niet. Vindt u het een verdienste, dat uw kring immobiel en lethargisch is en zich niet interesseert voor de debatten, die de grote meerderheid van de bevolking wel interesseert?

De heer **Ploeg** (VVD): De heer Waltmans vergist zich. De VVD heeft een groot aantal congressen gehouden waarop nadrukkelijk over de veiligheidsproblematiek en de Oost-West-verhouding is gesproken. Ik moge verwijzen naar een publikatie van de Telderstichting. Wellicht kan de heer Waltmans die eens lezen; het zou mogelijk kunnen bijdragen tot een verbreding van zijn visie.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): Ik heb die gelezen.

De heer **Ploeg** (VVD): De opmerking van de heer Waltmans, dat binnen de VVD niet nagedacht wordt over deze zaken, laat ik voor zijn rekening.

De heer **Waltmans** (PPR): Waarom slaat u zich op de borst?

De heer **Ploeg** (VVD): Ik sla mij niet op de borst. Ik heb een aantal uitspraken van de heer Vredeling genoemd, iemand, die niet tot mijn partij behoort. Die uitspraken wijken af van hetgeen ik vandaag van de kant van de PvdA heb gehoord.

Ik sluit af op een minder sombere wijze.

Zondagavond zag ik Toon Hermans op de buis – dit zal de heer Waltmans aanspreken –, personificatie van blijheid en relativiteitszin: hij introduceerde een nieuw lied:

Ploeg

Deze wereld is zo mooi

Je mag er niets aan veranderen.

Kijk toch eens om je heen.

We krijgen niet zo maar een andere.

Ik dacht toen: Toon, wat goed dat je niet in de politiek zit, want er zijn ongetwijfeld mensen, die met minder blijheid en minder relativiteitszin zouden zeggen:

Deze wereld is zo rot

Je moet er alles aan veranderen

Kijk toch om je heen

Wanneer krijgen we een andere.

Sta mij toe, Voorzitter, in mijn bijdrage over zo'n serieus onderwerp toch te eindigen met de woorden: Als je niet gelooft in structuren, maar in mensen, die in vrijheid willen leven, kies je toch voor de eerste Toonzetting.

Misschien een idee voor de Minister van Buitenlandse Zaken om Toon Hermans tot ambassadeur in Moskou te benoemen. Over zijn salaris zal de Kamer geen vragen stellen, want het zal mogelijk leiden tot een meer dan Brede Maatschappelijke Discussie, ook in de Sovjet-Unie. En die heeft de clown Popov als reizende ambassadeur. Een onbetaalde suggestie; misschien leidt het tot een echt ontspannen wereld. Dat willen zowel de heer Waltmans als ik.

Minister Van der Klaauw: Wat de ambassadeursbenoemingen betreft, heb ik de heer Van Agt in Moskou en de heer Lubbers in Washington. Ik ben al een heel eind op weg.

De heer **Van Dis** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! De beperkte tijd die wij konden uittrekken om over de z.g. NAVO-delen te spreken, is eigenlijk omgekeerd evenredig met het gewicht van de Oost-West-betrekkingen. Wij leven in een tijd waarin velen zich meer en meer bewust worden van de immense dreigingen die uitgaan van de moderne bewapeningstechnieken. Ik zou echter willen benadrukken dat het niet primair de techniek is waarvan de dreiging uitgaat maar veeleer de combinatie van techniek en totalitaire atheïstische ideologie.

Het heeft mijn fractie goed gedaan dat de Regering de bezetting van Afghanistan zo centraal heeft gesteld in de beschouwing over de Oost-West-relatie. Aan de detente-politiek is een zware slag toegebracht, aldus antwoord 26. Is er niet veeleer sprake van een beslissend keerpunt in een proces van een zekere ontspanning zoals dat langzaam maar zeker na de Cuba-crisis is ingezet? De ontspanning is niet on-

omkeerbaar, alle partijen moeten zich onthouden van handelingen die met de detente in strijd zijn, aldus hetzelfde antwoord 26. Is in dit verband de evaluatie, die de Regering geeft van de recente ontwikkelingen in Polen (zie antwoord 1) niet wat aan de magere kant? Is het werkelijk alleen maar een intern Poolse zaak waarvoor het beginsel van niet-inmenging geldt?

Ik zou de discussie over de Nota mensenrechten in herinnering willen roepen: gaat het bij de recente ontwikkelingen in Polen, met Sovjet-troepenbewegingen op de achtergrond, niet tevens om aantasting van fundamentele mensenrechten als ik alleen al denk aan het recht van vereniging en vergadering? Een dergelijke aantasting is op zichzelf genomen wel degelijk een bron van verhoogde spanning. Is de Regering dan ook niet van mening dat ook een Westerse reactie op de gebeurtenissen in Polen duidelijk moet maken dat ontspanning niet onomkeerbaar is?

Komt het antwoord op vraag 5 toch niet neer op een verbaal verhaal zonder daden? De passage in de memorie van toelichting waar vraag 7 op doelt – het economisch-politieke karakter van het antwoord op de roep om een rol van Europa in de wereld – vatte ik aanvankelijk inderdaad op in die zin dat voorzichtigheid is geboden met verdergaande samenwerking op het gebied van buitenlandse politiek en defensie. Zijn hier de gevaren voor de eenheid van de Atlantische samenwerking niet veel evidentier als ik denk aan de effecten van bijv. een eigen Europees vredesinitiatief voor het Midden-Oosten, aan het gebrek aan eensgezindheid om de Amerikaanse reactie op de inval in Afghanistan te volgen en aan afwijkende standpunten over de modernisering van de kernwapens?

Hoe verhoudt zich de mogelijke verdergaande samenwerking op het gebied van de buitenlandse politiek (zie antwoord 7) tot het in antwoord 44 gestelde *primaat* van de Atlantische samenwerking? Ook antwoord 42 spreekt van een toenemend profileren!

Is de Regering bereid een initiatief te overwegen om een formele band tussen de VS en de EPS aan te gaan?

Wat VN-resolutie 35/144 C (chemische wapens) betreft; over welke bevoegdheden beschikt de Secretaris-Generaal eigenlijk nu juist de verificatieregeling één van de struikelblokken is om tot een overeenkomst inzake chemische wapens te komen? Is de NAVO overigens voldoende voorbereid op een onverhoopte aanval met

inzet van chemische wapens nu Westerse schattingen het percentage van Warschaupact-munitie met een chemische taak op 15 à 20% stellen en ook hier het aspect van de dual capability – bijv. mijnen en artillerie – telkens meespeelt?

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie kan de bekende woorden dat 'wij ondanks welk politiek systeem ook kunnen leven met onze Heer' moeilijk over de lippen krijgen. Juist de allesopeisende en atheïstische ideologie van het Warschaupact gepaard aan de moderne wapentechnologie doen ons huiveren voor een mogelijke beproeving of wij onze vrijheid, met name die om de Heere God naar de eis van Zijn Woord te dienen, werkelijk waard zijn. Het lijden van de ondergrondse Kerk en het dissidentenbeleid spreken in dezen boekdelen! Wij mogen ons en onze kinderen niet aan die verzoeking blootstellen door eenzijdige stappen tot ontwapening te nemen, ook al wensen wij de rol van de kernwapens door versterking mede van de conventionele component verminderd te zien. Juist in onze tijd geldt ten aanzien van de ideologie van achter het IJzeren Gordijn de bede: 'en leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van den boze'.

De geschiedenis leert – ook de jongste; denk aan het conflict Irak-Iran – dat de potentiële tegenstander wel degelijk rekent met de door hem te nemen risico's. Een ideologie die van huis uit gericht is op verwerving van de wereldheerschappij, zal naar haar aard gebruik maken van de uitnodiging die gelegd is in eenzijdige stappen.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Als je met mensen praat over de toekomst dan tref, je vaak hun neerslachtige kijk. Er is vrees voor een kernwapenoorlog en voor milieurampen. Deze zaken komen ook heel vaak aan de orde in forumdiscussies. De mensen geloven niet in de eindeloze mogelijkheden van de technologie en van het menselijk verstand om rampen af te wenden. Hun wordt wel voorgedragen, ook door deze Regering, dat door de afschrikwekkende kernwapens er geen oorlog meer kan uitbreken, maar de mensen hebben geleerd dat je dat soort uitspraken niet kun vertrouwen. Je kunt er niet je toekomst aan ophangen. Zij zullen zich gesteund weten in die opvatting door de historicus Taylor, die een boek heeft geschreven onder de titel 'Hoe oorlogen beginnen'. Taylor zegt, dat elke grote mogendheid vertrouwt op wapens als afschrikmiddel.

Deze afschrikking heeft vaak succes gehad en heeft Europa lange tijden van vrede opgeleverd. Er komt een moment van ongeduld of foutieve beoordeling en dan werkt de afschrikking niet. Met de komst van de kernwapens is het machtsevenwicht vervangen door het afschrikkingsevenwicht. Dat betekent alleen maar dat de kansen op een oorlog kleiner zijn geworden, niet dat zij er niet meer zijn. Vroeger was afschrikking in negen van de tien gevallen effectief, nu misschien in 99 van de 100. Maar als wij op de ervaringen in het verleden mogen afgaan, aldus Taylor, zal de honderdste keer zeker komen.'

Met dat gebrek aan geloof van de mensen houden de meeste politieke leiders in deze wereld geen rekening. Zij marcheren door, blind geworden voor het alternatief van de vrede, op de oude bekende weg van economische groei, machtspolitiek, chantage, onderdrukking, winstmakerij, interventie en verouderde ideologieën; zij marcheren door tot alles in scherven valt. Hun wachttwoorden klinken hol: het zijn oude mannen die de wereld regeren, zij stralen geen hoop op nieuwe tijden uit, maar klampen zich vast aan de schijnzekerheid van het verleden. Hun droom is niet voorwaarts gericht, maar kijkt achterom.

Het Reagan-tijdperk is net als het Brezjnev-tijdperk er een van gisteren en niet van morgen. Wij lezen elke dag, dat de aarde vele malen vernietigd kan worden en dat per jaar voor bijna duizend miljard gulden aan wapens wordt uitgegeven. Zei Carter niet – helaas niet bij zijn ambtsaanvaarding, maar bij zijn vertrek – dat het gevaar van een kernoorlog gedurende de laatste jaren als gevolg van de uitbreiding en de perfectionering van de kernwapens over steeds meer landen, niet kleiner maar groter is geworden?

Hij voegde eraan toe dat in geval van een totale kernoorlog in elke seconde meer vernietigingskracht zou worden ontketend dan in de hele tweede wereldoorlog; in de eerste paar uur zouden er meer mensen worden gedood dan in alle oorlogen uit de geschiedenis samen.

Er zit naar de mening van de fractie van de PPR een duivelse tegenstelling in, dat er voor bewapening geld genoeg is, maar voor de bestrijding van de nood en armoede van tweederde van de wereldbevolking niet. Er is geen aandacht voor de wereld als geheel; het begrip voor wereldverantwoordelijkheid is verbijsterend en bangstigend klein.

De bewapening slurpt geld op, grondstoffen, kennis, energie en menselijke arbeid, die noodzakelijk is om de ontwikkelingslanden te helpen. Toch draait de wapenmachine door, op basis van een onbegrensd vertrouwen in wapens en techniek en een onbegrensd wantrouwen tussen de grote mogendheden en hun bondgenoten, die elkaar per definitie onredelijk, onbetrouwbaar en levensgevaarlijk achten.

Gelukkig komt er een wereldbrede tegenbeweging op gang. De vredesbewegingen, kerkelijke en niet-kerkelijke, nemen in kracht en betekenis toe. Overal ziet men dat groepen als militairen, vrouwen, jongeren, vakbondsleden, minderheidsgroepen, actief worden op het terrein van de vrede. Wij voelen dat als een geweldige ondersteuning voor ons vredeswerk in de politiek. Het is bemoedigend, dat de mensen gaan begrijpen dat, als er niets ingrijpends gebeurt, we naar een nucleaire catastrofe gaan en vanuit die gedachte actief op pad gaan om een alternatief beleid te steunen.

Het probleem is wereldwijd en je kunt het niet afzonderen in Nederlands of Europees kader. Daarom heeft het IKV niet gekozen voor: 'kernwapens weg uit Nederland: 'alleen, maar ook voor de uiteindelijke doelstelling: 'De kernwapens de wereld uit'. Het is een wereldwijd probleem, maar van Nederland kan met overtuiging de wekroep uitgaan naar de Derde Wereld landen toe, naar de niet-gebonden landen toe en naar de middelgrote en kleine staten in de wereld, dat er een einde moet komen aan het kernwapenbeleid.

De verwijdering van kernwapens uit Nederland is nodig om de andere staten in de wereld duidelijk te maken, dat een middelgroot maar rijk land als Nederland voor de andere weg kiest, de weg die naar vrede leidt. Ik geloof er niet in, dat de aanjagers van de wapenwedloop ermee zullen stoppen, tenzij ze er door economisch-financiële noodzaak of door de werking van de publieke wereldopinie toe gedwongen worden. Daarin ligt de unieke betekenis van een eenzijdige stap van Nederland: de vastgestelde patronen worden doorbroken.

Dat is de taak en opgave, ook van het CDA, de Partij van de Arbeid en D'66 die nu het kernwapendebat tot een formatiedans hebben gemaakt. Maar mensen verwachten ook van deze drie partijen dat ze helder en duidelijk uitspreken dat de kernwapens weg moeten. De meerderheid van de Nederlandse bevolking is tegen. Het verzet tegen kernwapens groeit. Uit de enquête van het ESEO van oktober

1980 blijkt, dat de overgrote meerderheid van de aanhangers van de Partij van de Arbeid, D'66 en CDA tot de tegenstanders van kernwapens op Nederlandse bodem behoren.

De meerderheid van de bevolking is tegen kernwapens in Nederland; de meerderheid van de partijen óók, als de congresgangers in volle vrijheid kunnen beslissen en niet door hun lijsttrekkers en kandidaat-ministers onder zware immorele druk worden gezet. De politiek maakt zichzelf ongehoorzaam als die brede meerderheid van tegenstanders van kernwapens opeens omgetoverd wordt in een minderheid als kabinet en Kamer beraadslagen.

De komende jaren zullen niet gemakkelijk zijn want de toonzetting van de nieuwe Amerikaanse regering de leidende mogendheid in de NAVO, waarvan ook Nederland deel uitmaakt, is keihard voor verhoging van de defensieuitgaven, voor een drastische herbewapening, voor een intensivering van de contacten met dus van de druk op de Europese bondgenoten, voor een herbevestiging van het Amerikaans leiderschap over wat de vrije wereld wordt genoemd. Het wordt de herleving van de koude oorlog. Het is een gevaar voor de zorgvuldig opgebouwde ontspanningspolitiek, een beëindiging van de toenadering van west- en oost-Europa en een gevaar voor de Derde Wereldlanden.

Er is behoefte aan een duidelijk signaal. Nederland is zover, dat de bevolking de andere kant op wil, de weg die naar de mening van de PPR-fractie niet zonder risico's is, maar wel een weg die naar de vrede leidt. Om mijn opvattingen politiek te vertalen, heb ik de u, mijnheer de Voorzitter, een motie overhandigd.

Motie

De Voorzitter: Door het lid Waltmans wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer;

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat de kernbewapening om velerlei redenen onaanvaardbaar is;

van mening, dat een beleid gebaseerd op afschrikking door middel van kernwapens de veiligheid niet kan garanderen;

van mening, dat het dringend gewenst is het streven naar een terugdringing van de rol van kernwapens, opdat een kernwapenvrije wereld dichterbij komt, concrete inhoud te geven;

Voorzitter

sprekt als haar mening uit, dat het gewenst is:

a. het Nederlandse beleid duidelijk te richten op steun aan onderhandelingen tussen de kernwapenmogendheden om de kernwapenwedloop te beëindigen;

b. in Nederland geen nieuwe kernwapens te stationeren in het kader van de z.g. 'modernisering' en geen neutronenwapens in te voeren;

c. te komen tot het afstoten van alle atoombommen van de Nederlandse krijgsmacht en het kernwapenvrij maken van Nederland;

d. initiatieven te ontwikkelen te zamen met niet-nucleaire landen om te komen tot voorstellen die de kernwapenbezittende mogendheden er toe kunnen brengen tot een ander wereldveiligheidssysteem te komen;

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 64 (16 400-V en X)

□

De heer **Wolff** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Het blok-denken is in ons land het laatste tiental jaren sterk verminderd. Heel wat politici lopen zich het vuur uit de sloffen om het toch nog te stutten en te schragen. Wij denken dat het op de lange termijn voor deze politici onbegonnen werk zal zijn. De realiteit van de militaire blokken, van de militaire verdragorganisaties NAVO en Warschau-Pakt, bestaat natuurlijk nog steeds in volle omvang.

Hoezeer wij ook liever vandaag dan morgen ons land uit de NAVO zien gaan en de militaire blokken ontbonden zien, toch willen wij ons niet blind staren op deze militair-politieke constructies. De namen, en meer dan dat, blijven bestaan, maar de inhoud begint zich langzamerhand te wijzigen. Er is beweging binnen de verdragorganisaties, binnen de NAVO en binnen het Warschau-Pakt. Wie zwart-wit denkt merkt het wellicht niet op, maar wie ook oog heeft voor economische ontwikkelingen en verschuivingen, waarbij ook politieke verschuivingen behoren, weet eenvoudig dat het zo is en ook niet anders kan zijn.

Binnen de militaire blokken begint de nationale identiteit van de deelnemende landen zich meer en meer te manifesteren. Ook in deze begroting heet de NAVO weer hoeksteen van onze veiligheid.

Gezien de bestaande macht van de Verenigde Staten, nu beheerd door

Reagan, lijkt zij meer en meer een hoeksteen van onveiligheid. Gaat het om de inzetbaarheid van nucleaire wapens, dan is altijd de nadruk gelegd op de beslissing van de Amerikaanse president. De druk op de knop was en is voorbehouden aan de president van de Verenigde Staten. De druk op de knop door Reagan is voor ons een huiveringwekkend beeld.

Welke richting kunnen wij op worden 'geavonturierd'? Als beide supermogendheden, de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie, zeer in een harde confrontatie geraken in plaats van in een ontwikkelingsproces van dialoog en een zoeken naar zakelijke afspraken op het gebied van wapenbeheersing wordt het allengs donkerder om ons heen. Wij hebben, hoezeer wij ook op het tegendeel hopen, er rekening mee te houden, zeker als het gaat om de terecht gevreesde nucleaire wapens.

Vol afschuw hebben wij kennis genomen van de jongste aankondiging van de Amerikaanse regering, dat zij serieus de produktie en introductie van de neutronenbom opnieuw overweegt. Als daarmee wordt bedreigd, moet zeker Nederland opnieuw zijn stem verheffen. Het lijkt ons geen overbodige luxe als de Minister van Buitenlandse Zaken nogmaals het standpunt van het Nederlandse parlement in Washington onder de aandacht brengt. Wij zijn vastbesloten, ons teweer te blijven stellen tegen iedere poging, waar ook ter wereld, of dat nu is in de Verenigde Staten of – ik noem dit met nadruk – Frankrijk dan wel in Oost-Europa, het gevaar van de N-bom op te roepen.

Dat zal ons overigens niet afleiden van onze inspanningen, die erop gericht zijn dat definitief wordt bepaald, dat het Nederlandse grondgebied gesloten blijft voor nieuwe Amerikaanse middellange afstands-raketten. Integendeel, het stimuleert ons alleen. Het onderstreept de noodzaak, deze raketten verre van ons te houden.

De Regering heeft bij monde van de CDA-Minister-President verklaard niet op het definitieve rakettenbesluit van eind 1981 vooruit te willen lopen en het buiten de verkiezingen te willen houden.

Maar wat gebeurt er? Zijn oer-eigen CDA begint uit een ander vaatje te tappen. De heer Lubbers komt in Trouw met de suggestie om eind 1981 dan toch maar eens te overwegen $\frac{1}{3}$ van het aantal middellange afstands-raketten te accepteren dat de NAVO ons heeft toebedeeld. Dat wil zeggen dat in het CDA krachten aan het werk zijn, die de weg willen plaveien voor deze nieuwe atoomraketten. Daarvan moet ie-

dereen in Nederland op dit moment goed doordrongen zijn. En het gebeurt ook nog met karikaturale argumenten: Het is wel niet zo nodig, maar het is niet mooi om anderen de vuile was te laten doen.

Als deze vuile-was-ethiek door het CDA wordt ontwikkeld, moet de schone-was-ethiek van degenen, die geïnspireerd worden vanuit de kerken, vanuit eigen overtuiging en bewustzijn, daar scherp tegenover worden gesteld. Het CDA is een wat merkwaardige partij, een partij van één China en twee duikboten voor Taiwan maar dan ook niet eentje meer; het is ook de partij van $\frac{1}{3}$ van het totaal aangeboden raketten, maar dan ook niet eentje meer! Dit spel valt echter niet te rijmen met de ernst van degenen, die een nieuwe generatie atoomwapens willen tegenhouden. Ik denk niet alleen aan Amerikaanse raketwapens maar ook aan de SS 20.

De heer Lubbers hanteerde ook het argument dat de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in Genève niks hebben opgeleverd. Mijn vraag aan de Minister van Buitenlandse Zaken is of een eerste onderhandelingsronde ooit wel iets oplevert, behalve een exposé van de diverse standpunten. Viel er in redelijkheid iets van te verwachten, zo kort voor de installatie van de nieuwe Amerikaanse president?

Mijnheer de Voorzitter! Bij deze begrotingsbehandeling is het nodig de geheugens wat op te frissen. Bijna iedereen heeft – in ieder geval ten aanzien van de raketten – op zijn minst de voorwaarde gesteld van ratificatie van SALT II. Zonder SALT II zou de rakettenkwestie praktisch niet bespreekbaar zijn. Aan die voorwaarde is niet voldaan. Nu kan men heel fatalistisch zeggen, dat SALT II is mislukt, naar dat is naar mijn mening des te meer reden om 'nee' te blijven zeggen.

Wat dit betreft wordt in de motie-Stemerding op stuk nr. 62 een juiste conclusie getrokken. Wij zullen deze motie dan ook steunen.

Het ligt iets anders met de motie op stuk nr. 61 van de heer Stemerding.

In deze motie wordt een pakket van zaken aan de Kamer voorgelegd, die tot doel hebben de atoombewapening te verminderen: terugdringen van de rol van kernwapens; Nederland kernwapenvrij, maar met de garantie dat dit een kernwapenvrij Europa naderbij brengt; afstoten van een aantal atoombommen, maar niet van alle.

Het is duidelijk dat in deze motie precies opgenomen zijn de punten, die ter discussie zullen staan op het congres van de Partij van de Arbeid. Natuurlijk

Wolff

heeft iedereen in deze Kamer het recht, een motie in te dienen maar wij vinden het niet een fraaie methode om Kameruitspraken uit te lokken die een partijcongres kunnen beïnvloeden.

Wij zullen daartegen stemmen. Allereerst doen wij dat om de zeer simpele reden, dat het ver van ons is, ons te mengen in de aangelegenheden van een andere politieke partij. Verder spreekt ons ook de inhoud van het pakket, zoals dat wordt gepresenteerd, niet aan. Zo op het eerste gehoor – ik heb haar nog niet gelezen – is dat totaal anders het geval met de motie, die de heer Waltmans heeft gedeponereerd.

Ik kom terug op de mijns inziens goede motie van de heer Stermerdink. Ik geloof ook dat wie zich eenvoudig zou neerleggen bij de niet-ratificatie van Salt-II de sleutel in Amerikaanse handen geeft. Ook het waarschuwen tegen het feit dat anders voornamelijk de Bondsrepubliek atoomwapens in handen krijgt – dat wij ook wel te gelegener tijd horen – snijdt geen hout. Als dat zo gevaarlijk is, wie heeft dan dat gevaar geschapen en wie vergroot jaarlijks dat gevaar in Europa? Dat is dan de zelfde NAVO als die waarover wij vandaag praten. Bovendien, niemand let ons van de Bondsrepubliek, van de regering van Helmut Schmidt te verlangen, dat ook zij de nieuwe Amerikaanse atoomraketten weigert.

Mijnheer de Voorzitter. Ik rond af. Wij beseffen gelijk een ieder dat veiligheid te allen tijde betrekkelijk is in een wereld met zulke enorme vernietigingsarsenalen en met ongelooflijke communicatiemiddelen. Praat men echter over hoekstenen van Nederlandse veiligheid, dan zijn dat volgens ons het stoppen van alle atoomtaken voor Nederland en het volledig kernwapenvrij maken van het Nederlands grondgebied.

□

De heer **Verbrugh** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Bij deze laatste gelegenheid, dat ik een kort ogenblik over het NAVO-deel van de rijksbegroting spreek, meen ik dat ik aan het bondgenootschap zelf bijzondere aandacht mag geven, namelijk omdat dit reeds lang wordt bedreigd door twee elkaar versterkende ontbindingstendensen. Aan de ene kant is er het risico, dat uit de vooropstelling van het onmiddellijk Amerikaanse belang, vooral nu weer door de Reagan-administratie, een toenemend Amerikaans isolatisme voortkomt.

Verbrugh (GPV)

Aan de andere kant is er in Europa, deels als reactie, nu weer op de eerste presentatie van de nieuwe Amerikaanse president, een toenemend afstand nemen van Amerika waarneembaar. Dit kan in Amerika weer een reactie opwekken. Niet voor niets werd vandaag gesproken over de noodzaak van een West-West dialoog.

Niettemin wordt de betekenis van het NAVO-bondgenootschap groter door de interne ontwikkeling van de Sowjet-Unie. Brzezinski schreef in 1970 in zijn boek 'Between two ages' dat hij het waarschijnlijk achtte dat de Sovjet-Unie in de toekomst het beeld zou te zien geven van oligarchische verstarung met grote nadruk op technologische aanpassing. Maar tien jaar later ligt de situatie minder duidelijk.

De Oost-Europadeskundige Wolfgang Leonhard voorspelde kort geleden de onbinding van het Sovjet-systeem en het einde van de Sovjet-hegemonie over Oost-Europa. Hij wees daarbij onder meer op het nationaliteitsvraagstuk, de teruggang van de ideologie en degeneratie van het bestuurlijk apparaat, uitmondend in corruptie, cynisme en nepotisme. Daarbij komt nog dat de Sovjet-Unie binnen enkele jaren een energie-importerend land wordt. Dat alles resulteert in een beeld van toenemende politieke instabiliteit, die kan leiden tot externe politieke avonturen. Is deze verwachting niet een reden te meer om a de hechtheid van het bondgenootschap op-

nieuw te versterken en b het agressie voorkomende militaire potentieel van de NAVO, inclusief onze bijdrage bij de tijd te houden?

Met verontschuldigen aan het adres van de Minister van Defensie, zal ik nu alleen spreken over de versterking van de hechtheid van de nu al meer dan 30 jaar oude banden tussen de NAVO-partners. Als alles bij het oude blijft, zouden de krachten die het zuiver militaire bondgenootschap in stand willen houden wel eens zo door gevoelens van sleur en zorgeloosheid kunnen worden verzwakt dat zij niet bestand zijn tegen de heftige politieke Westen-winden: die regelmatig kunnen opsteken.

Daarom zou ik de Minister willen vragen of hij geen mogelijkheden ziet om bij het volgende ministeriële NAVO-overleg de kwestie aan te snijden van een politieke versterking van het militaire bondgenootschap. Het gaat er primair om, de solidariteit tussen de Europese staten en Noord-Amerika boven elke twijfel te verheffen zodat de Sovjet-Unie nog beter weet dat een dreigende militaire nederlaag in Europa nimmer aanleiding voor een zich isolerende terughoudendheid van Amerika zal zijn.

Ik denk aan de omvorming van de Verdragsorganisatie tot bij voorbeeld een confederale Atlantische Unie, met een interstatelijk burgerschap voor iedereen die tot de lid-staten van de huidige NAVO behoort. Bedoeld is een in-

Verbrugh

terstatelijk burgerschap dat naast het gewone burgerschap van de eigen nationale staat komt. Dat interstatelijk burgerschap zal met bepaalde rechten verbonden moeten zijn, namelijk met een nog nader uit te werken kiesrecht voor een confederalistisch op te zetten nieuw NAVO-parlement, waaruit confederaal Atlantisch uitvoerend orgaan kan voortkomen, waar de verschillende nationale regeringen mee moeten samenwerken.

Er is natuurlijk geen sprake van dat zo'n conceptie hier wordt uitgewerkt, maar de voordelen van de instelling van een interstatelijk burgerschap lijken mij duidelijk. In de eerste plaats maakt dit in een dag van nood een vrijblijvende opstelling van de Noord-amerikaanse burgers veel minder waarschijnlijk. Daarvan is weer een gevolg dat men in Europa echt niet hoeft te denken over een herverzekering door middel van een eigen Europees kernwapen, want dan is er voor de Atlantische burgers een Atlantisch kernwapen.

In de tweede plaats denk ik dat bij een confederale structuur er toch een noodzaak ontstaat voor de verschillende nationale regeringen om tot samenwerking te komen met een via een interstatelijk burgerschap tot stand gekomen uitvoerend Atlantisch politiek orgaan. Dat kan bij voorbeeld van betekenis zijn bij de kandidaatstelling van een Amerikaanse of Franse president. Het kan iets – al is het maar weinig – wegnemen van het gevoel van onmacht dat ons bekruipt als er in Amerika verkiezingen worden gehouden voor een president, van wie zo ontzettend veel afhangt voor onze Europese wereld, zonder dat we er ook maar een sikkepit over kunnen inbrengen.

In de derde plaats kan zo een platform worden geschapen voor een meer evenwichtige samenwerking op allerlei daarvoor in aanmerking komend niet direct militair gebied. Een dergelijke politieke samenwerking kan zijn geworteld in een fundamentele overeenstemming over geestelijke en politieke vrijheden, die tot het historisch erfgoed van de Westerse beschavingskring behoren. Het kan een matigende invloed hebben op de oude Europese tegenstellingen.

Het kan zich ook uitstrekken tot het voor de NAVO-noordflank belangrijke Groenland, dat na het visserijconflict versneld bezig is, zich radicaliserend naar een isolement tegen de EG en straks ook tegen de NAVO te bewegen.

Ook geeft het meer politieke armslag aan Canada, dat zich tegenwoordig te eenzijdig aan de VS gebonden acht.

Verder dan een confederale structuur moet men uiteraard beslist niet gaan. De gedachte aan een Atlantische federatie is een droombeeld. De belangen van de verschillende landen liggen zo ver uiteen, dat elk beginnend bouwwerk dat men met dat oogmerk zou willen oprichten, direct weer uit elkaar zou spatten, en dan waren we verder van huis dan vandaag.

Ook als de Minister nog lang moet nadenken en velen moet consulteren, voordat hij een zaak van deze reikwijdte in het NAVO-overleg wil brengen, heb ik nog een suggestie, die al of niet een voorproef zou kunnen zijn. De Minister weet dat het jaar 1973 door Kissinger destijds vooraf is uitgeroepen tot het Year of Europe. Is daar geen Europees antwoord op mogelijk? Wil de Minister eens nagaan of de Europese NAVO-partners 1982 of 1983 willen uitroepen tot het Jaar van Amerika? Onder meer zou in zo'n jaar een actieve politieke uitwisseling gestimuleerd kunnen worden. Het valt bij voorbeeld op hoe weinig ons land door Amerikaanse congresleden politiek wordt bezocht. Graag hoor ik de Minister ook over deze suggestie.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Er is een vrij belangrijke verschuiving in het Amerikaanse buitenlandse en militaire beleid gaande. Het mensenrechtenbeleid van Carter wordt, hoewel het zeer zwak was, verder afgezwakt. Er wordt nu een duidelijk agressievere politiek jegens Midden-Amerika gevolgd. De Amerikaanse militaire aanwezigheid in Zuid-Korea, zuidoost-Azië en het Midden-Oosten wordt benadrukt.

Onlangs kondigde de Amerikaanse minister van defensie Weinberger aan dat de Verenigde Staten opnieuw de invoering van de neutronenbom zullen overwegen. Hiermee sluit hij nauw aan bij de opvattingen van de ex-commandant van de NAVO, de huidige minister van buitenlandse zaken generaal Haig, die destijds al voor de invoering van de neutronenbom was.

Het is niet verwonderlijk dat bij deze wereldomvattende defensie-inspanningen van de Verenigde Staten de Europese NAVO-partners een extra inspanning moeten leveren en meer aan defensie moeten doen. De Europese landen zijn hiertoe in de afgelopen jaren al opgeroepen. Het NAVO-besluit, de defensiebegrotingen reëel met 3% te laten stijgen, is hiervan een voorbeeld.

Een ander element vormt de nieuwe vormen Standing Naval Force, waartoe op Nederlands initiatief werd besloten in mei 1980. Ik vraag mij af wat de Europese NAVO-landen en Nederland in het bijzonder nog meer gaan doen, nu er een verdere verschuiving in de Amerikaanse buitenlandse politiek is te verwachten. Graag verneem ik van de Regering hoe zij de recent aangekondigde Amerikaanse beleidsombuigingen beziet. Of hebben de Europese NAVO-landen al concrete wenken gekregen van de nieuwe Amerikaanse regering?

In Nederland wordt heftig gediscussieerd over het al of niet afstoten van alle kernwapens uit Nederland. De heer Lubbers van het CDA heeft buiten deze Kamer een nieuw gewaagd voorstel naar voren gebracht, namelijk slechts de plaatsing van 16 in plaats van 48 nieuwe atoomraketten te accepteren. Met zo'n voorstel lijkt het alsof wij in een springprocessie zijn terechtgekomen: een stap achteruit in de modernisering om vervolgens twee stappen vooruit te zetten.

Men moderniseert of men moderniseert niet; men kan natuurlijk niet moderniseren om de modernisering tegen te houden. Ik hoor dan ook graag de mening van de Regering over het idee van de heer Lubbers en of zij dit een redelijk alternatief voor haar standpunt acht.

Ik sluit mij uiteraard geheel aan bij de leuze van het IKV, alle kernwapens uit Nederland te verwijderen. Overigens kan deze stap niet anders dan gepaard gaan met uittreden uit de NAVO en moet hij tot totale ontwapening leiden, omdat uitsluitend kernontwapening een fictie zal blijken.

Gelukkig zal het niet de taak van het huidige kabinet zijn, de NAVO-beslissing van december 1979 te dwarsbomen. Deze Regering is hiertoe volstrekt niet in staat. Slechts onder de grootst mogelijke druk was zij ertoe bereid, een non-beslissing te aanvaarden.

Toch hoor ik in dit verband graag de mening van het kabinet over de modernisering en uitbreiding van de Engelse en Franse kernmachten. Is het juist dat het Verenigd Koninkrijk zijn Polaris-onderzeeboten, die elk 16 raketten vervoeren, vervangt door Trident-onderzeeboten met ieder 24 raketten met steeds 8 kernkoppen?

Is het ook juist dat het Franse moderniseringsplan 6 nucleaire onderzeeboten met M 14-raketten, die ieder 7 kernkoppen hebben, bevat? Is in dit moderniseringsplan begrepen dat de Franse S2-raketten wordt vervangen

Van der Spek

door S3-raketten, die een groter bereik en een grotere precisie hebben en dat de Mirage 2000-vliegtuigen worden voorzien van raketten met een middel-lange-afstandsbereik?

Leidt niet zowel de eventuele invoering van kruisraketten en Pershing II-raketten in West-Europa in het kader van de modernisering in de NAVO als de uitbreiding van de Franse en de Engelse kernmachten tot een aanzienlijk overwicht van de NAVO-landen op het gebied van de eurostrategische kernwapens?

Ik heb de indruk dat in de discussie over de nieuwe kernwapens voortdurend de gehele uitbreiding en modernisering van alle eurostrategische wapens wordt opgedeeld in kleine onderdelen en vervolgens de discussie over één van deze onderdelen wordt gevoerd. Ook hierop krijg ik graag commentaar van de Regering.

Ook wil ik weten of nu definitief bekend is hoeveel kernkoppen de Russische SS20-raket bevat. De Regering veronderstelt dat het er drie zijn, maar ik heb nog geen literatuur gezien die deze opvatting staft. Ik houd mij dan ook maar voorlopig aan de analyse van Reich in Wehrtechnik van augustus 1979, waarin wordt geschreven dat op grond van twintig Westerse bronnen de SS20 niet meer dan één kernkop kan bevatten.

Kan de Regering andersluidende informatie verstrekken die traceerbaar is? Zo niet, meent zij dan niet dat zij ertoe bereid moet zijn, haar standpunt over de invoering van de Tomahawk en de Pershing II in West-Europa te herzien, mede in het licht van datgene wat ik zojuist zei over de Franse en Engelse kernmachten? De Regering moet zich dan naar mijn mening vanuit haar eigen visie tegen de modernisering van de LRTNF keren.

In de uitgebreide commissievergadering van 15 december 1980 over de lange-termijnplannen van Defensie heb ik het probleem van het gebruik van civiele vliegtuigen en schepen voor militaire taken in crisistijd aan de orde gesteld. Dit past in het kader van het werken door de NAVO in de laatste jaren aan verbetering van de reactiesnelheid en van de aanvoerlijnen van materieel en manschappen.

Onlangs hebben de verenigingen en de organisaties van werknemers die bij deze materie betrokken zijn in een brief bekend gemaakt dat het uitvoeren van militaire taken in crisistijd een politieke zaak is. Zij verlangen van het kabinet onder andere dat het zich zal uitspreken vóór een wettelijk kader

voor deze materie, voordat de zaak tussen de cao-partners verder kan worden besproken. Zo lang dat niet is gebeurd, zijn zij niet van plan, over een speciaal contract, en de inhoud daarvan, met de Regering verder te spreken.

Ik zou dan ook graag van de Regering horen wat op dit moment de stand van zaken is, en of zij al bezig is, een wettelijke basis voor de inzet van burgervliegtuigen en hun bemanningen in crisistijd voor te bereiden. Uit het antwoord op vraag 79 begrijp ik dat de Regering nog aan het onderhandelen is. Uit de genoemde brief van de verenigingen en organisaties van werknemers krijg ik toch de indruk dat de onderhandelingen volledig in het slop zitten.

In antwoord op vraag 36 over de presidentiële richtlijn 59 inzake de 'countervailing strategy' zegt de Regering dat deze richtlijn niet leidt tot een *grotere rol van de kernwapens*, maar alleen tot een zekere accentverschuiving bij de doelkeuzes. Dat is mijns inziens onjuist. Met deze strategie wordt beoogd, de Sovjet-Unie te weerhouden van een aanval op de Amerikaanse steden en raketsilo's.

Van Amerikaanse zijde wordt echter ook beoogd, naast het treffen van industriecentra en steden in de Sovjet-Unie, er de Russische ICBM-silo's en commandoposten mee aan te vallen. Het lijkt erop dat deze strategie een oorlog-voorkomende werking heeft, maar dat is slechts schijn, omdat zij tevens aanzet tot nieuwe impulsen voor wapentechnologische verbeteringen op het gebied van penetratie en precisie van strategische raketten. Dat betekent dus een voortgang met, en een blijvende nadruk op de rol van de kernwapens. En dat niet alleen, de strategie geldt ook tijdens een oorlog.

Het is de bedoeling, het gevecht op een lager niveau te beslissen. De nieuwe doctrine geeft dus een extra functie aan de strategische raketten, namelijk die van schadebeperking, die van een middel om zo veel mogelijk wapens van de tegenstander uit te schakelen voordat zij uit hun silo's zijn afgeschoten.

Het feit dat men de strategische raketten van de tegenstander wil vernietigen voordat zij zijn vertrokken, geeft de indruk dat men opnieuw bezig is met een 'first strike capability'. Men bouwt een premie op haast in de defensiestrategie in. Dat betekent naar mijn opvatting dat er sprake is van een toeneming van de rol van kernwapens. Ook hierop verneem ik gaarne het commentaar van de Regering.

De heer **Nijhof** (DS'70): Mijnheer de Voorzitter! Bij de behandeling van het onderdeel NAVO van de begrotingen van Buitenlandse Zaken en Defensie staat de veiligheidsdiscussie centraal. De ontwikkelingen in Afghanistan – ik ben dit met de bewindslieden eens – maken deze discussie urgenter dan ooit. Overigens, ook de ontwikkelingen in Polen, waar de memories van toelichting van beide begrotingen opvallend zwijgzaam over zijn.

Een invasie van de Sovjet-Unie in Polen zou fataal zijn voor de ontspanning. Direct zowel als indirect heeft de Sovjet-Unie laten blijken, ook daadwerkelijk militair te willen ingrijpen. Uniek is het dat het in het geval van Afghanistan ging om een land dat buiten de traditionele invloedssfeer van de Sovjet-Unie lag; het ging om een ongebonden land. Sinds dat ingrijpen zijn wij geconfronteerd met afschuwelijke berichten over genocide in dorpen, over vernietiging van de infrastructuur, niet alleen materieel maar ook cultureel, over een stroom van vluchtelingen.

Met een parafrase op het gezegde, dat mensen die te veel lezen geen tijd overhouden om tot nadenken te komen, kan men zich afvragen of onze Minister van Buitenlandse Zaken door zijn vele reizen nog komt tot het formuleren van een politieke visie en politiek handelen. De Minister van Defensie is meer honkvast, doch inzake de veiligheidsdiscussie geldt primair het primaat van de buitenlandse politiek. Hoeksteen van ons veiligheidsbeleid is de NAVO. Het vorig jaar concentreerde de discussie zich op het vraagstuk van de modernisering van de tactische kernwapens. Die discussie – ook toegespitst op het vraagstuk van de nucleaire bewapening in het algemeen – heeft in toenemende mate de aandacht gevraagd van de verschillende partijen.

Indien wij ons bezinnen op het veiligheidsvraagstuk, is het essentieel dat binnen de bestaande structuur de West- zowel als Oosteuropese landen een volstrekt afhankelijke positie innen ten opzichte van de Verenigde Staten, respectievelijk de Sovjet-Unie.

De centrale commandostructuur van NAVO en Warschaupact, onder controle van de Amerikaanse, respectievelijk Russische militaire en politieke leiding, maken een zelfstandige Europese, laat staan Nederlandse keuze in tijden van crisis en oorlog feitelijk onmogelijk; ook de vraag of en hoe lokale conflicten tot het Europees theater beperkt kunnen blijven.

In die situatie verandering willen brengen via de formule 'De kernwapens de wereld uit, te beginnen in Nederland' betekent dat Nederland zich zou uitsluiten van participatie binnen het bestaande veiligheidssysteem op nucleair gebied, zoals met name generaliseerd in het Atlantische Bondgenootschap. Elders heb ik het zo geformuleerd: Nederland reduceert zich hiermee tot een loslopende muis onder het waakzaam oog van twee alerte katers (Amerika en de Sovjet-Unie). En het laat zich raden, hoe het dit diertje in deze situatie zal vergaan.

Waar het om gaat is: kan Nederland een zelfstandige positie innemen in het veiligheidssysteem? Indien eenzijdig de kernwapens uit Europa of zelfs uit het gehele NAVO-gebied zouden worden verwijderd, betekent dit dan de overgang naar een conventionele strategie? Zo niet, dan kiest men voor pacifisme!

Een politiek en strategisch evenwicht is nog steeds de enige mogelijkheid om vrede en veiligheid te verzekeren. Het versterken van onze defensie zodanig dat de bescherming van de nucleaire paraplu niet meer noodzakelijk zou zijn – zo dit al denkbaar is –, zou gigantische offers vragen. Wie zou er in dit verband nog over de 3%-norm durven spreken? Ik betreur het overigens dat deze 3%-norm in 1981 niet gehaald wordt.

De keuze tegen een ook nucleaire defensie is niet reëel, omdat in spanningssituaties telkens vanuit de Sovjet-Unie het Westen onder nucleaire chantage zou kunnen worden gesteld, zonder dat een geloofwaardige afschrikking beschikbaar is.

Essentieel is hierbij omze visie op het Atlantisch Bondgenootschap, respectievelijk op de relatie tussen de VS en West-Europa. In dit verband is de stelling van Kissinger van belang, uitgesproken op 11 september 1979 te Brussel. Kissinger stelde toen dat een schuilen van West-Europa onder de Amerikaanse nucleaire garantie een beroep betekent op een alles-of-nietsituatie, ook in een geval waarin een conflict op Europese bodem via een beperkte nucleaire inzet kan worden beantwoord.

Zou deze stelling juist zijn, dan pleit dit voor modernisering van de middellange afstandswapens, juist om erger te voorkomen, dat wil zeggen: het in NAVO-verband inzetten van de Amerikaanse centrale systemen. Anderzijds houdt deze redenering de implicatie in van een zekere scheiding tussen de VS en West-Europa.

Het is realistisch – de memorie van toelichting op de defensiebegroting getuigt hiervan – vast te stellen dat de Sovjet-Unie onverminderd doorgaat met de vernieuwing en versterking van haar nucleair arsenaal, ook op middellange afstand. Om die reden bepleit ik een versnelde versterking van de Westeuropese, ook nucleaire defensie-inspanning. Dit zodanig dat een geloofwaardig antwoord op de Russische nucleaire macht kan worden gegeven, vanuit een manifest commitment volgens het MAD-scenario (MAD=Mutual assured destruction).

Van essentieel belang is wie binnen het Westeuropese veiligheidssysteem – verzelfstandigd dan wel onder Amerikaanse controle binnen de NAVO – over de inzet van nucleaire wapens besluit. Onze conventionele bewapening is dermate gering vergeleken met die van het Warschaupact dat de vrees gerechtvaardigd is, dat wij bij een gewapend conflict slechts twee mogelijkheden hebben: het zetten van de eerste stap op de nucleaire ladder of overgave.

Centraal blijft daarom de vraag hoe geloofwaardig de inzet van kernwapens en dus de afschrikking is in het zekere perspectief van wederzijdse vernietiging. Dus toch de verantwoordelijkheid afstaan aan de Amerikanen, omdat de Amerikanen altijd nog een vrijheidspand ter beschikking hebben in de vorm van een escalatie tot het Amerikaanse territorium? Maar hoe geloofwaardig wordt dan een Amerikaans besluit een Russisch aanbod tot wederzijdse beperking af te slaan, in de zekerheid dat hiermede ook het Amerikaanse continent aan vernietiging wordt prijsgegeven?

Het is op deze grond geweest dat iemand als De Gaulle altijd gearzeld heeft in zulk een vitale situatie de beslissing uit handen te geven. Het is ook op deze grond dat Realpolitiker Kissinger zijn opmerkingen maakte, die ik eerder citeerde. Ik zou hierover gaarne het oordeel van de bewindslieden vernemen.

Betekent het voorgaande niet dat een zelfstandige en geloofwaardige nucleaire optie voor West-Europa niet uitgesloten mag worden en pleit dat in de huidige situatie niet voor een gebundelde krachtsinspanning onder Franse leiding?

Frankrijk zal leiding moeten geven indien wij spreken over een nucleaire optie voor West-Europa, al zal ook in die situatie het veiligheidssysteem door de VS en de Sovjet-Unie gedomineerd blijven. De BRD blijft vanuit de veiligheidsdiscussie binnen Europa

immers extra kwetsbaar door haar 'Eine Nation, zwei Staaten'-ambivalentie terwijl Engeland door zijn structurele interne labiliteit en oriëntatie op de VS in plaats van op West-Europa evenmin geschikt is de taak op zich te nemen, die ik zojuist aan Frankrijk toeschreef.

De nieuwe Amerikaanse regering heeft het Kissinger-begrip 'linkage' weer geïntroduceerd: detente is ondeelbaar. Men kan niet over ontspanning spreken als men niet buiten de verdragsgebieden Rusland – al dan niet via Cuba en/of de DDR – komt tot militaire expansie in de Hoorn van Afrika (Ethiopië), het Midden-Oosten (Syrië, Zuid Jemen), Zuidoost-Azië (Vietnam, Laos, Kambodja) direct of indirect.

Terecht wordt ook in de memorie van toelichting van Buitenlandse Zaken op blz. 11 uitgesproken dat ontspanning ondeelbaar is in geografische zin, niet alleen geografisch, maar ook op het terrein van de mensenrechten, zeker in de landen die ik zojuist noemde, waar veelal op zeer grove en grootschalige wijze de mensenrechten geschonden worden. De vluchtelingenstroom uit verschillende van deze landen legt hiervan vaak op zeer schrijnende wijze getuigenis af.

De communistische uitdaging dient echter niet alleen een militair antwoord te krijgen doch vooral ook sociaal-economisch. Deze gedachte staat haaks op eventuele Amerikaanse voornemens tot het verminderen van de hulp aan ontwikkelingslanden. In de discussie rond veiligheid en ontspanning acht ik ratificatie van Salt II van groot belang.

Ook onder het nieuwe Amerikaanse bewind dient ons streven hierop onverminderd gericht te zijn evenals op het opzetten van een toekomstig Salt III, waarin het vraagstuk van de LRTNF zal moeten worden ingebracht. Kunnen de bewindslieden een schets van de stand van zaken en van hun beleidsvoornemens geven? Wat is de betekenis van het niet ratificeren van Salt II voor de besluitvorming eind '81 over de stationering in Nederland van de LRTNF?

Het komt mij overigens voor – en dit als slotopmerking dat niet de eventuele gevaren van kernwapens naast de vreedzame functie hiervan centraal dienen te staan in een debat over de NAVO doch de achterliggende factor: de verhouding tussen de supermachten zelf. Oorzaak en gevolg dienen helder onderscheiden te worden. Doet men dat niet dan kan met recht gesproken worden van een gevaarlijke situatie.

Voorzitter

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Met het antwoord van de Minister van Buitenlandse Zaken over de begroting van Buitenlandse Zaken zonder het NAVO-deel zal morgen omstreeks 11.15 uur kunnen worden begonnen. Na de lunchpauze zal dan kunnen worden begonnen met de tweede termijn door Kamer en Regering. Ik ga ervan uit dat het NAVO-gedeelte in de avondvergadering zal worden behandeld. Het is mogelijk dat er tussen de afhandeling van Buitenlandse Zaken zonder NAVO-deel en de avondpauze nog een uur tot anderhalf uur ter beschikking is. Dan praat ik echter al over de baard van de keizer, want het is zeer goed mogelijk dat men met vereende krachten kans ziet ver na vieren ermee bezig te zijn. Mocht die tijd wel ter beschikking zijn, dan zouden we kunnen beginnen met de behandeling van de ontwerpen inzake de bacteriologische wapens, omdat ook deze bewindsman daarbij betrokken is.

De heer **J. J. P. de Boer** (CDA): Een andere mogelijkheid is, dat morgen wordt geantwoord op de beschouwingen over Buitenlandse Zaken en direct daarna op die over het NAVO-deel en dat vervolgens over beide onderdelen de Kamer weer aan het woord komt. De onderwerpen hebben veel met elkaar te maken. Deze wijze van antwoorden zal ook de duidelijkheid ten goede komen.

De heer **Ploeg** (VVD): Ik wil mij daarbij aansluiten.

Vóór de dinerpauze kunnen dan Buitenlandse Zaken en het NAVO-gedeelte zijn afgehandeld.

De **Voorzitter**: Dat is zeer optimistisch. Ik heb begrepen, dat de meerderheid van de Kamer ervoor is, dat Buitenlandse Zaken en het NAVO-gedeelte achter elkaar worden afgehandeld. De dag zal hiermee wel gevuld zijn.

Minister **Van der Klaauw**: De heer Dolman heeft mij verzocht zoveel mogelijk vragen schriftelijk te beantwoorden. Dit zal de spreektijd kunnen bekorten.

Wij hebben er geen enkel bezwaar tegen, Buitenlandse Zaken en het NAVO-gedeelte achter elkaar af te handelen. Ik wijs erop, dat de conferentie van Madrid bij beide onderwerpen aan de orde is geweest.

De **Voorzitter**: Wanneer kan dat schriftelijk antwoord tegemoet worden gezien?

Minister **Van der Klaauw**: Morgenochtend.

De **Voorzitter**: De ochtend strekt zich natuurlijk wel over enkele uren uit.

Minister **Van der Klaauw**: Het tikwerk is reeds geschied. De tekst moet nog worden goedgekeurd.

De **Voorzitter**: Naar mij blijkt, gaat de Kamer ermee akkoord, dat Buitenlandse Zaken en het NAVO-gedeelte achter elkaar worden afgehandeld. Blijft nog enige nationale tijd over, dan zullen wij wel zien, hoe die gevuld kan worden.

Aan de orde is de behandeling van het Wetsontwerp **Wijziging van de Wet Rechtsbijstand aan on- en minvermogenen en van enkele artikelen van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (16 493)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het wetsontwerp dat voorligt, houdt voor een groot aantal rechtzoekenden meer kwaad dan goed in. Het goede is gelegen in toenemende rechtsgelijkheid door landelijke harmonisering van normen, beneden welke men voor gratis rechtshulp in aanmerking komt, het kwade is gelegen in de hoogte van de norm die de Regering voornemens is te stellen.

Die wordt, in een ontwerp-algemene maatregel van bestuur dusdanig gesteld, dat het goede in kwaad verkeert, doordat honderdduizenden mensen die, in het geval ze rechtshulp nodig zouden hebben, tot dusverre konden rekenen op hulp om niet, nu zullen moeten betalen, hetzij het volle pond, hetzij het zogenaamde verminderd tarief, hetzij een bedrag aan eigen bijdrage zonder verband met de werkelijke kosten.

Mijnheer de Voorzitter! Terecht en alom is hiertegen verzet gerezen. Hier in dit huis heeft mijn fractie er zich tegen verzet om dit wetsontwerp nog vóór het kerstreces te behandelen, tegen de druk van de zijde van Regering en aanvankelijk ook regeringsfracties, die een bezuinigingseffect al vanaf 1 januari beoogden. Mijn fractie heeft zich op het standpunt gesteld dat zij de gevraagde spoed wilde betrachten, maar niet ten koste van de zorgvuldigheid die wetgevend werk dient te kenmerken. Van buiten kwamen protesten

van de Orde van Advocaten en de Vereniging van Rechtshulp. Beide organisaties beklaagden zich erover dat zij geen gelegenheid hadden gehad om na voldoende bestudering van de materie hun bezwaren kenbaar te maken.

Nu ligt hun gemeenschappelijk standpunt vast in een gemeenschappelijke brief van 21 januari jl. Later volgden protesten van onder andere de FNV, het Konsumenten Kontakt, de Stichting Nederlandse Gehandicapten Raad en gemeenten.

Mijnheer de Voorzitter! Het stemt tot voldoening dat de Minister uiteindelijk heeft ingestemd met verdaging van de behandeling van het wetsontwerp tot na het kerstreces en dat ook de CDA-fractie er blijk van gaf wat meer tijd te willen gebruiken ter bestudering van uit de praktijk aangedragen bezwaren.

Maar ik wil toch nog eens verwijzen naar wat ik namens mijn fractie bij de begrotingsbehandeling over de wetgeving zei. Dat is dat wij menen dat veel wetgeving al te lang onderweg blijft, doordat in een overmaat aan zorgvuldigheid wordt gehoord en nog eens gehoord, eerst over een voorontwerp van wet, dan over een wetsontwerp in combinatie met langdurige departementale bezinning, waarbij een enkele keer, hetzij toegegeven, ook de Kamer wel eens traag is.

Nu is gebleken hoe snel het kan (want ook met het verworven uitstel is er bij dit wetsontwerp sprake van een wonder van snelheid en voortvarendheid) mag worden verlangd dat die voortvarendheid zich uitstrekt over wetgeving die niet direct een bezuinigend effect heeft. Kan de Minister nu al wat concreter dan bij de begrotingsbehandeling meedelen wanneer hij een ontwerp van wet op de rechtshulp bij de Kamer zal indienen?

Mijnheer de Voorzitter! Het nu in behandeling zijnde wetsontwerp beoogt een verandering aan te brengen in de wet van 4 juli 1957 tot regeling van rechtsbijstand aan on- en minvermogenen en van enkele artikelen van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

In de overweging beroept de Regering zich op 'het belang van de rechtsgelijkheid'. Dat klinkt mooi, maar is cynisch en onoprecht als het werkelijk doel een bezuinigingsoperatie is. En dat blijkt ruimschoots. De Minister steekt het niet onder stoelen of banken.

In de eerste plaats bij de begrotingsbehandeling, waar hij het ruiterlijk toegaf. En onverbloemd ook in de schriftelijke reactie op het verslag. Om alle misverstand weg te nemen: heden-

Kosto

ochtend konden wij in de Volkskrant bij de bezuinigingsplannen van de heer Van der Stee van Financiën ook de rechtshulp zien opgevoerd. Kostenbeheersing van de uitgaven voor rechtshulp was het voornaamste motief en daarbij was zoveel haast geboden, dat de Minister, naar uit zijn woorden bleek, van mening was te moeten werken met een algemene maatregel van bestuur omdat de tijd van bezinning op een norm in de wet niet voldoende voorhanden was. Het wetsontwerp zou de Kamer passeren en de maatregelen moesten vóór 1 januari 1981 hun effect hebben (zie Handelingen 12/11/80, blz. 1183/84).

Vervolgens is daar het met spoed vragen van een advies aan de commissie-Schaafsma; dan blijkt er onvoldoende tijd voor ampel overleg met de Orde van Advocaten en de Vereniging voor Rechtshulp. Het zou al met al juist zijn geweest als niet de rechtsgelijkheid alleen, maar ook de bezuinigingsbedoeling in de overweging van het wetsontwerp was opgenomen.

Misschien was dan overigens het begrip 'rechtsgelijkheid' wat minder makkelijk uit de pen van de Regering gevloeid. Zij zou immers geweten hebben, dat de voorgenomen algemene maatregel van bestuur grote groepen mensen in een situatie van rechtsongelijkheid zou brengen ten opzichte van mensen, die over voldoende eigen middelen beschikken om zich de toegang tot hun recht te verschaffen. Een verworvenheid van velen wordt aangetast; de lage drempel tot het recht wordt voor tallozen verhoogd, zodat hij voor sommigen een strikelblok zal zijn.

Denk bij voorbeeld aan vrouwen in echtscheidingsituaties, vaak inkomensafhankelijk van de echtgenoot en dus kwetsbaar. Er wordt geknabbeld aan het welzijn van de burgers.

Uit de praktijk van de gefinancierde rechtshulp blijkt, dat heel veel conflicten voortvloeien uit het contact tussen burgers en overheidsdienaren, belast met de uitvoering van de talloze wetten, regelingen en bepalingen die onze verzorgingsstaat kenmerken.

Het zijn kwesties rond huursubsidies, uitkeringen krachtens sociale wetten, vreemdelingenzaken en huisvestingskwesties. Problemen, waar goed gesitueerden wat minder snel mee kampen en de lagerbetaalden juist wel. Een werkelijke bezuiniging valt te bereiken door procedures doorzichtiger te maken en toe te zien op ambtelijke zorgvuldigheid.

Mijnheer de Voorzitter! Bij de begrotingsbehandeling heb ik namens mijn fractie al verklaard, dat bezuinigingen in de sfeer van de rechtshulp bij ons geen onthaal zouden vinden. Noch een fundamentele verhoging van de toegangsdrempel voor justiabellen, noch de bevrozing van de vergoedingen voor advocaten met een geheel of voor een belangrijk deel sociale praktijk vallen bij ons in goede aarde.

De Kamer was, naar blijkt uit een aangenomen motie, in meerderheid van mening dat voor bedoelde advocaten een compensatieregeling zou moeten worden ontworpen. Voor wat betreft de verhoging van de normen in een uniformeringsoperatie voor rechtsbijstand voor on- en minvermogenen zag het er naar uit bij de begrotingsbehandeling, dat de Minister vooral zorgen had over gratis rechtshulp voor mensen met een inkomen boven de zogenaamde ziekenfondsgrens. Hij duidde dat toen als een uitwas aan. Toen wij in december meewerkten aan het snel tot stand komen van een verslag, hebben wij erkend dat een harmonisatie van normen uit overwegingen van rechtsgelijkheid geboden was.

Dat houdt mede de plicht in om zo'n norm aan te wijzen. Wij spraken ons toen uit voor een koppeling van die normen aan een bestaande systematiek, bij voorbeeld de Algemene Bijstandswet of de ziekenfondsgrens. Bij nadere afweging en na bestudering van geleverde commentaren komt ons een norm, afgeleid van het netto minimumloon als de meest aangewezen voor, een norm, die naar onze vaste overtuiging in de wet moet en niet in een algemene maatregel van bestuur.

Met voldoening heeft mijn fractie vastgesteld dat de Raad van State voor wat betreft de systematiek deze mening ook is toegedaan, evenals de leden van de fracties van CDA, PPR en CPN. Een amendering van het wetsontwerp ter zake lijkt plicht en kansrijk bovendien. Wij hebben in onze inbreng in het verslag ook blij gegeven van de opvatting dat voor bepaalde inkomenscategorieën een eigen bijdrage denkbaar was. De Regering heeft het oorspronkelijke wetsvoorstel na het kritische verslag bij nota van wijziging veranderd waar het gaat om artikel 9 van de Wet rechtsbijstand aan on- en minvermogenen, de spil van het aan de orde zijnde wetsontwerp, en wel op een wijze die bijna beschamend is te noemen.

Als een kamermeerderheid vraagt om een norm in de wet en de Regering komt dan met een tekst die luidt: 'Bij

de vaststelling van de in dit artikel bedoelde algemene maatregelen van bestuur wordt, zo mogelijk, gelet op de ontwikkeling van de maatstaven voor de bepaling van de financiële draagkracht welke bij of krachtens de algemene Bijstandswet zijn vastgesteld', dan is dat dermate vrijblijvend, dat er in feite helemaal niets staat.

De indruk wordt bijna gewekt dat de Minister meent zich te kunnen veroorloven de Kamer op dit punt niet serieus te nemen. Het feit dat de Kamer het recht van amendement heeft en het voorstel kan wijzigen tot de grens van wat voor de Regering aanvaardbaar is, ontslaat de Minister niet van de plicht te staan voor de kwaliteit van zijn voorstellen. Het wijzigingsvoorstel is beneden peil en derhalve verwerpelijk.

Nu vaststaat, dat met dit wetsontwerp een bezuinigingsoperatie in gang wordt gezet, is de vraag gerechtvaardigd welke omvang van bezuiniging de Regering denkt te bereiken. Omdat niemand precies kan voorzien hoe de vraag naar rechtshulp zich zal ontwikkelen, ligt het voor de hand een vergelijking te maken met het afgelopen jaar. Welk bedrag zou globaal minder door de Staat zijn uitgegeven als vorig jaar de normen, zoals die nu zijn ontwikkeld in de ontwerp-algemene maatregel van bestuur, geldend zouden zijn geweest en welk bedrag, als de bovengrens de ziekenfondsgrens zou zijn geweest?

Deze vragen zijn om een aantal redenen alleszins gerechtvaardigd, vooral nu de consequenties van het regeringsvoorstel in de algemene maatregel van bestuur, die maar ten dele het advies van de commissie-Schaafsma volgt – voor de inkomensnorm heeft een minderheid van die commissie een afwijkend oordeel en voor het vrijgesteld vermogen wordt het commissievoorstel door de Minister volstrekt genegeerd – naar het oordeel van betrokkenen onvoldoende zijn doorgesproken met de mensen van de praktijk, de rechtshulpverleners. Van de gevoerde acties van die zijde is wel het meest opmerkelijk de gezamenlijkheid van de brief die ons dinsdag 20 januari jl. bereikte, een brief namens de Orde van Advocaten, de Vereniging voor Rechtshulp en de Vereniging van medewerkers van Bureaus voor Rechts-hulp (LOK), ondertekend door de deken van de Orde en door de aanvoerders van de beide andere organisaties.

De inhoud van de brief is dermate vernietigend voor het wetsvoorstel, dat de vraag rijst of het niet beter is dat de Regering het wetsvoorstel terug-

Kosto

neemt, om de zaak na degelijk overleg opnieuw aan de orde te stellen.

Intussen zou op de betrokkenen bij de rechtshulp een beroep kunnen worden gedaan om de toevoegingsnorm te bepalen op een norm gelijk aan anderhalf keer het netto minimum-maandloon en een eigen bijdragenstelsel voor te stellen voor de direct daarboven liggende inkomens. Dit voorstel verdient naar ons oordeel des te meer aandacht, omdat krachtens *kabinetsbesluit een Indepartementale Commissie 'inkomensprijzen'* in het leven is geroepen die tot taak heeft nieuw voorgestelde inkomensafhankelijke regelingen te toetsen aan de hand van een afweging voor doelstelling, nevenwerkingen en budgettaire offers.

Bij brief van 8 september 1980 heeft de Minister van Financiën de voorzitter van de vaste Commissie voor Financiën van het instellen van deze commissie-Burger mededeling gedaan. Justitie is in deze commissie niet vertegenwoordigd, maar de één na laatste zin van deze brief luidt: 'Mocht op een van de niet genoemde departementen een inkomensafhankelijke regeling worden voorbereid dan zal de toetsing daarvan door de commissie in nauw overleg met dat departement plaatsvinden'.

Mijnheer de Voorzitter! De nu voorgestelde regeling op de gefinancierde rechtshulp is ongetwijfeld een inkomensafhankelijke regeling, ook al is het een bijstelling van een al bestaande praktijk. Uit niets blijkt evenwel, dat de commissie-Burger bij het voorbereiden van de nu voorliggende voorstellen is betrokken. Mijn vragen liggen voor de hand: is dat inderdaad niet gebeurd en zo neen, moet dat dan niet alsnog gebeuren en is het dan niet ook om dié reden geboden, de behandeling van dit wetsontwerp op te schorten tot het mede in het licht van de bevindingen van de commissie-Burger kan worden gezien?

Mijnheer de Voorzitter, als mijn vermoeden gegrond is, dat de commissie Burger hierbij niet is betrokken, dan stuiten we, behalve op onvoldragen overleg met het werkveld ook nog op onvolledigheid van voorbereiding binnen de eigen sfeer van het kabinet. Als de commissie er wel bij betrokken is, wil ik graag het ambtelijk rapport bij de stukken zien, zo goed als we de rapporten van de commissie-Schaafsma kennen.

Als de commissie-Burger er niet bij zou moeten worden betrokken, dan wil ik de Minister dat graag horen uitlegen. Intussen heb ik namens mijn frac-

tie, uit voorzorg, een aantal amendementen ingediend, die beogen een redelijke norm voor de door de overheid gefinancierde rechtshulp in de wet neer te leggen. Ik kom daarop straks nog terug.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft er niet alleen moeite mee dat de Minister de norm, waarbeneden kosteloze rechtsbijstand wordt verleend, niet in de wet, maar in een algemene maatregel van bestuur wil leggen, ze heeft ook moeite met het procederen tegen verminderd tarief en tegen de plicht voor advocaten om een deel van het hun toekomende zelf van de cliënt in te vorderen.

Mijn fractie heeft geen bezwaar tegen het vragen van een eigen bijdrage van verzoekers van wie het inkomen ligt tussen globaal 1½ en 2 maal het wettelijk netto minimum maandloon, ongeveer f 2100 tot f 2800, volgens een nader te bepalen tarief per inkomensschijf. Deze voorziening zou dan in de plaats moeten komen van het verminderd tarief, waartegen de mensen van de praktijk zo sterk protesteren. Diezelfde mensen, overigens, hebben er blijk van gegeven, zich van hun verantwoordelijkheden bewust te zijn, niet alleen tegenover hun cliënten, maar ook tegenover de algemene middelen waarmee zij werken.

Keer op keer geeft men te kennen, niet tegen normering te zijn en niet tegen bezuiniging. Men draagt alternatieve bezuinigingen aan; ik citeer nu uit een brief van de Landelijke Vereniging van Bureau voor Rechtshulp Lok: in de regeling voor groepstoevoegingen, voor samenhangende zaken, echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek, het tariefsysteem voor toevoegingen. En allerwege klinkt het: Kamer verwerp de voorstellen want ze zijn ondoordacht; Minister neem uw voorstellen ter heroverweging terug.

Het komt ook ons dus voor dat dat laatste geen slecht advies is. Deze wetgeving werkt met inkomensnormen voor mensen zonder 'liggende gelden', zoals men dat wel noemt. Dat versterkt de noodzaak tot zorgvuldigheid nog eens te meer. Daarbij komt dat er een relatie is met het uitgebreide en ingewikkelde stelsel van ons sociale zekerheidssysteem.

De Minister meent juist ook om die reden en om der snelheidswille de hele zaak te moeten regelen bij AMvB. De Kamer vraagt de norm in de wet. Dat valt te regelen bij amendement, gesteld dat de Regering voor het geamendeerde ontwerp verantwoordelijkheid wil blijven dragen. Maar er

blijft altijd nog de noodzaak om uitwerkingen van die norm – ik noem vrijstellingen als huurlasten, bijzondere kosten, alimentatieverplichtingen, het buiten beschouwing laten van de vakantietoeslag – bij AMvB te regelen.

De Kamer is niet toegerust om deze uitwerkingen zelf te maken. De Kamer dient wel voorstellen van de Minister kritisch te toetsen. Als dus de Minister niet reeds nu al besluit, zijn ontwerp voor nader beraad terug te nemen, zal hij bij na amendering ongetwijfeld nieuwe AMvB's moeten blijven. Overleg met de commissie-Schaafsma en de Commissie-Burger is dan evenzeer nodig als overleg met de mensen, die in de praktijk bij de rechtshulp betrokken zijn.

Mijnheer de Voorzitter! Het is mijn fractie niet ontgaan dat het uit het systeem van de gefinancierde rechtshulp wegamen van het 'verminderd tarief' een wetgevende arbeid van grote omvang kan zijn. Het is ook niet redelijk, dat van de Kamer te verwachten. Als wij ons niet vergissen, zijn er meer dan dertig bepalingen in de wet Rechtsbijstand aan on- en minvermogen en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering mee gemeind.

Wij menen te hebben begrepen – maar horen de Minister dat graag nog eens zeggen – dat van regeringszijde voorstellen te verwachten zijn in samenhang met het nog in te dienen ontwerp van wet op de rechtshulp om het 'verminderd tarief' af te schaffen en te vervangen door het eigen bijdragesysteem.

Bij de door ons ingediende amendementen wordt derhalve nog wel uitgegaan van het gegeven van het verminderd tarief, maar wij hebben gemeend een bovengrens te moeten stellen in artikel 24. Wij menen dat daarmee wordt bewerkstelligd, dat de kosten, verbonden aan rechtshulp voor mensen met een inkomen van f 2400–2800 naar het prijspeil van dit jaar te overzien en beperkt blijven.

Wellicht ten overvloede wijzen wij er op dat wij deze bedragen wensen te onderwerpen aan een indexeringsmechanisme, zij het dat de inkomensgrenzen in onze amendementen ten dele zijn uitgedrukt in termen van wettelijk minimumloon, waarbij natuurlijk de eigen ontwikkeling geldt. Graag verwijs ik overigens naar de door ons ingediende amendementen.

Mijnheer de Voorzitter! Toen wij dit geschreven hadden om hedenavond uit te spreken, kwam er nieuwe inspiratie van buiten. De bezinning op het

Kosto

probleem kan misschien leiden tot nadere amendering onzerzijds. Die gedachte leg ik graag aan de Minister voor. De overhaaste behandeling, waarop dit dan maar moet worden afgeboekt, leidt nu eenmaal tot late amendering.

De klacht van de rechtshulpverleners is, dat het verminderd tarief in dit wetsontwerp een andere betekenis heeft dan in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. In mijn amendement op stuk nr. 13 introduceer ik in lid 3 van artikel 9 de inkomenscategorie die voor verminderd tarief in aanmerking zou komen. Zou het niet een oplossing kunnen zijn als in dit artikel werd gesteld, dat in deze categorie een eigen bijdrage, oplopend van bij voorbeeld f 300 tot f 500, van toepassing zou zijn en tevens dat alleen op deze categorie de verminderd tariefbepalingen als bedoeld in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering van toepassing zullen zijn, waarbij dan voor beide andere categorieën kosteloos procederen regel zal zijn, respectievelijk voor de inkomens boven f 2800 het volle griffierecht en exploitrecht zal moeten worden betaald? Aan rechtshulpverleners zou dan de volle vergoeding moeten worden gegeven. De griffies innen hun rechten. Wat betreft het innen van andere kosten kan eventueel worden overwogen de zaak te regelen bij algemene maatregel van bestuur. Dit behoeft wat minder noodzakelijk in de wet te worden vastgelegd dan de norm.

De Minister heeft nog geen beslissing genomen over de hoogte van een eigen bijdrage, maar wel aan de Kamer de inhoud meegedeeld van een algemene maatregel van bestuur die hij op grond van artikel 9, volgens zijn voorstellen gewijzigd, wil doen uitgaan. De vrijgelaten inkomsten en de correctiefactoren op het inkomen kunnen in hun algemeenheid onze instemming hebben, de uitkomsten niet.

De Minister wil kosteloze rechtsbijstand voor een echtpaar en de één-ouder-gezinnen toekennen als het uiteindelijk gevonden maandinkomen f 1900 of minder bedraagt. Het amendement van mijn fractie zou, bij de huidige stand van het netto minimumloon, als opgegeven door het Ministerie van Sociale Zaken, die grens stellen op ruim f 2100. Voor alleenstaanden zou de norm f 1950 zijn, waar de Minister f 1780 opvoert.

Wij hebben in de voorstellen van de Minister een differentiatie naar gezinsgrootte gemist. Zo een differentiatie leent er zich bij uitstek voor om te

worden geregeld in een algemene maatregel van bestuur. Wij vragen de Minister dringend hiervoor een regeling te ontwerpen.

Wij kunnen ons niet verenigen met het vrijgestelde vermogen dat verzoekers mogen houden. Van de waarde van een eigen woning wil de Minister na aftrek van hypotheek f 25.000 buiten beschouwing laten. De commissie-Schaafsma heeft, naar wij menen te weten, f 75 000 voorgesteld. In overig vermogen stelt de commissie voor echtparen voor f 20 000, en voor alleenstaanden f 13 300 waar de Minister de bedragen bepaalt op f 13.400 en f 6700. Wij geven hier de voorkeur aan de voorstellen van de commissie-Schaafsma en verzoeken de Minister in de definitieve algemene maatregel van bestuur met deze wens rekening te houden en dat hier alvast mee te delen.

Mijnheer de Voorzitter! Vanuit de Orde van Advocaten is bezwaar aangekend tegen de inning van de eigen bijdrage van rechtzoekenden door de advocaten. Het bezwaar spreekt ons vooral aan voor zover een advocatenpraktijk geheel of voornamelijk is gericht op cliënten die krachtens de Wet eigen bijdragen verschuldigd zijn. Maar te hunnen behoeve heeft de Kamer al een motie aangenomen staande de begrotingsbehandeling, die beoogde de zogenaamde sociale advocatuur niet in een positie te brengen dat zij moet afdoen aan kwaliteit of kwantiteit van het werk om tot een redelijk inkomen voor de rechtshulpverleners te komen. Kan de Minister al mededelen hoe hij aan die motie uitvoering denkt te geven? Is de kwestie van de inning niet geschikt om bij algemene maatregel van bestuur op te voeren?

Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie is zich bewust van het feit dat met een Wet op de rechtshulp te zijner tijd opnieuw kan worden gezien of de praktijk van de gefinancierde rechtshulp op onderdelen bijstelling behoeft. Niet iedere vandaag besproken bepaling heeft derhalve eeuwigheidswaarde. Maar er wordt wel een toon gezet. Als onze vereenvoudigde procedure om het verminderde tarief uit het wetsontwerp te verwijderen, niet mocht slagen, kunnen wij aan de ene kant op zuiver pragmatische gronden wel aangaan dat wij nog even moeten voortleven met het fenomeen 'verminderd' tarief, vooral als door de aanvaarding van ons amendement terzake een maximum wordt gesteld, hetgeen aan een deel van de bezwaren van de rechtshulpverleners tegemoet komt.

Aan de andere kant verlangen wij een plaats in de wet voor de inko-

mensgrens. Daartoe hebben wij enkele amendementen ingediend. Dit punt – de norm in de wet en wel zodanig, dat een redelijke praktijk overblijft die niet al te zeer afwijkt van de nu gegroeide praktijk – is voor ons zo essentieel dat onze stem vóór het wetsontwerp daarvan afhankelijk is.

Voorzitter: G. M. P. Cornelissen

De heer **Tripels** (VVD): Mevrouw de Voorzitter! In het voorlopig verslag heeft de VVD-fractie zich in principe akkoord verklaard met de door dit wetsontwerp beoogde doelstellingen. In de eerste plaats gaat het om een uniformering van de gehanteerde toevoegingsnormen. Daarover heeft mijn fractie opgemerkt dat deze terecht geconstateerde rechtsongelijkheid reeds lang een doorn in ons oog was. Verder is naar mijn mening terecht in het verslag opgemerkt dat de aanvankelijk op een bescheiden niveau vastgestelde toevoegingsgrenzen op een zodanig niveau zijn gekomen dat het niet verantwoord meer is zonder meer een te kort schietende draagkracht van de rechtzoekende aan te nemen en dat de toevoegingsgrenzen in het algemeen te hoog zijn geworden. Dit klinkt allemaal wat ongenueanceerd, maar ik kom hierop nog nader terug.

In de nota naar aanleiding van het verslag wordt op pagina 1 terecht opgemerkt dat de uitgaven voor de van overheidswege gefinancierde rechtsbijstand sinds een tiental jaren één van de snelst groeiende posten op de begroting vormen. Het betreft een geleidelijke jaarlijkse stijging van de uitgaven aan rechtshulp, die zowel relatief als absoluut zeer aanzienlijk mag worden genoemd.

Waar vind ik de verklaring van deze astronomische stijging? Niemand heeft mij dat tot nu toe duidelijk kunnen maken. Sommigen, zoals de Vereniging voor Rechtshulp in de brief van 1 december 1980, zeggen dat dit komt door een steeds vaker voorkomend juridisch onheil, door de overheid gecreëerd.

Ik ben het daar niet mee eens. Al te ongenueanceerd wordt in diverse stukken beweerd dat de gestegen vraag naar rechtshulp allereerst een samenhang heeft met de vermeerderde rechtsbescherming en het gestegen aantal rechtsproblemen. Is immers de rechtsbescherming, die de staat aan zijn burgers geeft, niet steeds een zaak van de eerste orde geweest, aangepast aan de maatschappelijke ontwikkelingen?

Tripels

Is het stelsel van wetgeving en de handhaving daarvan niet steeds een eerste aandachtspunt van de wetgever geweest en zal het niet altijd zo blijven? Wat zou men immers aan rechtsbescherming hebben als daarvan geen gebruik zou kunnen worden gemaakt?

Naar mijn gevoelen wordt in de vele stukken, die de Kamer bereiken, gegoocheld met het aantal personen die thans niet meer de rechtshulp zullen ontvangen die men voorheen had.

Zo wordt in de brief van het Bureau voor Rechtshulp te Alkmaar van 31 december 1980 gesproken over vele honderdduizenden rechtshulpzoekenden. Ook de heer Kosto sprak daarover. Die mensen zouden niet meer in aanmerking komen voor de van overheidswege gefinancierde rechtsbijstand. Zeer velen van hen zouden om puur financiële redenen afzien van het realiseren van de hun toegekende rechten. Ik heb begrepen dat bekend is dat in totaal ongeveer 190.000 mensen per jaar voor rechtshulp in aanmerking komen. Men spreekt echter ook over vele honderdduizenden. Hoe moet ik die getallen echter begrijpen? Hoe moet men dat verdelen? Als het zou gaan om vele honderdduizenden, zou niemand meer voor gratis rechtshulp in aanmerking komen. Ook in onze opvatting dient altijd een groep in aanmerking te blijven komen voor volledige gratis rechtshulp. Die groep moet men dus al elimineren.

Zo wordt in de brief van het bureau voor rechtshulp in Utrecht gesproken over 25 à 30 procent van de mensen die nu nog voor gefinancierde rechtshulp in aanmerking komen, maar die in de toekomst de kosten geheel of gedeeltelijk zelf zullen moeten dragen. In het persbericht van het LOK van 15 januari 1980 heet het: Immers, het gaat niet alleen om de vraag, of iemand een financiële bijdrage kan betalen, maar ook om de vraag, of deze bijdrage niet een zo grote financiële drempel zal opwerpen dat vele duizenden rechtzoekenden om louter financiële motieven zullen afzien van het realiseren van hun toegekende rechten.'

Terecht wordt in de brief van het Landelijk Overleg Rechtshulp Stichting (het LORS) van 12 januari 1981, gericht aan de vaste Commissie voor Justitie opgemerkt: Iedereen zal langzamerhand wel doordrongen zijn van de noodzaak van bezuiniging.

Overigens stemt het LORS nadrukkelijk in met het voornemen van de Minister, een meer substantiële inhoud te geven aan het draagkrachtbeginsel bij het verlenen van kosteloze rechtsbijstand.' Ik citeer voorts nog uit die brief:'

Door het zonder nader bestuderen van de huidige situatie en de daaraan te verbinden verbeteringen van de Wet op de rechtsbijstand aan on- en minvermogenden, door het uniformeren van de normering en het scheppen van efficiëntere en rechtvaardiger regelingen en het aanvaarden van de plannen van het Ministerie zal het parlement een situatie scheppen, die door zeer velen als principieel onrechtvaardig zal worden ervaren waardoor de kwaliteit van de rechtshulp een stuk achteruit zal gaan.'

Wat is tegen uniformering van de normering? Wat is aan te voeren tegen efficiëntere en rechtvaardiger regelingen? Is de door mij geciteerde argumentatie niet een adstructie van de voornemens van de Minister?

Nieuw is de in dat advies geuite vrees dat de kwaliteit van de rechtshulp door de wetswijziging achteruit zal gaan. Dit is een vrees, die door andere organisaties op het gebied van de rechtshulpverlening nimmer werd geuit. Met andere woorden, de kwaliteit van de rechtshulp zou inhoudelijk achteruitgaan. Ik kan niet volgen, de stelling dat de rechtzoekende niet meer over die drempel zal komen, zodat hij niet meer aan zijn trekken komt. Onjuist is dat de kwaliteit van de rechtshulp, die de facto wordt verleend, afhankelijk zou zijn van de betaling. Ik geloof dat men de rechtshulpverleners daarmee ten onrechte beleedigingen toevoegt, die zij niet verdienen. Ik meen dat iedere rechtshulpverlener het optimale doet en dat de rechtshulp als zodanig niet aangevochten kan en mag worden door een voorstel als het onderwerpelijkke.

Mijn fractie is overigens van mening dat een van de karakteristieke effecten van de betaalde rechtshulp is geweest dat wellicht meer mensen dan normaal zich bewust zijn geworden van hun rechtspositie. Dat is slechts toe te juichen. Zij maken daarvan terecht gebruik. Zij gaan procederen, wanneer geen andere oplossing van het probleem mogelijk is.

Ik kom terug op de aantallen die in dit verband worden genoemd. Het comité 'Redt de rechtshulp' spreekt over een miljoen rechtzoekenden, die niet meer voor gratis rechtshulp in aanmerking komen. Voor welke tijd geldt dat aantal? Bovendien, hoe kunnen wij op dit moment hierover getallen noemen? Waar zijn gegevens bekend over de wijze, waarop tot nu toe de rechtshulp wordt verleend? Er zijn in de diverse arrondissementen verschillende normeringen, maar kan men daaruit een bepaalde structuur afleiden? Wat verstaat men onder die 190 000? Hoe

gaat men dat verdelen? Ik geloof dat met het noemen van dit soort getallen voorzichtig moet zijn en deze kritisch moet bekijken.

De heer **Bakker** (CPN): Dat is natuurlijk wel zo, maar er zijn toch wel een paar getallen vast te stellen. Door de normverlaging van inkomens, kun je wel vaststellen hoeveel mensen tot nu toe voor gratis rechtshulp in aanmerking kwamen en hoeveel mensen dat potentieel niet meer zullen kunnen. Daarvoor gaat wellicht die drempelvrees gelden. Dat kun je wel degelijk uitrekenen en dan kom je tot niet onaanzienlijke getallen.

De heer **Tripels** (VVD): Het zijn er geen miljoen. Sommigen noemen 30 à 40%, spreken over honderdduizenden, of zeer velen...

De heer **Kosto** (PvdA): Kan 'veel' een compromis zijn?

De heer **Tripels** (VVD): Ach, dat is zo subjectief, want wat verstaan u en ik daaronder?

De heer **Bakker** (CPN): Nou, 'een heleboel' dan.

De heer **Tripels** (VVD): Wat dat betreft lopen onze standpunten uiteen. Ik kom er echter nog op terug, want mijn verhaal was nog niet af.

De heer **Bakker** (CPN): Dat dacht ik al en daarom interrumpeerde ik maar even.

De heer **Tripels** (VVD): Er ontbreekt ten enenmale een exacte registratie van gegevens.

De heer **Bakker** (CPN): Niet van de inkomensverdeling in Nederland!

De heer **Tripels** (VVD): Neen, ik doel op de registratie van de wijze waarop tot op heden de toevoegingen zijn verlopen. De gegevens van de bureau's zijn niet genormeerd of gerubriceerd. Wij weten alleen wat de criteria zijn. Men kan er geen cesuur in aanbrengen. Wij zijn nog niet uitgesproken over dit wetsontwerp en ik kom dan ook nog terug op de wijze waarop dit wetsontwerp eventueel zou moeten worden vertaald, dan wel geamendeerd. Niemand kan op dit moment echter zeggen wat het effect zal zijn. Door de verschillende nuancerings in de diverse arrondissementen zijn criteria aangelegd die thans niet meer zijn te achterhalen. Wij kennen alleen de totale normering, maar niet de praktische toepassing in incidentele gevallen.

De heer **Bakker** (CPN): U staat hier nu wel zo eindeloos lang over te praten, maar alle water van de zee wast natuurlijk niet weg dat de categorie men-

Tripels

sen die, gezien hun inkomen, voor gratis rechtshulp in aanmerking komt, kleiner wordt door dit wetsontwerp. Daar gaat het toch om?

De heer **Tripels** (VVD): Akkoord...

De heer **Bakker** (CPN): Welk deel van de Nederlandse bevolking om rechtshulp komt vragen, welk deel dan uiteindelijk misschien toch zal doorzetten, ook als er iets voor betaald moet worden en welk deel er daarom van afziet, is niet te zeggen. U weet zelf ook dat de rechtshulp enorm is toegenomen, juist doordat die gratis ter beschikking was voor een zeer grote categorie. Die categorie wordt kleiner. Daardoor dreigt een aantal mensen – hoeveel, dat weten we niet – tussen de wal en het schip te geraken. Al dat verdere cijfergegoochel; daar hebben we niet zoveel aan.

De heer **Tripels** (VVD): Dat zou juist zijn, wanneer wij inderdaad zouden kunnen vaststellen dat deze wet onrechtvaardige invloed zou uitoefenen op de rechtshulp.

De heer **Bakker** (CPN): De Minister denkt er wel mee te bezuinigen!

De heer **Tripels** (VVD): Dit wetsontwerp mag en kan er niet toe leiden dat mensen van rechtshulp verstoken zouden zijn, doordat onoverkomelijke drempels worden gecreëerd. Ik zal proberen om stenen aan te dragen die wellicht de bezwaren van de heer Bakker enigermate tegemoet komen.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (PPR): U fixeert nu wel het huidig aantal mensen dat een beroep doet op rechtshulp. U zult het toch met mij eens zijn dat mensen zoveel mogelijk gestimuleerd moeten worden om hun recht te halen? Het is de vraag of de snelle ontwikkeling, waarin mensen meer en meer een beroep deden op de rechtshulp, op dit moment al ten einde is. Ik denk van niet, maar u fixeert het aantal om vervolgens te constateren dat het niet te beoordelen is, omdat we het aantal toevoegingen niet kennen. Mensen moeten hun recht kunnen zoeken. Die mogelijkheid moet er zijn voor de hele groep met dat bepaalde inkomen. De cijfers van onder andere de vereniging voor rechtshulp vind ik zeer reëel.

De heer **Tripels** (VVD): Ik teken bezwaren aan tegen de opmerking dat de mensen gestimuleerd moeten worden om hun recht te zoeken. Ik meen dat de mensen geen stimulans nodig hebben; mijn benadering is dat zij niet moeten worden belemmerd. Het Ne-

derlandse volk is dermate mondig dat het niet nodig is, het een aparte stimulans te geven. Dit schiet volledig voorbij aan het huidige wetsontwerp.

Een analyse van de zaken die onder de gratis rechtshulp die wij tot vandaag kennen, kunnen worden gebracht, wijst uit dat zij liggen op het gebied van het familierecht, het arbeidsrecht, huisvestingsproblemen, vreemdelingenrecht en problemen met de overheid. Ik beklemtoon dat men niet kan zeggen dat de overheid de ellende over zich afroeft. Meestal liggen de procedures immers in de relaties tussen de burgers onderling. Wij weten niet precies welk gedeelte van de zaken ligt op het gebied van het burgerlijk recht en welk gedeelte zich afspeelt tussen burger en overheid. Hierover ontbreken de gegevens op dit moment ten enenmale.

Uiteraard hebben ook wij bezwaren geuit tegen de spoed waarmee het wetsontwerp is behandeld. Wij hebben deze in het verslag uiteengezet. Wanneer echter de kostenfactor de uitbreiding van de bureaus voor rechtshulp in gevaar brengt, is er een reden om erover te spreken en naar een oplossing te zoeken, los van het feit dat de economische recessie en de ombuigingen niet ongemerkt aan het ministerie van Justitie zijn voorbijgegaan.

Ik zeg in dit verband niet dat wij hier het Engelse systeem moeten introduceren. Dit bestaat erin dat de overheid voor de rechtshulp een gefixeerd bedrag geeft. Zij laat het aan de betrokkenen, de advocatuur, over hoe dit bedrag wordt verdeeld. Zover wil ik niet gaan. Verder wil ik niet verwijzen naar de rechtsbijstand in andere landen. In België en Frankrijk is men nog lang niet zover als wij. De Duitsers zijn wel al ver, hoewel daar hogere criteria schijnen te worden gebruikt.

De heer **Kosto** heeft er al over gesproken dat nuanceringen moeten worden aangebracht in de toevoegingsvergoedingen. Ik geef toe dat dit bij de wet op de rechtshulp moet geschieden. Voor een eenvoudig kort geding over een onrechtmatige daad met een dagvaarding van twee kantjes A4 breed getypt krijgt men bij voorbeeld f 810, terwijl een ingewikkelde procedure voor het kantongerecht met veel conclusies, enquêtes, contra-enquête en comparitie f 495 oplevert. In de toevoegingsvergoedingen moet dus veel worden bijgesteld.

Ik wil de Kamer niet onthouden wat de voorzitter van de commissie-Schaafsma in Nieuwsnet van 6 september 1980 opmerkte: 'Men wil daar graag gebruik van maken. Het zal wel meespelen dat het gratis is en er zal

ook wel een correlatie bestaan tussen het aantal procedures en het aantal zaken.' Vaak zijn vanuit rechterlijke colleges klachten gehoord op het gebied van het 'temere litigare', het onbesuisd procederen, wellicht onder de omstandigheid dat men zonder inleg aan de juridische loterij kan deelnemen met de kans op een prijs.

Van de brieven die mij bereikten, mag niet onvermeld blijven een brief van de vereniging van academisch gevormde rechtskundige adviseurs, gedateerd op 15 januari 1981 en gericht aan onze commissie. Ik citeer hieruit: 'Deze bureaus verlenen aan iedereen gratis juridische hulp, zoals het verstrekken van gratis adviezen en het behandelen of afhandelen van zaken buiten processen, de zogenaamde eerstelijns-hulp, zonder dat het onvermogen van de cliënt behoeft te worden aangetoond, zodat zelfs mensen met eigen huizen en andere beter gesitueerden ervan gebruik maken.'

'Voor het voeren van processen wordt de ziekenfondsgrens gehanteerd, zodat zij, welke een inkomen genieten tot ongeveer f 41.000 gratis mogen procederen. Zulks is ook onredelijk te achten, aangezien zij, welke een inkomen genieten tot de ziekenfondsgrens best in staat kunnen worden gemacht, hun juridisch adviseur of raadsman te betalen, zoals zij ook hun huisarts betalen door betaling en door premies aan de ziekenfondsen.

Dergelijke lieden betalen ook hun voor hun deur staande auto, hun kleurentelevisie, dure bankstellen, koelkast, wasmachine, Spanje-reis enzovoorts. Als een slager zijn vleeswaren gratis aanbiedt, krijgt hij ook de hele stad tot klant. Zulks bewijst nog niet dat de behoefte bestaat, het publiek aan gratis vlees te helpen.'

De heer **Bakker** (CPN): U hebt dit met instemming geciteerd. Bent u van mening dat iedereen die een eigen huis – of huisje – heeft een 'beter gesitueerde' is?

De heer **Tripels** (VVD): Neen.

De heer **Bakker** (CPN): Waarom zegt u dat dan niet even?

De heer **Tripels** (VVD): Ik was nog niet klaar. U loopt vooruit op hetgeen ik ga zeggen.

De heer **Bakker** (CPN): O, dus u gaat nu dat citaat bestrijden! Neen, dan hoef ik niets meer te zeggen!

De heer **Tripels** (VVD): Aan het einde van mijn verhaal kunt u zeggen wat u op het hart hebt.

De heer **Bakker** (CPN): Ja, ik ben daar gek!

Tripels

De heer **Tripels** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In het meer door mij aangehaalde Nieuwsnet zegt Schaafsma ook: 'Iemand die voor zijn plezier in een auto kan toeren zou niet in staat zijn, een redelijk bedrag zelf te betalen.' Ik citeer slechts hetgeen door iemand die toch een oude rot in het vak is wordt opgemerkt.

De heer **Kosto** (PvdA): 'U citeert slechts'. Dat doet u echter niet zonder reden, maar omdat u instemming wenst te betuigen met het geciteerde.

De heer **Tripels** (VVD): Neen, ik doe het opdat men er eens over gaat nadenken. Het is goed dat men eens rekening houdt met hetgeen men in het algemeen in de praktijk ervaart en wat van buitenaf op ons af komt, ter overweging, en daarmee vervolgens iets gaat doen.

De heer **Kosto** (PvdA): Ik ga ervan uit dat u citaten die u gebruikt voor uw rekening neemt. Anders kunt u het citeren wel achterwege laten:

De heer **Tripels** (VVD): Ik maak zelf wel uit waarom ik citeer, en op welke wijze. Dat kunt u niet beoordelen. Ik beweer ook niet dat het aantal procedures die beter niet hadden kunnen worden gevoerd of ingesteld – een fenomeen dat in het recht herhaaldelijk wordt geconstateerd – tot een wezenlijke verhoging van de kosten zou hebben geleid. Wel is dat het geval wanneer men bij voorbeeld in reconventie gaat procederen, zoals nogal veel gebeurt in scheidingsprocedures, en dan een akte van referte neemt. Dat werkt kostenverhogend. Hetzelfde geldt wanneer men in een echtscheidingsprocedure een conservatoir maritaal beslag wil gaan leggen en voor ieder beslag afzonderlijk een aparte toevoeging gaat vragen en een aparte procedure gaat voeren. Dat zou men ook met een gewone procedure kunnen doen. Dit komt voor. Op dat stuk is veel te corrigeren en te amenderen.

Ik meen dat men dit wetsontwerp moet zien – en zo heb ik het ook begrepen – als een exercitieterrein voor de later verschijnende ontwerp-Wet op de Rechtshulp. Wij kunnen hiermee veel ervaring opdoen waardoor het mogelijk zal zijn, wellicht correcties aan te brengen en te prejudiceren op de aanstaande Wet op de Rechtshulp.

Ik kom terug op de kwestie van het verminderd tarief. Ik meen dat het voordeel van het verminderd tarief zoals de Minister het heeft voorgesteld is dat de rechtzoekende in ieder geval kan vaststellen wat hem te wachten staat. In het huidige systeem kan de rechtzoekende ingeval van procederen

tegen half tarief – ik heb gelezen dat slechts in zeven arrondissementen die mogelijkheid nog bestaat – inderdaad voor verrassingen komen te staan, omdat de helft van het honorarium aan de cliënt in rekening wordt gebracht.

Indien echter halftarief wordt gehanteerd, meen ik dat men exact kan vaststellen wat de betrokkene heeft te betalen. Natuurlijk kan het tarief volgens het wetsvoorstel ook hoger komen te liggen als men een interlocutoir vonnis krijgt en men moet getuigen horen of er komt comparitie. Maar men weet wel waar men aan toe is: men kan niet voor onoverkomelijke verrassingen komen te staan. Ik geloof dan ook dat dit bezwaar – dat de rechtzoekende niet weet waaraan hij toe is – geneezaam wordt ondervangen door het voorliggende wetsontwerp.

Wel meen ik dat de vraag naar de rechtshulpverlener toe een bespreking noodzakelijk maakt. Volgens het voorstel van de Minister is het immers zo, dat de betrokkene zich bij niet-betaling maar tot zijn cliënt moet wenden en proberen betaling te verkrijgen onder het dreigement dat de rechtshulp kan worden beëindigd. Daartegenover doet de betrokken advocaat afstand van de helft waarop hij recht heeft: normaal kreeg hij zijn honorarium van de Staat, nu is er een zeker risico.

Ik zou hierbij willen kijken naar de Wet Aansprakelijkheid Motorvoertuigen, waarin staat dat men zich tot het Waarborgfonds Motorverkeer kan wenden, wanneer de schadeveroorzakende partij geen verhaal biedt. Ik vraag de Minister, of naar analogie hiervan geen oplossing kan worden gevonden, wanneer de inning bij de advocaat wordt gelaten.

Ik vind dat die inning daar ook thuis hoort, want de advocatuur kan toch niet bang zijn voor een incasso. Dit is toch één van haar primaire taken, waarvoor zij vaak wordt benaderd. Advocaten zijn beter geveerd in deze materie en zijn tot de hier bedoelde inning ook beter in staat, gelet op de mogelijkheden van inzicht in de financiële situatie van de eigen cliënt.

Gesteld nu dat het objectief vaststaat dat de betrokken advocaat die vergoeding niet meer bij zijn cliënt kan verhalen, kan dan niet een mogelijkheid worden geopend analoog aan die in de WAM? Ik doel hierbij op de situatie waarin blijkt dat de schadelijgende partij bij de schadeveroorzaker de schade niet kan verhalen. Dit kan bewezen worden doordat de deurwaarder een onderzoek instelt en dan verklaart, dat de schadeveroorzakende partij geen verhaal biedt, bij voorbeeld omdat hij gefailleerd is enz. Vervolgens kan de schadelijgende partij dan

bij het Waarborgfonds terecht. Zou nu hier, bij onverhaalbaarheid van het honorarium van de advocaat, niet de oplossing gevonden kunnen worden dat het ontbrekende, de advocaat toekomende bedrag, ten laste van de staatskas komt?

Dit wordt anders, indien in de door de Minister in zijn wetsontwerp voorgestelde kosten van inning óók een bedrag zit dat als dekking kan worden beschouwd voor het risico dat de advocaat heeft bij onverhaalbaarheid. In het andere geval zou ik echter opteren voor een oplossing naar analogie van het Waarborgfonds Motorverkeer (hoewel iedere vergelijking mank gaat) en willen voorstellen dat de betaling van de advocaat – in het geval dat objectief vaststaat dat er geen verhaal is – ten laste van de staatskas komt, ten einde diens risico zoveel mogelijk te vermijden. Ik doe dit voorstel echter onder het voorbehoud, dat ik niet weet, of er in de tegemoetkoming voor de kosten niet toch een soort risicodekking zit voor het euvel dat de cliënt geen verhaal biedt.

Mijnheer de Voorzitter! Ook mijn fractie is van mening dat het van belang is, in de wet zelf – dus niet in de algemene maatregel van bestuur – een norm aan te leggen. De gedachten van mijn fractie gaan in dezen eveneens uit naar het minimumloon met een verhogingsfactor van 50% (150% van het minimumloon). Beneden deze inkomensgrens wordt dan volledig gratis rechtshulp verleend.

Wij vinden het een goede zaak dat er ten aanzien van dit verminderd tarief schijven worden gemaakt tot de grens waar dit verminderd tarief ophoudt te bestaan (ik verwijs ook naar het voorlopig verslag). Dit kan in de Kamer in discussie komen en de Minister zal er dan wel voorstellen over doen. Ook zal daarbij moeten worden betrokken – ik kom er nog op terug – het eigen vermogen en de vraag welke posten in beschouwing genomen moeten worden.

Ten aanzien van de brief van de drie rechtshulpverlenende organisaties van 21 januari jl. waarover de heer Koste heeft gesproken en die inderdaad is ondertekend door de Deken van de Nederlandse Orde, zou ik echter toch enige kanttekeningen willen plaatsen.

De Orde van Advocaten heeft uiteraard een tweeledig doel. Het is een organisatie van beroepsgenoten, ten eerste om de belangen van de beroepsgenoten te behartigen en coördinerend en regelend op te treden – ik denk bij voorbeeld aan het wetsontwerp inzake de tuchtrechtspraak – en ten tweede om de belangen van de rechtzoekenden te behartigen. De

Tripels

twee andere organisaties van rechts-hulpverleners zijn – en terecht – erop gericht de belangen van de rechtzoekenden te behartigen. Normaal is het zo dat over een dergelijk belangrijk wetsontwerp alle orden worden geconsulteerd.

Ik geef toe, dat de algemene raad van de Nederlandse Orde van Advocaten geen mogelijkheid meer had de orden te consulteren. Ik stel mij de vraag, of de Nederlandse Orde zich er dan niet beter van had kunnen distantiëren nu de procedure van de gebruikelijke inspraak van de orden niet was gevolgd. Bovendien meen ik dat het voorstel om een grens te trekken en daarna een genuanceerde bijdrage te vragen beantwoord aan de wensen van mijn fractie zoals die ook in het verslag zijn neergelegd.

De heer **Kosto** (PvdA): Heb ik goed begrepen dat u eigenlijk suggereert, dat de deken van de orde niet representatief was voor de opvattingen binnen de orde? U sprak over een procedure die in die kring bestaat.

De heer **Tripels** (VVD): Ik vind dat de zorgvuldigheid die binnen de Nederlandse Orde van Advocaten gebruikelijk is bij zaken als deze had gevraagd de normale procedure van inspraak te volgen.

De heer **Kosto** (PvdA): Suggereert u dat de inhoud van die brief niet wordt gedekt door de gemeenschap van Nederlandse advocaten?

De heer **Tripels** (VVD): Dat kan niemand op het ogenblik zeggen, omdat de consultatie niet heeft plaatsgevonden. Dat stel ik zeer nadrukkelijk vast.

Wat de normering van het eigen vermogen betreft heb ik al geformuleerd, dat ik meer geneigd ben de voorstellen van de commissie-Schaafsma te volgen, die daarover een ander standpunt inneemt dan de Minister in zijn voorstel. Ook de waarde van de echtelijke woning bij voorbeeld zal in aanmerking moeten worden genomen. Een zekere nuancering op dat gebied is geboden, want het geval kan zich voordoen dat de waarde van de gemeenschappelijke woning zodanig hoog is, dat het onbillijk zou zijn die waarde geheel buiten beschouwing te laten. Verder zal moeten worden gedifferentieerd naar gezinsgrootte en naar andere kosten. Dit alles verdient nadere beschouwing. Het is nu niet de tijd en de plaats het verder gedetailleerd te behandelen. Wel moet worden aangeduid op welke punten moet worden gelet.

De kwestie van het bezwaar dat de advocaat niet kan zeggen waarop hij

recht heeft en omgekeerd dat de rechtszoekende niet weet waaraan hij toe is, is in dit wetsontwerp aanzienlijk verbeterd bij het half tarief. In het huidige systeem is op tijdbasis berekend de helft van het bedrag verschuldigd. Men kan inderdaad van te voren niet stellen, wat een procedure gaat kosten. Dat is een vraag die iedere cliënt aan zijn advocaat stelt. Dan is er de vraag naar de risico's, ook bij pro deanen, omdat er proceskostenveroordelingen kunnen komen. Dat wordt wel eens vergeten. Dit is bij deze behandeling helemaal niet in discussie geweest. Een advocaat moet altijd aan de cliënt vertellen, ook ongevraagd, welke de risico's van een procedure bij verlies zijn. Op die vraag kan geen zinnig mens een antwoord geven.

Het hangt van drie factoren af: de eisende partij, de verwerende partij en de rechter, de getuigen. Het grote voordeel van dat wetsontwerp is, dat duidelijke grenzen worden getrokken. De advocaat kan bij iedere stand van het geding precies aan de cliënt vertellen, wat het gaat kosten. Dat verrassings-element, het onzekere, is in het huidige wetsontwerp geëlimineerd. Het wijzen op de psychologische drempel lijkt wat overtrokken.

Zeker in het kader van de algemene maatregel van bestuur kunnen zodanige garanties worden gegeven, dat de veronderstelde drempelvrees weggenomen zal kunnen worden. Wat in het wetsontwerp wordt gesteld, is niets nieuws onder de juridische zon. Ten onrechte wordt een caesuur getrokken tussen de tegen verminderd tarief procederende cliënt en de kosteloos procederende cliënt. Ter zake van een procedure kan te voren nooit exact worden vastgesteld, wat de financiële uitkosten zal zijn. Weet men of appel zal worden ingesteld, weet men of cassatie zal worden ingesteld? Kortom, deze onoverzichtelijkheid is gemeen aan het zoeken van het recht.

Ik meen dat financiële relatie tussen cliënt en raadsman niet vertroebelend werkt op de inhoudelijke relatie. De relatie tussen de advocaat en de cliënt is van een geheel andere structuur. Het geld kan natuurlijk wel eens problemen met zich brengen. Dat is inherent aan de rechtshulpverlening in het algemeen. Ik vind het onjuist hier een verschil te maken tussen de betalende en niet-betalende cliënt. De advocaat, die kosteloos procedeert, wordt herhaaldelijk geconfronteerd met kosten. Ik denk in dit verband aan kosten van getuigen, van deskundigen, vertalingen, enz. Die worden niet gedekt door de toevoegingsvergoeding. Het kan bijzonder bezwaarlijk zijn, dat de advocaat deze kosten voor zijn rekening moet nemen.

Ik denk in het bijzonder aan die advocaten, die sociale rechtshulp moeten verlenen. Zij kunnen voor grote financiële verrassingen komen te staan. Ik heb op dit punt een amendement ingediend. Het is redelijk, dat een bepaalde zekerheid wordt geschapen, dat de betrokken raadsman die kosten vergoed krijgt. Vaak wordt vergeten, dat de vergoeding die extra kosten niet dekt.

Mijn fractie opteert voor de normbedragen van de commissie, namelijk het vrij te laten eigen vermogen van resp. f 20.000 en f 13.000 de eigen woning, uitgaande van de marktwaarde in geval van echtscheiding. In geval van echtscheiding moeten toch wel bepaalde grenzen worden getrokken. De heer Kosto wees in zijn betoog op de vrouw die gaat scheiden.

Zij zou vaak in de problemen kunnen komen. Ik meen, dat dit niet het geval is. Wanneer een vrouw begint met procederen is het mogelijk, dat zij niet over geld kan beschikken. In dat geval krijgt zij altijd een toevoeging.

In het merendeel van de echtscheidingsgevallen behoeft de vrouw, die moet leven van de alimentatie, die is afgestemd op haar behoeften – deze dekt natuurlijk nooit de kosten van een procedure – niet bevreesd te zijn dat zij in moeilijkheden zal geraken, omdat zij immers voor de volledige gratis rechtshulp in aanmerking blijft komen. Ik wil wel de Minister het volgende in overweging geven, hoewel dit buiten de merites van dit wetsontwerp ligt.

Hoe moet worden geopereerd als de situatie zich voordoet dat de vrouw na de scheiding en deling een aanzienlijk vermogen krijgt? Het kan ook zijn dat iemand, hangende een procedure, plotseling in een financieel bijzonder gunstige situatie komt (misschien wel door de lotto te winnen). Wat moet dan worden gedaan ten aanzien van de toevoeging?

Volgens het huidige systeem kan je in de instantie, waarin de zaak dient, de zaak terugdraaien. Dat kan alleen op verzoek van betrokkene zelf, het kan ambtshalve of het kan op verzoek van de tegenpartij. De praktijk leert dat het terugdraaien op verzoek van betrokkene zelden voorkomt, dat de tegenpartij geen interesse heeft en geen inzicht in de zaak heeft en dat ambtshalve er sprake is van een dode letter.

Alleen de raadsman zou het verzoek kunnen doen – wat ook redelijk is – dat iemand, die door financiële wijzigingen in staat is de normale vergoeding te betalen of hoe het ook zij, geen beroep kan doen op de staatskas. Volgens de huidige wet kun je niet, tenzij in die instantie de toevoeging terugtrekken. Ik meen dat overwogen moet

Tripels

worden dat dit tot de mogelijkheden behoort.

Ik heb verder een amendement ingediend waarin het gaat om het te kort schieten voor een behoorlijke behartiging. Ik meen dat 'behartiging' behoorlijk impliceert. Bovendien moet het slaan op de financiering en dat sluit aan op artikel 860 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, waarin het goed geformuleerd staat. Ik meen dat dit amendement voor zichzelf spreekt.

Van belang is ook dat de gratis admissie alleen maar datgene dekt wat je in het verzoekschrift formuleert. Door sommigen wordt betwist of, als je gratis admissie krijgt, dit ook de conventie dekt. Bovendien kun je dan nog de eis vermeerderen. Deze punten moeten ook worden betrokken bij de rechtshulp. De vraag kan worden gesteld of, nadat de procedure via het bureau voor rechtshulp of het bureau voor consultatie achter de rug is, je nog apart een gratis-admissieprocedure moet voeren met alle werk en kosten daaraan verbonden. Ik verwijs naar Kluwer Rechtsvordering, waarin de vraag aan de orde wordt gesteld of zeker in een normering die in de wet op de rechtshulp wordt gerealiseerd die dubbele controle nog noodzakelijk is. Natuurlijk moet er wel een appelmogelijkheid zijn, wanneer het bureau voor rechtshulp de gratis admissie zou afwijzen.

Ik heb al gesproken over de proceskosten. De wet op de rechtshulp zal een sequeel en het eindstation van deze wetgeving zijn. De vraag is of daarin ook de kwestie van de proceskostenliquidatie moet worden betrokken, omdat daarin toch een niet onaanzienlijke vergoeding zit voor de werkzaamheden van de betrokken advocaat.

Mevrouw de Voorzitter! Ik zou nog een paar punten kunnen behandelen, maar ik zie dat dit niet mogelijk is gezien de tijd, die mij geboden is. Ik kom dat tot mijn samenvatting.

In principe kan mijn fractie zich vinden in het wetsontwerp. Wij kunnen ons erin vinden dat de grens, waarbeneden gratis admissie wordt verleend, in de wet komt.

Zij kan zich erin vinden dat wordt uitgegaan van het minimumloon met de factor 150. Zij kan er zich ook in vinden dat de advocaat de inning in wezen doet, met de mogelijkheid dat zij ten laste van de Staatskas komt, tenzij de Minister mij duidelijk kan maken, dat in de toekenning van de inningskosten een risicofactor is ingebouwd. Zij verlangt dat in de algemene maatregel van bestuur het voorstel-Schaafsma

wordt gevolgd en verder dat de eigen bijdragen genuanceerd worden geformuleerd.

Ik geloof dat deze interim-periode dan een vruchtbare zal kunnen zijn, zonder dat in wezen drempelvrees wordt gecreëerd en zonder dat de justitiabele het onmogelijk wordt gemaakt zijn recht te zoeken. Ik meen dat het Nederlandse volk dermate rechtsbewust is dat niemand een stimulans nodig heeft.

Ik zou het betreuren als iemand door een wet van zijn recht zou worden afgehouden. Ik denk dat door dit wetsontwerp, met de voorgestelde amendementen, die door de fractie van het CDA zullen worden gesteund – ik heb van de heer Kosto begrepen dat hij in dezelfde richting denkt – geen schade wordt toegebracht aan de justitiabelen.

□

De heer **Buikema** (CDA): Mevrouw de Voorzitter! Wat betreft de in het wetsontwerp voorgestelde uniformering van de toevoegingsgrenzen kan ik kort zijn. Algemeen – en ook mijn fractie deelt die opvatting – wordt geoordeeld dat die uniformering in het belang van de rechtsgelijkheid gewenst is.

Ik kom dan op het tweede aspect van het wetsontwerp, de kostenbeheersing. Hierover rept de considerans niet en ook overigens blijven er vragen over dit aspect. Mijn fractie zou graag van de Minister nadere informatie ontvangen over het effect van de voorgestelde maatregelen, zowel wat betreft het financiële effect voor de overheid als wat betreft de invloed op het aantal rechtzoekenden dat voor door de overheid gefinancierde rechtshulp in aanmerking komt in vergelijking met het oude stelsel.

De noodzaak tot enige bijstelling van de inkomensgrenzen wordt ook door anderen, zoals de Vereniging voor Rechtshulp en de Orde van Advocaten, niet betwist. Verschil van mening is er echter over de mate waarin.

Bij de begrotingsbehandeling heb ik over dit aspect namens mijn fractie ondermeer uitgesproken, dat wij het met de Minister eens zijn dat maatregelen tot kostenbeheersing noodzakelijk zijn.

In hoeverre kan hierbij worden geput uit de centrale administratie van de toevoegingen, het zogenaamde ASTRA-project?

De kosten van rechtshulp zijn zeer sterk gestegen. Bij de invoering van de WROM in 1957 1 miljoen bij 20.000 toevoegingen, nu 170 miljoen bij 190.000 toevoegingen. Niet alleen het vrij autonome beleid van de bureaus voor rechtshulp in de verschillende arrondissementen met betrekking tot de

inkomensgrenzen speelt hierbij een rol.

Ook andere factoren zijn daarbij van belang. Ik citeer hetgeen ik hierover bij de begrotingsbehandeling heb gezegd: 'De vraag naar makkelijk te bereiken en betaalbare rechtshulp is snel toegenomen. De moderne welvaartsstaat kent de burger veel rechten toe en zijn toegenomen mondigheid stelt hem in staat, op te komen voor zijn rechten, maar de veelheid en ingewikkeldheid van de wettelijke regelingen maken het voor velen ondoenlijk om zonder rechtskundige hulp hun weg naar het recht te vinden.'

Uitbouw van de rechtsstaat en de verzorgingsstaat heeft voor de overheid geleid tot een beleid, waarbij meer en bereikbare rechtshulp mogelijk werd. Ik denk aan het stimuleren en subsidiëren van wets- en rechtswinkels, advocatencollectieven en het opzetten van een landelijk net van bureaus voor rechtshulp met een uitgebreide staf van rechtshulpverleners.

Het gebouw van de rechtshulp is een groot goed, dat zorgvuldig dient te worden bewaard. Dat klemt des te meer nu het recht op rechtsbijstand is erkend als een sociaal grondrecht. Het gebouw van de rechtshulp moet dan ook in stand blijven, ook in stand kunnen blijven. Bij toenemende kosten betekent dit, dat de lasten zo goed mogelijk zullen moeten worden gespreid. De overheid zal dat niet alleen kunnen dragen, ook al niet omdat er ruimte zal dienen te blijven voor instandhouding en verbetering van de bureaus voor rechtshulp, die nu voor het eerst een wettelijk basis krijgen.

Mijnheer de Voorzitter! Om tot een beheersing van de kosten te komen, staan verschillende mogelijkheden open, die naast en in evenredigheid tot elkaar benut moeten worden. Dat betekent niet uitsluitend werken langs de lijn van de inkomensgrenzen, welk aspect nu aan de orde is.

Even belangrijk zijn de hoogte en de differentiatie van de vergoedingen van overheidswege aan de rechtshulpverleners.

Wat is de stand van zaken met betrekking tot deze lijn? Hoe moeten wij in dit verband de tijdelijkheid verstaan van de bevriezing van de toevoegingsvergoedingen. Is een meer definitief systeem in zicht? Het huidige systeem kent bepaalde onevenwichtigheden, zoals het begrip 'zaak', te weinig differentiatie naar tijdsbesteding; zo wordt bij voorbeeld voor een echtscheidingsprocedure een hogere vergoeding uitbetaald dan voor een veel arbeidsintensievere arbeidszaak. Herziening van dit systeem is ook belangrijk door de koppeling die gelegd wordt door de

Buikema

eigen bijdrage van 50% van de toevoegingsvergoeding.

Een derde lijn is de mogelijkheid van kostenbeheersing door vereenvoudiging van procedures; ik denk hierbij aan de echtscheidingsprocedure. Wordt ook langs deze lijn gewerkt?

Mijnheer de Voorzitter, nu het recht op rechtsbijstand is erkend als een sociaal grondrecht dient naar de mening van mijn fractie, ook uit een oogpunt van rechtszekerheid, de grens tot welke de rechtzoekende voor geheel kosteloze rechtshulp in aanmerking komt, in de wet te worden opgenomen. Ik verwijs daarbij ook naar de opmerkingen van de Raad van State, alsmede naar onze opmerkingen in het schriftelijke verslag.

Mijnheer de Voorzitter, in het wetsontwerp wordt gesteld dat bij de vaststelling van de financiële draagkracht, zo mogelijk, gelet zal worden op de ontwikkeling van de normen in de Algemene Bijstandswet. Naar het oordeel van mijn fractie ligt een koppeling aan de ABW niet zo voor de hand, omdat het bij de ABW gaat om de noodzakelijke kosten van het bestaan, terwijl het hier juist gaat om incidentele kosten, die niet in het uitgavenpatroon zijn ingecalcululeerd, die onvoorzienbaar en vaak onoverzienbaar zijn. Een vergelijking met medische kosten dringt zich dan ook eerder op.

Van belang is voorts, dat de wetgever vaak verplicht tot procesvertegenwoordiging. Uitgaande van de vergelijking met medische kosten zou de benedengrens voor 'geheel' kosteloze rechtshulp dienen te liggen op een niveau dat globaal overeenkomt met de ziekenfondsgrens, na aftrek van de ziekenfondspremie. In de netto-sfeer betekent dat 1,5 x het netto wettelijk minimumloon. Wij hebben een daartoe strekkend amendement ingediend.

Voor de inkomens van f 1900 tot f 2400 netto per maand zal volgens de AMvB rechtsbijstand worden verleend tegen verminderd tarief dat wil zeggen de rechtzoekende zal een eigen bijdrage dienen te leveren van 50% van de vergoeding die de rechtshulpverlener van overheidswege ontvangt. Mijn fractie kan zich met de bovengrens van f 2400 netto per maand verenigen. In het oude systeem lag in 1980 de gemiddelde grens voor rechtshulp met een eigen bijdrage van f 50 voor een echtpaar op f 2415, terwijl slechts in een beperkt aantal arrondissementen – te weten 3 van de 19 – het verminderd tarief-systeem werd toegepast en wel bij sterk uiteenlopende inkomensgrenzen, waarbij de bovengrens lag bij ca. f 2900. De verzwaring zit dan ook vooral in de verhoging van de eigen bijdra-

ge tot 50%. Dit is vooral ingrijpend omdat een vooraf vastgesteld maximum voor deze eigen bijdrage ontbreekt.

De totale kosten van de rechtshulp – denk aan incidenten en procederen in verschillende instanties – staan immers niet van tevoren vast, dus 50% ook niet. In hoeverre denkt de Minister dit probleem te kunnen ondervangen?

Gezien de noodzaak tot kostenbeheersing kan mijn fractie akkoord gaan met bijstelling van de bovengrens op een niveau van f 2400, mits bij inkomens beneden de f 2400 een geringere eigen bijdrage zal worden gevraagd. In het schriftelijk verslag hebben wij reeds een glijdende schaal bepleit, die eigenlijk zou moeten lopen van 0–100%. Dat komt aan de orde bij het nog in te dienen wetsontwerp op de rechtshulp. Wij zouden in elk geval bij de voorliggende voorlopige regeling voor de inkomenscategorie van f 2000 tot f 2400 netto een eigen bijdrage willen bepleiten, die geleidelijk oploopt tot 50%.

Mevrouw de Voorzitter! Ik heb de eer daartoe een motie in te dienen, die mede is ondertekend door collega Tripels.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden Buikema en Tripels wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging;

overwegende, dat het wenselijk is voor rechtzoekenden met een financiële draagkracht boven de grens, waar beneden rechtsbijstand geheel kosteloos wordt verleend, doch beneden de maximum-grens tot welke rechtsbijstand tegen verminderd tarief wordt verleend, te komen tot een naar het verminderd tarief oplopende eigen bijdrage al naar gelang hun financiële draagkracht;

verzoekt de Regering bij de vaststelling van de algemene maatregelen van bestuur, bedoeld in artikel 9 van de Wet rechtsbijstand aan on- en minvermogens, dienovereenkomstig te handelen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 14 (16 493).

De heer **Buikema** (CDA): Mevrouw de Voorzitter! Ik maak nog enkele opmerkingen over de andere factoren, welke bij de vaststelling van de financiële draagkracht een rol spelen, aller-

eerst de woonlasten. Volgens de algemene maatregel van bestuur worden alleen de woonlasten op het inkomen in mindering gebracht indien deze meer bedragen dan 20% van het inkomen en een nader vast te stellen bedrag niet te boven gaan.

Daar staat tegenover dat eventuele huursubsidie niet wordt bijgeteld. Uitgaande van een technisch zo eenvoudig mogelijk systeem en van de parallel met de ziekenfondsgrens – waarbij woonlasten ook niet afzonderlijk worden verdisconteerd – kan mijn fractie zich met dit stelsel verenigen. Wat meer moeite heeft mijn fractie met het feit, dat alleen een onderscheid wordt gemaakt tussen echtparen/één-ouder-gezin enerzijds en alleenstaanden anderzijds.

Weliswaar worden kinderbijslag en studietoelagen niet bij het inkomen geteld, doch deze dekken niet alle kosten, zodat dit systeem enigszins in het nadeel is van gezinnen met kinderen. In principe zijn wij voorstanders van een verdere verrijning.

Wij realiseren ons echter dat de uitvoering niet al te gecompliceerd dient te zijn en dat de perceptiekosten zo laag mogelijk moeten zijn. Daarom zouden wij de voorgestelde, vrij groffe, differentiatie kunnen aanvaarden, waarbij wij aantekenen dat wij gaarne zagen onderzocht of in een meer definitief stelsel een verdere differentiatie mogelijk is. Kan de Minister toezeggen dat hieraan bij het nog in te dienen ontwerp van wet op de rechtshulp aandacht zal worden besteed?

In de algemene maatregel van bestuur zullen de grenzen voor het vrijgelaten vermogen worden bepaald op f 13.400 voor een echtpaar/één-ouder-gezin en f 6700 voor een alleenstaande. De Adviescommissie Toevoegingsaangelegenheden zegt in haar advies van 18 december 1980 hierover:

'Op de krachtens de ABW gehanteerde normen voor vrijgesteld vermogen (f 13.400 voor gehuwden, f 6700 voor alleenstaanden) zou een marge gezet moeten worden omdat de kosten van rechtshulp voor een betalende cliënt snel tot een beduidend bedrag kunnen oplopen. De commissie adviseert daarom, de voor de gefinancierde rechtshulp te hanteren normen te stellen op f 20.000 voor gehuwden en f 13.000 voor alleenstaanden'.

Deze opmerkingen van de commissie spreken mijn fractie aan. Hoe staat de Minister daar tegenover?

Wat betreft de vrijgelaten waarde van de eigen woning zou mijn fractie gaarne nader zien uiteengezet waarom de grens hier is gesteld op de waarde,

Buikema

na aftrek van op de woning rustende hypotheek, voor zover deze minder dan f 25.000 bedraagt. Het is ons opgevallen dat de Adviescommissie Toevoegingsaangelegenheden een hogere grens voorstelt en dat ook thans in de meeste arrondissementen een hogere grens voor de vrijgelaten waarde van de eigen woning wordt gehanteerd. Zou een hogere waarde, met name voor rechtzoekenden in de Randstad, niet voor de hand liggen?

Ten slotte nog enige opmerkingen met betrekking tot de inning van de eigen bijdrage. Vanuit de kring van de rechtshulpverleners, met name de advocatuur, wordt bezwaar gemaakt tegen inning van de eigen bijdrage door de rechtshulpverlener.

Aan deze bezwaren wordt naar ons oordeel tegemoet gekomen door de garanties die het wetsontwerp voor de inning biedt alsmede door de regeling ter zake van de inningskosten. Verder delen wij de argumentatie in de nota naar aanleiding van het verslag.

Evenals van betalende cliënten zal de advocaat of deurwaarder voortaan ook van een deel van de hem toegevoegde rechtzoekenden een vergoeding moeten vragen. Wat dat betreft is er dus geen verschil tussen beide groepen cliënten. Voorts is de bijdrage van de rechtzoekenden geen retributie, opgelegd wegens van overheidswege geleverde prestaties, maar een bijdrage aan de kosten van hem door de raadsman verleende diensten, die door de staat worden meegefinancierd. Tegen inning van de bijdrage door de rechtshulpverlener zien wij dan ook geen fundamentele bezwaren.

Mevrouw de Voorzitter! Wij hebben waardering voor het vele werk dat is verricht om tot een – zij het voorlopige – wettelijke regeling van de rechtshulp te komen. In die waardering wil ik met name de Adviescommissie Toevoegingsaangelegenheden (de commissie-Schaafsma) betrekken, die onder een zekere tijdsdruk, een belangrijk stuk werk heeft verricht en nog verricht.

Een en ander neemt evenwel niet weg, dat wij hopen, dat spoedig een meer definitieve regeling tot stand zal komen door een wettelijke vastlegging van de rechtshulp, zoals die in het afgelopen decennium tot wasdom is gekomen. Indiening van het ontwerp van wet op de rechtshulp, waaraan reeds omvangrijke voorbereidende arbeid is verricht, hopen wij dan ook spoedig te mogen verwachten.

De heer **Kosto** (PvdA): De heer Buikema heeft in eerste termijn een motie

ingediend – niet erg gebruikelijk – waarin hij voor een bepaalde inkomenscategorie de norm vastlegt waarvoor een eigen bijdrage zou moeten gelden. Mijn vraag is: Waarom wil de heer Buikema dit niet in de wet regelen, hetgeen zeer wel mogelijk is? Er is immers terzake al een amendement ingediend?

De heer **Buikema** (CDA): Het lijkt mij technisch eenvoudiger om het bij algemene maatregel van bestuur te regelen omdat je anders – en dat wordt ook gedemonstreerd door het ingediende amendement – verzeild raakt in zeer gecompliceerde systemen.

De heer **Kosto** (PvdA): Ik vind dat het amendement uitmunt door helderheid. Ik wijs de heer Buikema erop dat hij het nu in zijn handen heeft om iets bij de wet te regelen en de macht van het parlement te gebruiken. Hij ziet daar kennelijk van af en verzoekt de Minister iets te regelen bij algemene maatregel van bestuur. Ik begrijp dat niet, vooral niet omdat hij niet kan aantonen dat het ingediende amendement echt onhelder is. Het is zo helder als glas.

De heer **Buikema** (CDA): Ik heb het, net als anderen, een paar maal moeten lezen voordat ik het begreep.

De heer **Kosto** (PvdA): Dat hoeft niet aan het amendement te liggen!

De heer **Buikema** (CDA): Toch denk ik dat het amendement demonstreert dat de systematiek niet eenvoudig is. Overigens vind ik het essentiëler dat de benedengrens in de wet komt. Wat daarnaast wordt geregeld, is dermate technisch van aard, dat het eenvoudiger bij algemene maatregel van bestuur kan.

□

De heer **Bakker** (CPN): Mevrouw de Voorzitter! Ik wil mij beperken tot een aantal opmerkingen in het verlengde van wat door ons en anderen in het voorlopig verslag naar voren is gebracht. De daar geopperde bezwaren zijn door de Minister niet erkend, hoewel ik erbij moet zeggen dat de schriftelijke discussie in een aantal opzichten nogal mistig is gebleven.

Het eerste materiële punt, waarom het gaat, is de regeling van de normen in een algemene maatregel van bestuur met de daaraan verbonden valkuilen. Allereerst is er de hoogte van de normen; maar er is ook de bezuinigingsgevoeligheid van het systeem van algemene maatregelen van bestuur in tegenstelling tot een in de wet vastgelegde en vooral geïndexeerde norm. De procedure van kennisgeving

vooraf aan de Kamer van een in te voeren algemene maatregel van bestuur kan door de Kamer nooit zo effectief worden beantwoord als een verandering in een wettelijke norm, omdat de verweersmogelijkheden van de Kamer tegen een voorgenomen algemene maatregel van bestuur nu eenmaal zwakker zijn. Dat zit hem in het motiesysteem en datgene wat volgt op niet door de Minister overgenomen moties.

Ik kom nu tot het punt van de verlaging van de inkomensgrens waar beneden toegang bestaat tot gratis rechtshulp.

Feit is dat er verschillen waren tussen de verschillende bureaus en instanties. De betrokken organen zijn echter zelf aan het gelijktrekken gegaan. Als men het resultaat ziet, is dat niet aan de hoogste kant. Toch vormt dit het voornaamste argument voor de Minister, waarop hij vervolgens met zijn bedragen nogal drastisch omlaag gaat, deels direct en deels door het op een andere wijze hanteren van de bijkomende factoren zoals eigen kapitaal en eigen woningbezit (vooral dit laatste schrijnt).

De uitschakeling van de huurfactor is daarbij van zeer groot gewicht. En dan is er de hoogte van de eigen bijdrage, die in het bijzonder waar het een rechtsgang in fasen betreft (appél en cassatie) tot een behoorlijk zware kan worden. Daarbij wordt dan de wijze van betaling, zoals deze is ontworpen, terecht gezien als een bron van problemen, die storend is ten opzichte van de opgebouwde relatie.

Al deze elementen te zamen kunnen worden gekenschetst als de invoering van een brokje profijtbeginsel voor onbemiddelde bevolkingsgroepen, daar waar in de afgelopen periode een democratisch recht is gegroeid. In dat opzicht lijkt dit vooruit te lopen op bepaalde voornemens, zoals de heer Van Agt deze onlangs heeft geuit. Wij moeten goed zien dat deze in belangrijke mate gratis rechtshulp in zekere zin een sluitstuk is van een groot stuk sociale verzekering, dat in de afgelopen periode tot stand is gekomen.

Dit is een onmisbaar sluitstuk.

De sociale verzekeringssystematiek is dermate ingewikkeld dat daarbij ook de mogelijkheid behoort te bestaan om zijn recht in die ingewikkeldheid te halen. Eigenlijk is de gratis rechtshulp, die nu voor velen bestaat en die niet alleen doch wel in steeds sterkere mate bij conflicten over sociale verzekeringen wordt verleend, een vorm van controle op de toepassing van die sociale zekerheid. Een aantasting hier-

van, die samenvalt met een aantasting van sociale verzekeringen, werkt daarvoor dubbel slecht uit.

Het is zeer opmerkelijk dat het geheel van juristen dat met deze materie te maken heeft de door de Minister opgezette reglementering afwijst. Dat zijn de Vereniging voor Rechtshulp, de Vereniging van Bureau-medewerkers en de Orde van Advocaten, die, blijkbaar tegen de wil van de heer Tripels, bepaald geen passieve rol heeft gespeeld bij het doordenken van de bezwaren en bij het ontwerpen van het bekende tegenvoorstel dat met name ook de ziekenfondsgrens als norm aangeeft.

Ik sta hierbij even stil, omdat deze protestacties zo duidelijk twee kanten hebben. De ene is dat op het moment dat grote aantallen mensen de weg hebben leren vinden naar een voor hen bestaand snel groeiend instituut van rechtshulp en op het moment dat door de economische situatie een ver grote behoefte daaraan te voorzien is, die behoefte voor velen financieel moeilijker vervulbaar dreigt te worden gemaakt. Te duchten valt een financiële drempelvrees bij velen.

Te vrezen valt ook dat een categorie die werkelijk van alle kanten onder het matigingsvuur wordt gelegd (zeg: de groep rondom het modale inkomen) het zoeken naar gerechtelijke hulp en dus naar recht door deze maatregel zal laten varen.

Schrijnend is daarbij dat onveranderd die hulp wel rijkelijk beschikbaar blijft voor degenen die er de centen voor hebben. Dat is natuurlijk de kardinale kwestie. Ik denk dat ook de Minister wel heel sterk moet aanvoelen dat het zeer velen zal gaan steken dat een rijke, vele villa's bezittende oorlogsmisdadiger jaren lang alle juridische wegen kan aflopen, zonder zelfs ook maar een van zijn villa's in pand te moeten geven, terwijl een naar zijn mening onterecht ontslagene met een eigen woning straks de strijd om zijn recht wegens financiële onzekerheden wellicht niet zal aandurven. Dat beeld krijgen wij dan.

Niemand weet wat dit wetsontwerp de rijkskas zal opleveren. Er is een schatting gemaakt op grond van begrotingscijfers. Het akelige is dat, naarmate het meer oplevert/bespaart, er waarschijnlijk meer mensen zullen zijn geweest die het bij het zoeken naar recht hebben laten afweten.

Ik wil nog op een ander aspect wijzen dat mijns inziens in de ons toegezonden adressen zo helder naar voren komt. Dat is het spiegelbeeld van de

beterere toegang tot het recht voor onbemiddelden, namelijk het partij kiezen van juristen voor deze collectieve cliëntèle. Een aanzienlijk deel van de nieuwe generatie juristen – die niet alleen overigens – is afgestapt van het traditionele voetstuk van de jurist. Zij hebben de houding verlaten van de elite hofdame of -heer van de koningin der wetenschap. Via hun werk hebben zij zich gesolidariseerd met de laagstbestaanden. Dat element dreigt mede in gevaar te worden gebracht door deze regeling. De regeling wordt namelijk verzakelijkt. De mensen worden direct in een financiële relatie gebracht met de jurist die voor ze optreedt. Daarom van onze kant lof voor degenen die het betreft en de wijze waarop zij tegen het voorliggende wetsontwerp in het geweer zijn getreden.

Mevrouw Beckers de Bruijn (PPR): Mevrouw de Voorzitter! Deze wetswijziging ligt er vooral omdat er bezuinigd moet worden. 'Het gelijkschakelen van de toevoegingsnormen die per arrondissement nogal verschillen', zoals in de memorie van toelichting staat, werd door iedereen gewenst, ook door de bureau's van Consultatie kennelijk, die inmiddels zelf tot gemeenschappelijke normen zijn gekomen. De Minister maakt de indruk dat hij onder deze vlag probeert snel de miljoenen op tafel te krijgen die zijn collega van Financiën nodig heeft. Dat betekent wel dat met dezelfde snelheid de jarenlange praktijk van ons systeem van gefinancierde rechtshulp nogal fundamenteel wordt gewijzigd. En wel zo dat de PPR-fractie daar grote bezwaren tegen heeft.

Allereerst kunnen wij deze bezuinigingsmaatregelen niet los zien van het gehele regeringsbeleid. Dat de verzorgingsstaat in haar voegen kraakt, wordt elke dag opnieuw duidelijk. De gemeenschapsvoorzieningen dijen enorm uit – waarbij vaak te weinig duidelijke keuzes worden gemaakt en prioriteiten gesteld – en zij zijn langzamerhand moeilijk te betalen. De bureaucratisering neemt toe en ook dat kost geld. En de teruglopende verwaart gaat niet samen met een beleid dat sterk gericht is op eerlijker delen. In plaats van een duidelijk inkomensbeleid te voeren, holt men achter de feiten aan met ad hoc bezuinigingsmaatregelen.

Er wordt gekort op de minimuminkomens en -uitkeringen, beknipt op de huursubsidies, eigen bijdragen worden verhoogd (gezinszorg en kin-

deropvang) of voorgesteld (algemeen maatschappelijk werk, gezondheidszorg en rechtshulp). De financiële consequenties van al die los van elkaar genomen beslissingen voor de mensen zelf worden pas achteraf duidelijk; de gevolgen die een en ander heeft voor het deelnemen van mensen aan de voorzieningen worden nooit helemaal duidelijk. De ondoorzichtigheid wordt bovendien door al die verschillende subsidie- en eigen- bijdrageregelingen alleen maar eerder uitgebouwd: nog meer regelingen, nog meer verschillen erin, nog meer drempels, nog meer loketten, nog meer bureaucratie. Houd je daarin als individu maar eens staande!

Mijn fractie vindt het voortdurend vluchten in dit soort bezuinigingsmaatregelen, zonder de effecten in hun samenhang te bezien, de verkeerde weg. Een duidelijk herverdelend inkomensbeleid met een eenvoudig belastingstelsel dat werkelijk naar draagkracht belast, kan volstaan met eenvoudige aanvullende regelingen voor gebruik van bepaalde gemeenschapsvoorzieningen, waardoor een minimum van bureaucratie kan samengaan met een maximum aan rechtvaardigheid.

Na het betoog van de heer Tripels twijfel ik eraan dat niemand zal bestrijden dat de verzorgingsstaat zelf en de wijze waarop hij functioneert de oorzaak is dat de behoefte aan rechtshulp zo enorm is toegenomen. De groeiende overheidsbemoediening met het welzijn van de burgers betekende steeds meer wetten en regels om hen te beschermen tegen slechte en onveilige arbeidsomstandigheden, tegen ziekte, werkloosheid en ouderdom. Zij betekende dat even zovele waarborgen werden ingebouwd om verworven rechten te kunnen afdwingen. Zij betekende behoefte aan rechtsbijstand die groeide naarmate alles ingewikkelder werd. Als wij onze rechtsstaat serieus nemen, is de juridische weerbaarheid van de burgers van enorm belang en moeten zij maximaal worden gestimuleerd van hun rechten gebruik te maken.

Met de opvatting dat de juridische weerbaarheid van de burgers allereerst een algemeen belang is – ik dacht dat dit ook de opvatting van de Minister is – zijn maatregelen die de mogelijkheid tot gratis rechtshulp voor een paar miljoen mensen geheel of gedeeltelijk afsluiten, geheel in strijd.

Mijn fractie heeft eerder maatregelen voorgesteld die mogelijk zijn binnen het rechtshulpstelsel in het kader van bezuinigingen. Ik denk hierbij

Beckers-de Bruijn

aan maatregelen die de bureaucratie bij de uitvoering van sociale wetten en regelingen drastisch verminderen, zodat meer mensen zelf hun problemen kunnen oplossen en aan maatregelen die de vertegenwoordiging door een advocaat in een aantal gevallen niet langer verplicht stellen.

Ik noem de echtscheidingszaken, die ongeveer een kwart van het aantal toevoegingen uitmaken. Verder denk ik aan maatregelen die verschillen in hoogte van de toevoegingsvergoedingen bezien en maatregelen die een snelle en eenvoudige rechtsgang voor consumentenzaken bij de kantonrechter mogelijk maken, zoals de consumentenbond al jaren bepleit. Zo'n eenvoudige rechtsgang, die de consument zonder rechtshulp kan volgen, is er nog steeds niet. Bij deze maatregelen passen ook de suggesties die de Vereniging van Rechtshulp zelf heeft aangedragen, zoals het doorlichten van de huidige structuur van de professionele hulpverlening, een betere controle op de bij de Bureau's voor Rechtshulp gedeclareerde kosten, het aanstellen van tweedelijns hulpverleners en een betere taakverdeling tussen Bureau's voor Rechtshulp, Sociale Raadslieden, advocaten, vakbonden en wijkinstanties.

Dat zijn allemaal bezuinigingsmogelijkheden die de juridische weerbaarheid van de burger niet aantasten, integendeel. Mijn fractie beklemtoont dat het om deze mondigheid en weerbaarheid gaat. Die zijn in onze samenleving in dit tijdsgewricht van groot belang.

De rechtsbescherming die de overheid haar burgers wil bieden, heeft inmiddels geleid tot een redelijk functionerend systeem, waarbij rechtsbijstand aan minder draagkrachtigen kan worden gewaarborgd. Dit systeem is snel in omvang toegenomen, omdat er een grote achterstand was in te halen en omdat in de huidige omstandigheden individuele burgers door beslissingen van anderen, vaak van diezelfde overheid, benadeeld worden en soms zelfs in hun rechten worden aangetast.

Mijn fractie verwacht dat in een voortdurende krappe economische situatie de behoefte aan rechtshulp eerder toe- dan af zal nemen. Juist in een tijd van grote werkloosheid, van massa-ontslagen, van stagnatie in de woningbouw en van al dan niet verholde aantasting van uitkeringen, verkeert het individu in gevaar. Bijna nooit gaat het dan om individuen met een hoog inkomen. Juist nu moeten daarom de

rechtsbescherming van het individu en zijn weerbaarheid uitgangspunt blijven van het beleid.

Het gaat er niet alleen om of men vindt dat iemand rechtshulp kan betalen, het gaat er allereerst om of men ervan gebruik maakt als het nodig is en voor zijn recht opkomt. Wil de Minister ingaan op dit effect van zijn bezuinigingsvoorstellen? De cijfers van de Vereniging van Rechtshulp over de aantallen mensen die daardoor geheel of gedeeltelijk van gratis rechtshulp worden uitgesloten, zijn toch alarmierend genoeg?

Een andere vraag is waarom de Minister zich niet meer heeft verdiept in de uitvoerige discussies die buiten en binnen deze Kamer zijn gevoerd, bij voorbeeld naar aanleiding van regeringsplannen tot eigen bijdragen in de gezondheidszorg. Daaruit is, bij voorbeeld door de Ziekenfondsraad, steeds weer geconcludeerd: geen eigen bijdragen, geen barrières voor de inkomens beneden de ziekenfondsgrens, omdat een goede volksgezondheid een algemeen belang is en het recht op gezondheidszorg een sociaal grondrecht.

Ik vind dat de vergelijking tussen gezondheidszorg en rechtshulp opgaat. Ook de meerderheid van de Adviescommissie Toevoegingsaangelegenheden beschouwt rechtshulp als een sociaal grondrecht, hetgeen inhoudt dat een zo groot mogelijke groep rechtszoekenden aanspraak moet kunnen maken op gefinancierde rechtsbijstand. Alleen: onder de druk van het departement, dat in een brief van 30 oktober met louter bezuinigingsargumenten – ik zeg bijna dreigementen – schermt, is haar definitieve advies zwakker en verdeelder uitgevallen dan te verwachten was. Gezien de tekst van die brief doet zich bij mij de vraag voor wat de functie van een adviescommissie is: de Minister serieus adviseren of zich te laten gebruiken om voorstellen te verkopen waar men misschien niet eens achter staat? Ik vind in elk geval dat de Minister de brief van 10 april ook had moeten publiceren, zodat de Kamer in een dergelijk geval weet hoe dat advies tot stand is gekomen.

Mijn fractie heeft overigens best begrip voor de moeilijke financiële situatie, en zij is ook niet in alle gevallen tegen eigen bijdragen. Maar in deze situatie, waarin andere maatregelen meer voor de hand liggen, willen wij in elk geval een inkomensgrens handhaven voor gratis rechtshulp die aansluit bij de huidige praktijk en die dus dicht bij de ziekenfondsgrens ligt; dicht bij,

omdat ook wij ons realiseren dat bij de ziekenfondsgrens ook een ziekenfondspremie hoort. Die grens zouden wij toch in de wet vastgelegd willen zien. Daarboven willen wij een geleidelijk oplopend schijventarief voor eigen bijdragen.

De verminderd-tariefregeling lijkt ons niet erg werkbaar. Een koppeling aan de Algemene Bijstandswet lijkt ons niet juist, en op zijn minst erg verwarrend. Is de Minister bereid, alsnog een hardheidsclausule in de wet in te bouwen? Kan hij aangeven wat de door hem voorgestelde huuraftrekregeling precies betekent voor de toevoegingsnorm? Is het waar dat die daardoor gemiddeld f 400 naar beneden gaat? Betekent die regeling in feite een bezuiniging van ongeveer f 8 mln.? Zoals de voorstellen er nu liggen, zijn zij voor ons in elk geval niet aanvaardbaar.

□

De heer **Van der Spek** (PSP): Mevrouw de Voorzitter! De overwegingen van de Minister voor het wijzigen van de Wet Rechtsbijstand on- en minvermogens waren: ten eerste het feit dat de Bureau voor Rechtshulp verschillende toevoegingsgrenzen hanteren; ten tweede het feit dat de kosten van de rechtsbijstand voor de overheid te hoog werden.

De Bureau's voor Rechtshulp hebben meegedeeld, geen bezwaar te maken tegen de gelijktrekking van de toevoegingsgrenzen. Zij hebben daartoe zelfs, gezamenlijk met de Orde van Advocaten en het LOK, een voorstel aan de Kamer voorgelegd. Overigens hebben zij echter grote kritiek op dit wetsontwerp en niet alleen zij. De balies balen ervan. Dat is een zeldzaam verschijnsel in Nederland. Ik ben dan ook van mening dat niet zozeer die gelijkstelling de aanleiding was tot wijziging van deze wet als wel de bezuinigingswoede.

Door de aangekondigde wetswijziging wordt de sociale rechtshulp ernstig bedreigd. In de '70-er jaren is het voor het eerst in de geschiedenis voor iedereen mogelijk geworden aanspraak te maken op rechtshulp om de hem of haar toegekende rechten ook daadwerkelijk af te dwingen. Belangrijk bij de uitbreiding van de rechtsbescherming is geweest de ervaring dat steeds vaker het juridisch onheil van de zijde van de overheid komt, hetgeen de aanspraak om daartegen zonder grote kosten te worden beschermd te meer rechtvaardigde.

Ik ben daarom van mening dat de gestegen vraag naar rechtshulp niet

Van der Spek

veroorzaakt is door het zomaar groter worden van de groep rechthebbers, maar door het gestegen aantal rechtsproblemen en ook door de vermeerderde rechtsbescherming door het steeds meer inbouwen in onze wetten van allerhande beroepsprocedures.

Te verwachten valt dat het aantal rechtsproblemen nog zal toenemen ten gevolge van de economische crisis, waarbij zaken als onrechtmatig ontslag, loonsverlaging, ontruimingen van woningen, uitzettingen van vreemdelingen e.d. vaker zullen voorkomen. Tegen deze ontwikkeling is een adequate rechtsbescherming van de burger nodig. Door het systeem van de sociale rechtshulp af te breken worden de voorwaarden waaronder men zich effectief tegen de staat kan verzetten en de mogelijkheden tot controle die dit inhoudt – één van de fundamenten van de rechtsstaat – beperkt. De wijziging van de Wet rechtsbijstand on- en minvermogens in de door de Minister voorgestelde vorm, vind ik dan ook onaanvaardbaar.

De kernbepaling van het wetsontwerp is de wijziging van artikel 9 van de WROM. Bij algemene maatregel van bestuur wordt de hoogte van de toevoegingsgrenzen bepaald en wel zoveel mogelijk gebaseerd op de Algemene Bijstandswet. In de concept algemene maatregel van bestuur die we hebben gekregen, wordt men in aanmerking gebracht voor kosteloze bijstand bij inkomens van maximaal f 1900 netto per maand voor echt)paren en van maximaal f 1780 netto per maand voor alleenstaanden. Beneden deze grenzen wordt dan nog een systeem van vaste eigen bijdragen ingevoerd, zodat alleen het resterende bedrag eigenlijk pas met de term 'kosteloze bijstand' kan worden aangeduid. Differentiatie naar gezinsgrootte bij de bepaling van de toevoegingsgrenzen ontbreekt.

De woonlasten worden maar zeer gedeeltelijk afgetrokken bij de berekening van het netto inkomen. Daarnaast wordt het verminderd tariefsysteem gehandhaafd voor de iets hogere inkomenscategorie. Zowel de Raad van State als de direct betrokken organisaties hebben hun vraagtekens hierbij gezet. Het is een systeem dat men onwerkbaar vindt in de praktijk en dat weinig meer wordt gehanteerd. Het vrije vermogen wordt door de Minister al vanaf een zeer laag bedrag betrokken bij de toetsing of men in aanmerking komt voor gefinancierde rechtshulp. Dit zal betekenen dat vooral ou-

dere mensen, die geen ander vermoogen hebben dan hun eigen huis waarin ze al jarenlang wonen, om die reden de kosten van rechtshulp zelf moeten gaan dragen dan wel méér zelf moeten gaan dragen.

De bedragen die de Minister hanteert verschillen aanzienlijk met de huidige door de bureaus van rechtshulp toegepaste bedragen, waarvan het landelijke gemiddelde f 2362 netto per maand bedraagt voor een echtpaar zonder kinderen. Bij de bepaling van dit netto bedrag wordt geheel rekening gehouden met de woonlasten en de ziektekosten. Bovendien is er daarbij wel een differentiatie naar gezinsgrootte. Het verminderd tariefsysteem – ik heb het al gezegd – wordt nagenoeg niet meer gehanteerd.

Door de invoering van de door de Minister gewenste toevoegingsnormen zullen, zo constateert de Vereniging voor Rechtshulp met anderen, velen slechter af zijn. Daarbij wordt de volgende berekening gemaakt. In de inkomensgroep van f 2400 tot f 2850 netto per maand bevinden zich, als men afhankelijke gezinsleden meetelt, ruim 3 mln. mensen. Deze mensen zouden geen aanspraak meer kunnen maken op enige financiële tegemoetkoming, terwijl zij op het ogenblik veelal voor kosteloze rechtshulp in aanmerking komen, met een eigen bijdrage van maximaal f 50.

In de categorie van f 1900 tot f 2400 netto per maand verkeren bijna 3,5 mln. mensen. Deze mensen zouden onder het onwerkbaar verminderd tariefsysteem vallen, terwijl zij op het ogenblik geheel kosteloos – soms met een eigen bijdrage van maximaal f 50 – terecht kunnen.

In de categorie van f 1700 tot f 1900 netto per maand bevinden zich 1,5 mln. mensen die nu een aanzienlijke eigen bijdrage moeten gaan betalen, terwijl de rechtshulp voor hen tot dusver altijd geheel gratis is.

Bij elkaar betekent dit dat 8 mln. mensen in Nederland die potentiële procedureers kunnen zijn, min of meer direct de dupe van de wijziging van deze wet worden, een wetswijziging die de Minister er in december van het vorige jaar vrij snel, dacht ik, wilde doordrukken.

Ik vraag aan de Minister, of hij ervan op de hoogte was dat zoveel mensen door de wetswijziging gedupeerd zouden kunnen worden, of heeft hij daarover geen cijfers verzameld? De werking van deze wetswijziging is in ieder geval in strijd met hetgeen er op blz. 3 van de memorie van toelichting staat. Daar wordt gesteld dat een snelle ingreep nodig is ter besparing van de

kosten, zonder dat dit ten koste moet gaan van de justitiabelen voor wie de door de WROM geboden voorzieningen in het bijzonder bestemd zijn.

Het gaat naar mijn mening namelijk wel ten koste van hen.

De Minister gaat uit van de grens van de Algemene Bijstandswet, volgens artikel 9, lid 3. Er wordt een uitsluitend inkomensgerichte norm ingevoerd, die moet strekken tot bescherming van een sociaal minimum als vervanging van een als grondrecht erkende adequate rechtsbescherming en een juridische weerbaarheid van burgers tegen de overheid, maar ook natuurlijk tegen andere burgers en andere rechtspersonen. De doelstelling van de Algemene Bijstandswet is een minimale materiële welstand te garanderen. Die strookt naar mijn mening niet met die waarop een effectieve rechtsbescherming moet zijn gestoeld.

Het stelsel van gratis rechtshulp zou moeten worden vergeleken met het stelsel van medische voorzieningen, waarmee de overheid adequate medische hulp garandeert en waarbij zij gemeend heeft dat de kosten van medische verzorging van burgers met een gezinsinkomen beneden de ziekenfondsgrenzen niet de individuele burger mogen verarmen. Dat is een ander uitgangspunt. Het ligt mijns inziens dan ook meer voor de hand de toevoegingsgrenzen te koppelen aan de inkomensgrenzen, gehanteerd in de Ziekenfondswet, zoals ook de Orde van Advocaten en het Comité 'Redt de Rechtshulp' waarin onder andere de Vereniging voor Rechtshulp en het LOK vertegenwoordigd zijn bepleiten.

Ten slotte wil ik nog iets over de rechtshulpverleners zeggen. Zij moeten zelf de bedragen innen die iemand verschuldigd is krachtens het verminderd tariefstelsel. Met name diegenen die vanuit hun politieke overtuiging actief zijn binnen de sociale rechtshulpverlening, zoals de advocatencollectieven, zullen in de knel komen. Zij zullen niet snel geld vorderen van mensen die het eigenlijk niet kunnen missen. Bovendien zijn per 1 januari 1981 de toevoegingsgelden bevroren, terwijl juist de advocatencollectieven bijna uitsluitend toevoegingszaken behandelen.

Zij zullen dus gedwongen worden, in absolute zin meer zaken en relatief gezien meer commerciële zaken te gaan behandelen, wat ten koste zal gaan van de kwaliteit van de eerstelijns rechtshulp maar ook ten koste van de structurele rechtshulp waar de collectieven dan nauwelijks meer aan toe kunnen komen.

□

De heer **Van Dis** (SGP): Mevrouw de Voorzitter! Door omstandigheden is ds. Abma verhinderd hier dit onderwerp te behandelen, zodat ik dit thans doe.

Wetgeving pleegt in ons bestel veel tijd te vergen. Met variaties wat betreft aard en onderwerp der te regelen materie, voltrekt het wetgevingsproces zich in veler ogen uiterst traag. Maar soms kan het vlug. Zo ook met dit wetsontwerp. Op 25 november van het vorig jaar ingediend, is het binnen twee maanden na dato – ondanks een kerstecres van een maand – rijp voor plenaire behandeling. Wie zou niet verheugd zijn? Als men echter van het uitgebrachte commissieverslag kennis neemt, blijkt van die vreugde niet zo veel. Dat geldt trouwens ook voor de belanghebbende organisaties.

Toch kan niemand beweren dat hij door de wijziging als zodanig overvalen is; deze was in de begrotingsstukken reeds aangekondigd. Desondanks lijkt het wel alsof iedereen vindt dat het allemaal te vlug gaat. In elk geval is duidelijk geworden dat alle betrokkenen – kamerfracties, advies- en overleginstanties, inclusief de Raad van State – onder hoge tijdsdruk zijn gezet.

De Raad van State ziet kans om in twee dagen of minder een advies, zij het van beperkte omvang, op te stellen. Ook de Orde van Advocaten kreeg op een gegeven ogenblik slechts één dag bedenktijd en men klaagt daarover. Men meent dat onder een dergelijke druk een goede opinie en besluitvorming vrijwel onmogelijk is en men betwijfelt of de Kamer een voldoende doordacht wetsontwerp is aangeboden.

De oorzaak van al deze haast blijkt volgens de nota naar aanleiding van het eindverslag gelegen in de algemene begrotingsproblematiek, welke tot heroverweging van vele overheidszaken noopt. De uitgaven voor de gefinancierde rechtsbijstand zijn sinds een tiental jaren één van de snelst groeiende posten op de rijksbegroting. Beperking van het accres is toch, als wij goed verstaan hebben, de voornaamste doelstelling van het wetsontwerp? Daárom deze 'noodwetgeving', zoals ze door de Orde werd aangeduid.

De kritiek op de grote haast van de Minister zal waarschijnlijk bij sommigen moeten verhullen dat men bezwaar heeft tegen de doelstelling van het wetsontwerp. Nu is het op zichzelf genomen begrijpelijk dat 'vooruitgang' gemakkelijker en als vanzelfsprekend wordt aanvaard, in tegen-

stelling tot 'achteruitgang' of 'afremming van de vooruitgang'. Men zou zelfs geneigd zijn te zeggen dat bij het laatste zorgvuldiger te werk dient te worden gegaan dan bij het eerste.

Het toekennen van rechten zal bij de rechthebbende minder bezwaren oproepen dan het (weer) ontnemen daarvan. Wordt veelal – en vaak terecht – niet aangenomen dat verkregen rechten zo ongeveer heilig zijn? Dat rechten, niet slechts in juridisch maar in breder verband beschouwd, ook en zelfs primair het karakter van gunsten hebben, wordt maar al te gauw uit het oog verloren.

Maar is het bovendien geen gezichtsbedrog, om niet te zeggen een misvatting, om te menen dat ontneming van verworven rechten meer zorgvuldigheid vraagt dan de ontneming of beperking daarvan? Nogmaals de vraag: waarom is deze haast nodig? Is het niet, omdat wij niet zorgvuldig genoeg te werk gegaan zijn bij de toekenning van gratis rechtsbijstand? Bestond er enig idee, tot welke hoogte de kosten zouden kunnen oplopen en in hoeverre had men dat in de hand?

Is de haast niet nodig geworden omdat men te lang gearzeld heeft met wat dan eufemistisch aangeduid wordt als 'ombuigingen'? Is het niet zo dat het tijdig en langs de normale, parlementaire weg tot stand brengen van die ombuigingen, gegeven de daartegen bestaande weerstanden, veel te veel tijd vraagt? En heeft dit niet weer tot gevolg dat wat reeds eerder gedaan had behoren te worden, nú noopt tot een overhaaste besluitvorming?

Mijnheer de Voorzitter! Wij zien de problematiek welke thans tot regeling noodzaakt als een typische verzorgingsstaatproblematiek. Wij wezen al op het feit, hoe moeilijk het blijktbaar is om op tijd de juiste beslissingen te nemen in, wat wel genoemd wordt een overleg-democratie, zeker wanneer die beslissingen niet in het teken van wat 'vooruitgang' heet staan. Verder is de verzorgings- annex rechtsstaat, waar wij overigens nogal prat op gaan, oorzaak van een enorme en vrijwel onbeheersbare behoefte aan rechtsbescherming, rechtshulpverlening, etc. Zoiets schept wél een omvangrijke werkgelegenheid voor allerlei rechtshulpverleners, maar eenmaal komt toch de vraag aan de orde, hoe en door wie hun kostbare activiteiten betaald moeten worden.

Veel en steeds méér is in de loop der jaren gestapeld op de schouders van het collectief, de gemeenschap. Dat is

in wezen niets anders dan spreiding en verplaatsing van individuele lasten. Daar kan men niet eindeloos mee doorgaan. Maar deze algemene problematiek laten wij nu verder rusten. Terugkerend tot de rechtsbijstandsproblematiek, onderschrijven wij de stelling van de Regering dat de toevoegingsgrenzen in het algemeen te hoog geworden zijn. Tegen uniformering zullen weinigen zich verzetten, maar strijd zal natuurlijk ontbranden over de richting van uniformering. Wordt het hoogste of het laagste niveau de norm of komt men ergens daar tussenin uit? Tot voor enkele jaren betekende uniformering meestal in haar totaliteit verhoging. Hoe zal dit thans uitkomen?

Zoals ook met vele sociale voorzieningen het geval is, komt de van overheidswege gefinancierde rechtshulp thans terecht bij categorieën justitiabelen waarvoor ze oorspronkelijk niet bedoeld was. Opvallend is in onze ogen bij voorbeeld dat het kosteloos procederen het in de afgelopen vijftien jaar glansrijk gewonnen heeft van de andere mogelijkheid: het procederen tegen verminderd tarief, zodanig zelfs dat het laatste nauwelijks nog voorkomt. Aanpassing van de toevoegingsgrenzen komt ons in principe aanvaardbaar voor.

Datzelfde geldt voor de poging om het procederen tegen verminderd tarief weer tot leven te brengen. Daarbij tekenen wij onmiddellijk aan dat de terminologie ons, net als de Orde, verwarrend voorkomt. Door de introductie van een nieuw systeem – eigen bijdrage naar draagkracht – ontstaan immers drie soorten gefinancierde rechtsbijstand, terwijl het in feite om een tweedeling gaat: kosteloze rechtsbijstand tegenover gedeeltelijk kosteloze rechtsbijstand, of anders gezegd: kosteloze rechtsbijstand enerzijds en rechtsbijstand met eigen bijdragen anderzijds. In hoeverre draagt het gebruik van de terminologie 'verminderd tarief' naar de nieuwe inhoud bij tot grotere duidelijkheid? Het gaat immers om rechtsbijstand, waarbij de rechtzoekende de helft van de toevoegingsvergoeding verschuldigd is.

Voor ons is het echter een grote vraag of wij er met aanpassing van de toevoegingsgrenzen alléén wel komen. Zal ook een kritischer beoordeling van het belang van rechtzoekende te vermijden zijn? Uiteraard blijven de strafrechtelijke procedures, waarbij de overheid 'partij' is buiten beschouwing. Maar in civiele en administratiefrechtelijke zaken dient toch het belang van de rechtzoekende nadrukkelijk overwogen te worden. Natuurlijk

wordt het belang ook thans in de beoordeling betrokken, maar de wetgever zou daarbij toch wel een wat méér omvattende rol kunnen spelen. Of wachten wij ook hier weer tot de wal het schip keert. Het moet toch niet zó worden dat men een civiele pro-deo partij moet vrezen omdat men weet dat deze bij wijze van spreken tot in het oneindige voort procedeert, omdat daar zijnerzijds geen of nauwelijks kosten aan verbonden zijn.

Eens zijn wij het ook met de wijziging van artikel 860 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, die beoogt te waarborgen dat in de gratis-admissie-procedure door de rechter dezelfde draagkrachtcriteria worden gehanteerd als bij toelating tot de kosteloze rechtsbijstand door het bureau van consultatie. Dat komt de rechtszekerheid en de rechtsgelijkheid ten goede.

In de schriftelijke gedachtenwisseling – en ook in het advies van de Raad van State – is de vraag aan de orde geweest of in het wetsontwerp zelve met betrekking tot de inkomensgrenzen van artikel 9, 2e lid, niet een regeling diende te bevatten, bij voorbeeld door het opnemen van minima en het aangeven van de maximum eigen bijdrage. Dat kan hij nu nog, antwoordt de Minister. Een vraag zou kunnen zijn of hij, zodra hij dat met de adviezen van de Adviescommissie Toevoegingsaan gelegenheden wel kan, daartoe alsnog bereid is.

Bij de behandeling van de Justitiebegroting het vorig jaar hebben wij de positie van advocaten, die voor hun bestaan van toevoegingen afhankelijk zijn, ter sprake gebracht.

Verlaging van de vergoeding zonder meer achtten wij toen bezwaarlijk. Dat betekent echter niet dat wij de mening toegedaan zijn dat de overheid ervoor moet zorgen dat een categorie advocaten, hoe zij ook hun praktijk believen uit te oefenen, een inkomen moet garanderen. De aansporing om tot een met anderen vergelijkbare produktie te komen mag niet gaan ontbreken. Evenmin is het onze bedoeling dat zij betaald zouden worden van overheidswege voor de activiteiten die zij vanuit hun maatschappelijke overtuiging menen te moeten ontplooiën maar die met de directe rechtshulpverlening niet van doen hebben. Ofschoon dit aspect niet als zodanig door het voorliggende wetsontwerp bestreken wordt, willen wij dit toch nog eens verklaren naar aanleiding van recente actie, in kringen van rechtshulpverleners.

Mevrouw de Voorzitter! In de nota naar aanleiding van het verslag staat ondermeer deze zin: 'De weg naar het recht zal begaanbaar moeten blijven'. Wie zou durven zeggen dat hij het daar gestelde niet beaamt? Niemand zal ook willen dat bepaalde categorieën mensen, om financiële motieven, uitgesloten mogen worden van rechtshulp. Maar wat is recht in de gebroken werkelijkheid van onze aardse bedeling anders dan een mengsel van rechtvaardigheid en doelmatigheid, van het rechtens eisbare en het menselijk mogelijke, van rechten en plichten (zeg maar: offers)? Deze begrensdheid van ons recht is niet te doorbreken dan op straffe dat het hoogste recht ontaardt in het hoogste onrecht.

Mijn fractie wil graag wat meer weten over de financiële gevolgen van dit wetsvoorstel. Welke zijn voorts de budgettaire gevolgen, die verbonden zijn aan aanneming van de verschillende amendementen, door collega's ingediend?

Ten slotte merken wij op, dat wij weinig moeite hebben met een verantwoord toegepast profijtbeginsel.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 23.07 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. vier brieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, met de mededeling, dat zij zich in haar vergadering van 3 februari 1981 heeft verenigd met de haar door de Tweede Kamer toegezonden voorstellen van wet, gedrukt onder de nummers 14 178, 15 517, 15 821 en 16 552.

De Voorzitter stelt voor, deze brieven voor kennisgeving aan te nemen;

2°. de volgende brieven:

een, van de Minister voor Wetenschapsbeleid, met een nota informatiebeleid (16 406, nr. 6);

een, van de Minister van Financiën, over het financieringstekort 1980 en 1981 (16 583, nr. 2);

twee, van de Minister van Defensie te weten:

een, met informatie over een ongeeluk met een F-16-vliegtuig (16 400-X, nr. 43);

een, met een overzicht van de in de NAVO-infrastructuur XXXI (jaarpro-

gramma 1980) opgenomen Nederlandse projecten (16 400-X, nr. 44);

een, van de Ministers van Volksgezondheid en Milieuhygiëne en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, over de gevolgen van de Wet Geluidhinder voor de woningbouw in steden (16 621);

twee, van de Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, te weten:

een, inzake radio-actief afval op het KEMA-terrein (15 435, nr. 6).

een, met het rapport 'Beperking en hergebruik van afval van particuliere huishoudens' (16 400-XVII, nr. 48).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

3°. de volgende brieven e.a.:

een, van F. J. M. van Daal te Valkenswaard, in verband met zijn detentie;

een, van Kho Siok Lian, over bezuinigingen, ook voor het Vorstenhuis;

een aantal, over rechtsbijstand aan on- en minvermogenden;

een aantal, over de RSV-order Taiwan;

een, van gedeputeerde staten van Zeeland, over de problemen bij de textielbedrijven Milock en Clitex;

een, van de algemeen secretaris van het CNV, over verhoging van het aantal dagen werken voor recht op uitkering;

een, van A. van Doesburg te Bussum, over het gemeentelijk vergunningenbeleid;

een, van gedeputeerde staten van Zuid-Holland, over het gebruik van methylbromide in het Westland;

een, van de voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Noord-Limburg, met zijn nieuwjaarsrede;

een, van J. M. Ireeuw te Den Haag, over de Indonesische houding ten aanzien van het volk van West Papoea;

een aantal, over behoud van het Lauwersmeer als natuurgebied.

Deze brieven e.a. liggen op de griffie ter inzage; voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies.